

K. PRAAKLI



KLASSILE

KARL PRAAKLI

# EESTI KEELE ÕPIK

V KLASSILE



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS  
TALLINN 1950

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

2

Tartu Riikliku Ülikooli  
Raamatukogu

8203

ARHIIVKOGU

ESTONIAN LIBRARY  
TALLINN 1920

## I. LAUSEIST JA KIRJAVAHEMÄRKIDEST.

Inimesed väljendavad oma mõtteid lausetes. Igas lauses on väljendatud mingi terviklik mõte. Sõnad, mis omavahel niisugust mõtet ei sisalda, ei moodusta ka lauset. Näiteks rühm sõnu *karu missugune puhub kolmnurk* pole lause, kuna ta ei sisalda terviklikku mõtet. Küll aga on lauseteks: *Sügis on saabumas. Kolhoosipõldudel käib kibe töö. Kolhoosnikud lõikavad uudsevilja, et siis eesrindlikult täita riiklikud normid.*

Esimeses lauses on kolm, teises neli ja kolmandas üheksa sõna.

**1. Ülesanne.** Koostada lauseid: a) sügise saabumisest, b) koolitöö algusest, c) suvisest kalapüügist, d) pioneeride laagrist, e) õpikäigust metsa.

Sisult jagunevad laused nelja liiki:

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
1) <b>jutustavad</b> (sisaldavad jutustust)	<i>Ärkasin täna juba kell 5 hommikul. Mehed sõitsid merele. Tähtsaim inimese elus on tema töö.</i>	<b>Punkt (.)</b>

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
2) <b>küsilaused</b> (sisaldavad küsimust)	<i>Kuidas läheb algav õppeaasta? Kes soovivad täna palli mängida? Mitu linna on Nõukogude Eestis?</i>	<b>Küsimärk</b> <b>(?)</b>
3) <b>hüüdlause</b> <b>sed</b> (sisaldavad hüüdu)	<i>Maja põleb! Tohoh, keda ma näen! Küll oli pioneeride lõkkeõhtul lõbus!</i>	<b>Hüüumärk</b> <b>(!)</b>
4) <b>käsk- ja soovilaused</b> (sisaldavad käsku või soovi)	<i>Õppige nii, nagu õppis Lenin! Pidage puhtust ja korda! Ära rutt! Ole ettevaatlik! Olgusu elupäevad täis päikesepaistet! Head aega! Tere hommikust! Saaksin peatselt Tallinna sõita!</i>	<b>Hüüumärk</b> <b>(!)</b>

**2. Harjutus.** Alljärgnevas katkendis leida laused ja asetada nende lõppu punkt, küsi- või hüüumärk; alustada uut lauset suure algustähega. Pealkirjaks: *Lause lõpumärk.*

#### Kirjavahemärkide koosolek.

Sel päeval sai õpilane Jüri Lepiste etteütluse eest jälle hinde „üks“ ta ei armastanud kirjavahemärke ja oli harjunud saama etteütluste eest halbu hindeid Jüri unustas „nõrga“, kui ta saabus koju öösel ta ärkas, kuuldes kellegi aevastust kas see on vend Enn viimane magas norisedes

Jüri kõrval äkki kokkus Jüri väga mõtelge, ta vihatud kirjavehemärgid istusid kirjutuslaua ja pidasid koosolekut kui kole see oli, mida nad seal rääkisid ta jäi kuulutama „tähelepanu algab koosolek,“ ütles hüüumärk „Päevakorras on üks küsimus: V klassi õpilase Jüri Lepiste suhted kirjavehemärgidega Jüri Lepiste, tõuse ja astu laua juurde“ — „mis nad minust ometi tahavad“ ta riietus ja astus laua juurde „Seltsimees Koma, teil on sõna öelge, millised on teie suhted Jüriaga“ Koma langetas pea ja ütles: „Suhted on kõige mõtetumad näiteks ei eralda ta minuga kunagi üteti, kuna „ja“ ette kirjutab ta mind alati“ „Hämmastav... Ulekohus...“ hüüdsid kirjavehemärgid kooris Punkt kaebas: „Mind kirjutab, kuhu juhtub neil päevil pidi ta etteütleses kirjutama: „Mööda lumist teed jooksid hobused lauldes lõbusaid laule, ratsutasid neil vahvad sõdurid“ Ja mis tegi tema ta vahetas mu ära lugupeetud Komaga ja kirjutab „Mööda lumist teed jooksid hobused, lauldes lõbusaid laule.“

**3. Harjutus.** Koostada igast lauseliigist (4 liiki!) kolm lauset ja panna nende lõppu õige kirjavehemärk. Pealkirjaks: *Lauseliigid.*

## LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

### Alus ja öeldis.

Jälgida järgnevaid lauseid ja nende osi.

<p><b>Alus</b> väljendab tegijat või olijat</p>	<p><b>Öeldis</b> väljendab tegevust või olekut</p>
<p>Isa (kes?) Meri (mis?)</p>	<p>töötab (mida teeb?) lainetas (mida tegi?)</p>

<b>Alus</b> väljendab tegitjat või olijat	<b>Õeldis</b> väljendab tegevust või olekut
<i>Inimesi</i> (keda?)  <i>Vihma</i> (mida?) <i>Vili</i> (mis?)  <i>Onu</i> (kes?) <i>Rukis</i> (mis?) <i>Leili</i> (kes?)	<i>oli kogunenud</i> (oli mida teinud?) <i>ei saja</i> (mida ei tee?) <i>on valminud</i> (missuguses seisukorras on?) <i>on treial</i> (on kes?) <i>on vili</i> (on mis?) <i>on haige</i> (missuguses seisukorras?)
<b>Alus</b> vastab küsimustele kes? mis? keda? mida?	<b>Õeldis</b> vastab küsimustele mida teeb? mida tegi? mida on teinud? mida on tehtud? on mis? on kes? on missuguses seisukorras?

Lauset, kus on ainult alus ja õeldis, nimetame **laiendamata lihtlauseks**. Alus ja õeldis on lause **pealiikmed**.

**Alus on selle olendi või asja nimi, kellest või millest lauses räägitakse.** Mees künnab. Hobune on loom. Alus mees näitab tegijat, alus hobune näitab olijat, s. o. kes hobune on. **Aluseks on harilikult nimi-, omadus-, ase- või arvsõna** (s. o. mingi k ä ä n d s õ n a) **nimetavas või osastavas käändes** ja ta vastab küsimustele kes? mis? keda? mida?

**Õeldis väljendab seda, mis alusest on öeldud**, ja vastab küsimustele: 1) mida teeb? mida tegi? mida oli teinud? 2) mis on alus? või missuguses seisundis on alus?

## Õeldis.

Vaadelda alljärgnevas tabelis pöörd sõna vorme, millised neist on õeldiseks ja millised muudeks lause liikmeteks.

<p>Pöördelised muuted Pöörduvad, on lauses õeldiseks</p>	<p>Käändelised muuted Käänduvad või ei muutu üldse, on lauses aluseks või muuks liikmeks</p>
<p>Ma õpin. Sa õpid. Ta õpib. Me õpime. Te õpite. Nad õpivad.</p>	<p>Mina hakkasin õppima. Linda on õppimas. Kalju tuli õppimast. Ta unustas huuletuse õppimata.</p> <p>ma-tegevusnimi käändub osaliselt</p>
<p>Ma ei riku. Sa ei riku. jne.</p>	<p>Õppida tuleb hoolsasti. See sõna anti käänata.</p> <p>da-tegevusnimi ei muutu</p>
<p>Ma laulaksin. Heino juba lugevat. Tuuluta klassi! Ärge ujuge kaugele!</p>	<p>Õppides läheb aeg kiiresti. Sõites hakkas mul külm.</p> <p>des-vorm ei muutu</p>
<p>See laulev lind on rästas. Kas kuuled seda laulvat lindu? Hiilisin laulvale linnule ligemale. Laulvas hääles kõlas rõõm.</p>	<p>v-kesksõna käändub</p>

**Õeldiseks on alati pöörd sõna pöördeline muude kas üksi** (*Meri mässab. Traktoristid künnavad. Meie oleme võitnud.*) **või koos käändsõnaga** (*Mina olen pioneer. Õpilased on hoolsad. Õde oli artellis õmbleja.*).

#### 4. Ülesanne. Määrata alus ja õeldis.

Tähele panna! Kõigepealt määrata õeldis (s. o. pöörd sõna pöördeline muude). Näiteks lauses *Õhtul pimedatulekul vaikisid laululinnud* leiame, et õeldis on *vaikisid*. Nüüd küsime „kes vaikisid?“ ja leiame kergesti selle nime, kes teeb, s. o. aluse — *laululinnud*.

#### S ü g i s e l.

Päike paistab madalalt. Õhk jaheneb. Öösiti ulub tuul korstnas. Kase ladvalt langeb lehti. Peaaegu iga päev sajab vihma. Koltunud lehed krabisevad jalgade all. Laululinnud on vaikinud ja alustavad äralendu. Juba lõpetavad kolhoosnikud viljapeksu. Kolhoosidest sõidavad punavoored viljavarumispunktidesse. Kõik rõõmustavad rohke saagi üle. Ka koolis algab töö. Vabal ajal jutustavad õpilased isekeskis möödunud suvest. Peatselt ilmub seinalehe uus number. Koolitöö huvitab kõiki.

#### Alusega ja aluseta laused.

Harilikult on lauses nii alus kui ka õeldis. Kuid leidub väga sagedasti lauseid, kus on ainult õeldis. Vaatleme järgnevat tabelit:

Alus (käändsõna)	Õeldis (pöörd sõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
<i>Poiss</i>	<i>ruttab</i>	<i>ei rutta</i>	Isikuline
<i>Juku</i>	<i>ruttas</i>	<i>ei rutanud</i>	tegumood

Alus (käändsõna)	Õeldis (pöördsõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
Kolm Meie	<i>on rutanud olime rutanud</i>	<i>ei ole rutanud ei olnud rutanud</i>	Isikuline tegumood
Kõik Tüdrukud Teie	<i>ruttaksid ruttavat rutake!</i>	<i>ei ruttaks ei ruttavat ärge rutake!</i>	
Alus puu- dub, kuid on juurde mõel- dav ( <i>ma, sa, ta, me, te, nad</i> )	<i>Ruttan Ruttad Ruttab Ruttame Ruttate Ruttavad Ruttasin Olen rutanud Ruttal! Rutake!</i>	<i>Ära ruttal! Ärge rutake!</i>	
Alus puu- dub täiesti	<i>Rutatakse Rutati On rutatud Rutataks Rutatavat Rutatagu!</i>	<i>Ei rutata Ei rutatud Ei ole rutatud Ei rutataks Ei rutalavat Ärgu rutata- gul!</i>	Umbisikuline tegumood

**Kokkuvõte.** Pöördsõnal on kaks tegumoodi: isikuline ja umbisikuline. Isikulisel tegumoel

esineb tegija isik (kes teeb, tegi jne.), umbisikulisel tegumoel on tegija isik määramata (tehakse, tehti jne.).

Pidada meeles: 1) Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis lause alus puudub; 2) on aga öeldis isikulises tegumoes, siis võib lause alus vahel puududa, kuid see on siis juurde mõeldav.

**5. Harjutus.** Tõmmata öeldisele loogeline kriips ja alusele kaks sirget kriipsu alla (kui alus on olemas) ning asetada lause lõppu sobiv kirjavahemärk. Pealkirjaks: *Lause pealiikmed.*

Millal sa viimati linnas käisid / — Olime sääl isaga möödunud suvel / — Meil käidi Tallinnas alles hiljuti / Küll on linn palju muutunud / On tekkinud hulk uusi ehitisi / Rajatakse uusi väljakuid / — Kas vaatasid ka elektri- jaama uut korstnat / See on tohtu kõrge / — Ega sa pole käinud meie põlevkivibasseinis / Sääl alles näed üllatavat / On tekkinud mõne aastaga päris uued linnad / Nii kiiresti areneb nõukogulik elu / Kõik edeneb jõudsasti

**6. Harjutus.** Kirjutada punktide asemele sobiv pöörd-sõna ja tõmmata alusele kaks sirget ja öeldisele loogeline joon alla. Pealkirjaks: *Lause pealiikmed.*

### **Abistamas.**

Sügisel .... kõikjal kartulivõtmine. Kolhoosides .... masinatega, aga koduaias käsitsi. Uhel koondusel .... pioneerid minna kolhoosi kartuleid võtma. Kui .... sellekohane üleskutse, .... kogu kool nõus. Hommikul .... kolhoosi. Ilm .... ilus ja päikesepaisteline. Meie rühm ....

ühe masina järel töötama, III rühm .... teises ääres. Töö .... jõudsasti. Õhtuks .... kõik kartulid sellelt põllult võetud. Kolhoosi esimees .... meid südamlikult hea abi eest. Ka meie .... rõõmu abistamisest, sest õigel ajal koristatud saak .... talvel rikkaliku leiva.

**7. Harjutus.** Koostada 5 lauset, kus alus on juurde mõeldav, ja 5 lauset, kus alus puudub ega ole ka juurde mõeldav.

### Õeldiseta laused.

Rahvakeeles ja vahel hüüdlauseis puudub mõnikord ka õeldis. Näiteks: *Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?* (Ära on jäetud õeldis „on“). *Vett kiiresti!* (Puudub õeldis „tooge“). *Oh õnne! Appi!* jne. Kuid alati on õeldis ikkagi juurde mõeldav. Ka *käsklused*, mida kuuleme kehalise kasvatuse tunnis, on õeldiseta laused. Näit. *Rühm, parem pool!*

**8. Harjutus.** Koostada mõned laused, kus puudub õeldis. Pealkirjaks: *Õeldiseta lauseid.*

### Liitõeldis.

Vaadelda õeldist alljärgnevais lauseis. Õeldis on trükitud jämendatult.

Lause	Õeldiseks on
Suvel <b>oleme</b> palju <b>matkanud</b> . Kooli aeda <b>on</b> palju puid <b>istutatud</b> . Kalju <b>olevat</b> puhkamata 500 m <b>ujunud</b> . <b>Ärge kartke</b> raskusi.	Pöörd sõna liitmuude

Lause	Õeldiseks on
<p>Õpilased <b>lugesid</b> raamatu <b>läbi</b>.  Lepingule <b>kirjutati alla</b>.  Normivili <b>on vastu võetud</b>.  <b>Oleme</b> pioneerilaagrist <b>tagasi tulnud</b>.</p>	<p>Pöörd sõna  ja  kõrvalsõna  (läbi, alla, vastu, tagasi jne.)</p>
<p>Kask <b>on</b> lehtpuu.  Nõukogude rahvad <b>on õnnelikud</b>.  Jaan <b>on</b> tublimaid <b>kolhoosnikuid</b>.  <b>Oleme</b> siitnurga <b>mehi</b>.  Sügis <b>oli</b> vihmane.</p>	<p>Pöörd sõna  ja  käändsõna  (lehtpuu, õnnelikud, kolhoosnikuid, mehi, vihmane jne.)</p>

Tabelis toodud lauseis koosneb öeldis mitmest sõnast ja nimetatakse **liitöeldiseks**.

Liitöeldiseks on: 1) **pöörd sõna liitmuude** (*oleme matkanud, on istutatud, olevat ujunud, ärge kartke jne.*), 2) **pöörd sõna koos** tema juurde kuuluva sõnaga nn. **kõrvalsõnaga** (*lugesin läbi, kirjutati alla, on vastu võetud jne.*), 3) **pöörd sõna koos käändsõnaga** (*on lehtpuu, on õnnelikud, on kolhoosnikuid, oleme mehi, oli vihmane jne.*).

Liitöeldis esineb kõige sagedamini ühenduses pöörd sõnaga „olema“, eriti siis, kui liitöeldises on ka käändsõna. Näit. Aster *on* sügislill. Nisu *oli* ruuge. Heino *ei ole* meie klassi õpilane. jne.

**9. Harjutus.** Leida antud lauseis alus ja öeldis. Kriiputada need alla vastavalt näidisele.

Meie Nõukogude kodumaa on lai ja avar. Suuremaks saades matkan minagi kõigis tähtsamais kohtades. Käin põhjas ja lõunas. Põhjas on talv külm. Sääl talvel tuiskab sagedasti. Harva on sula ilm. Musta mere rannikul on soe kliima. Sääl kasvavad mitmesugused tsitrusviljad. Kolme aasta pärast olen kooli lõpetanud. Siis õpin edasi mõnes teises koolis. Igasse kooli on õpilastel vaba sissepääs. Mind huvitab tehnika. Mu pinginaabrit huvitab põllundus. Ta õpib agroomiks.

Näid is: Meie kodumaa on lai ja avar.

### LAIENDATUD LIHTLAUSE.

Tavaline kõne sisaldab harva laiendamata lihtlauseid, s. o. lauseid, kus on ainult alus ja öeldis. Harilikult on lauses rohkem sõnu, s. t. peale lause pealiikmete esineb veel teisi lauseliikmeid, mis seletavad alust ja öeldist. See sugust lihtlauseid, kus peale aluse ja öeldise on veel teisi liikmeid, s. o. **laiendeid**, nimetame **laiendatud lihtlauseks**. Laiendeid nimetatakse ka lause **kõrvalliikmeteks**.

Näiteks laiendamata lihtlauseid

*Õpilane / loeb*

võime laiendada ehk täiendada nii alust kui ka öeldist ja nii saame:

*Meie usin **õpilane** / **loeb** praegu hoolega ajalugu.*

*Sõnad meie, usin, praegu, hoolega, ajalugu on laiendid.*

Samuti võime laiendada lause *Inimesed / saavutavad* näiteks järgmiselt: *Miljonid nõukogude **inimesed** / **saavutavad** iga päev uusi hiilgavaid töövõite.*

Laiendid, mis kuuluvad aluse juurde, moodustavad koos alusega alusrühma; laiendid, mis kuuluvad öeldise juurde, moodustavad koos öeldisega öeldisrühma.

Näiteks:

Alusrühm	Õeldisrühm
Meie usin õpilane	/ loeb praegu hoolega ajalugu.
Miljonid nõukogude inimesed	/ saavutavad iga päev uusi hiilgavaid töövõite.
Koidula uus kodu	/ asus ühekordses pruunis puumajakeses.

**10. Harjutus.** Laiendada järgnevad laused näidise eeskujul ja eraldada laiendatud lausetes püstkriipsuga alusrühm ja õeldisrühm. Pealkirjaks: *Laiendatud lihtlause.*

Päike paistab. Isa niidab. Mehed saagisid. Vasarad taovad. Laaditakse. Hobused sõidavad. Luigid ujuvad. Männid paindusid. Kured lendavad. Sammud kajavad. Õpilased mängivad. Koosolek algas.

Näidis:

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
Päike / paistab.	Sügisene päike / paistab madalalt üle põldude.

**11. Harjutus.** Eraldada antud palas alus- ja õeldisrühm püstkriipsuga. Seejärel lühendada laiendatud lihtlauseid laiendamata lihtlauseteks. Pealkiri endine.

Vana pommidega seinakell lööb neli. Kolmanda rühma pioneer Linda istub oma töölaua juurde. Väike tüdruk hakkab ette valmistama homseid ülesandeid. Ta asub õpingute juurde alati plaanikohaselt. Meie Linda võtab kõigepealt raamatukotist oma vihikud. Rõõm on neid vaadata! Kiri on vihikutes korralik. Meie püüdlik tüdruk pole sellega siiski veel rahul. Talle ei meeldi a-d. Nende

kuju pole veel päris õige. Linda võtab nüüd sulle pea. Ta käsi liigub hoolsalt. Hästi hoitud sulg veab paberile ilusaid tähti. Kõverad a-d väärivad eriti tähelepanu. Väike Linda kirjutab nii hulk aega. Püüdlikkus viib sihile. Ta poleks muidu suutnud oma käekirja parandada.

Näidis: Vana pommidega seinakell / lööb neli. Seinakell lööb.

### Laiendite seos aluse ja öeldisega.

Vaadelda järgnevais lauseis, mis skeemina kujutatud, lause laiendite seost lause pealiikmetega. Panna tähele ka küsimusi, mis seda seost näitavad.

Pealiikmed: **poiss** (alus)

Kõrvalliikmed  
ehk  
laiendid:

Meie

usin

kelle poiss? missugune poiss?

Alusrühm

**õpib** (öeldis)

praegu

hoolega

ajalugu

millal õpib? kuidas õpib? mida õpib?

Öeldisrühm

Meie usin **poiss**

**õpib** praegu hoolega ajalugu.

**12. Harjutus.** Koostada laiendatud lihtlause skeeme (vt. ka lk. 16) antud lauseist. Pealkirjaks: *Laiendatud lihtlause.*

Nõukogude armee vabastas meie kalli kodumaa vaenlase ikkest. Meie klassi parim õpilane avaldas kooli seinalehes huvitava kirjutise. Vana virkade näppudega emake kodus hoolsale tütrele pikki villaseid sukki.

— **ujusid** (ö.)

**luiged** (a.)

Pealiikmed:

Kõrvalliikmed

ehk

laiendid:

**Valged**

**kaeladega**

missugused luiged? missugused luiged?

↑  
pikkade

missuguste kaeladega?

Alusrühm

**õhtul**

**libisedes**

**tiigis**

millal ujusid? kuidas ujusid? kus ujusid?

↑  
laupäeva

missugusel õhtul?

missuguses tiigis?

↑  
Kadrjoru

Oeldisrühm

**ujusid** laupäeva õhtul libisedes

Kadrjoru tiigis.

**Valged** pikkade kaeladega **luiged**

Nagu skeemist nähtub, võib lause laienditel olla omakorda laiendeid (*pikkade, laupäeva, Kadrjoru*). Sõna, mille juurde laiend kuu- lub, nimetatakse tema **põhisõnaks**. Näiteks sõna *kaeladega* on põhisõnaks sõnate *pikkade* jne.

**13. Harjutus.** Asetada järgnevate lausete laienditele klambritesse vastavad küsimused. Kriipsutada alla alus ja öeldis. Pealkirjaks: *Laiendite küsimused*.

Meie kooli aed pakub kõigile huvi. Sel kuul töötasime mitu päeva juurviljaaias. Seal koristasime aedvilja. Avar aed oli rikkalikult täis valminud vilja. Tomatite punased kobarad kaalusid oksa alla. Puuviljaaias paindusid õunapuude oksad kummardudes tugede najale. Õunte mahavõtmine meeldis meile eriti. Korvid täitusid kiiresti suurtest punapõselistest maitsvatest õuntest. Õunad asetati keldrisse.

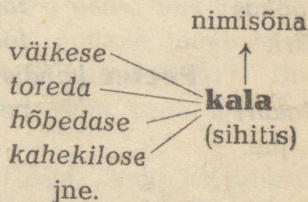
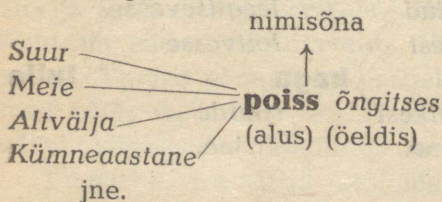
N ä i d i s: Meie (kelle?) kooli (mille?) aed pakub kõigile (kellele?) huvi (mida?).

**14. Harjutus.** Toimida nagu eelmises harjutuses.

Juku töötas isaga kolhoosi heinamaa puhastamisel. Virk poiss kandis raiutud toorest hagu leegitsevasse tulle. Toored haod tekitasid paksu halli suitsu. See keerles elava maona kõrgele taeva poole ja paistis üle sihvakate kaskede ja küünalsirgete kuuskede. Tagapoolt paistsid samuti tuled. Seal töötasid teised kolhoosnikud.

### Täiend.

Täiendame lauset *Poiss õngitses kala* mitmesuguste laienditega:



Nagu nähtub, t ä i e n d a v a d lisandatud laiendid nimisõnalist alust ning teisi nimisõnalisi lauseliikmeid ja näita-

vad, missugune antud nimisõna on või kuhu ta kuulub. Selletaolisi laiendeid ei saa moodustada pöördsonalisele öeldisele. Lause kõrvalliiget, mis laiendab lauses nimisõna ja näitab, missugune on olend või asi või kellele see kuulub, nimetatakse **täiendiks**.

Täiend vastab küsimustele:

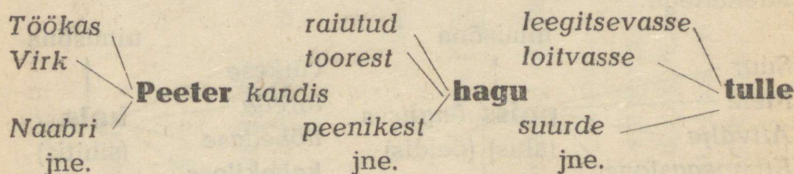
1) missugune? missuguse? missugust? jne. Näit. väike poiss, punane lill, töötav mees, toreda kala, lainetavat rukki-välja, ilusaid õhtuid, katkisest kotist jne. (Kaldkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt omad ussonalised täiendid.)

2) kelle? mille? Näit. kolhoosi esimees, Altvälja poiss, venna raamat, meeste jutt, onu lehm jne. (Kaldkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt nimisõnalised täiendid.)

**15. Harjutus.** Laiendada antud lausete kõiki nimisõnalisi liikmeid sobiva täiendiga ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Täiendid*.

Suveõhtul korraldasid pioneerid lõkke. Lõkketulelised laulsid laule. Pioneerid kandsid hagu tulle. Sädemed kerkisid kõrgele ja kadusid öhe. Õpetaja pidas kõne. Rühm esitas ettekandeid.

Näiteid sobivaist täiendeist:



**16. Harjutus.** Määrata antud lauseis alus, öeldis ja täiendid, kriipsutades need alla, nagu on antud näidises. Pealkirjaks: *Alus, öeldis ja täiendid*.

Vanasti istusid meie esiisad pikil talveõhtuil hämaral pirruvalgusel. Harva tarvitati küünlaid. Hiljem kasutati suitsevaid õlilampe. Nõukogude ajal hakkab särama meie kolhoosikülades hele valgus. Ehitatakse uusi elektri-jaamu. Pikad kõrgepingeliinid kulgevad kaugetesse asulatesse. Elektrienergiaga tehakse mitmesuguseid raskeid töid. Särav valgus loob rõõmsa meele.

t. t.  
Näidis: Uus luud p<sup>u</sup>hib puhta toa.

**17. Harjutus.** Moodustada lauseid, kus esinevad antud sõnad. Täiendid kriipsutada alla. Pealkirjaks: *Täiendid*.

meie kuulsad stahhaanovlased; venna huvitav raamat; Nõukogude armee kuulsad kangelased; punased lipud; lumi-valgeis särkides; mustades pükstes; soojadel maadel; pimedail õil; hoolsaile õpilasile; suureks meheks; öisi külmi; niisketel kohtadel; punetavad pihlamarjad.

Näidis: Meie kuulsad stahhaanovlased tutvustasid noortele töölisele uusi töövõtteid.

**18. Harjutus.** Kriipsutada alla kõik täiendid. Pealkirjaks: *Täiendid*.

Tubli pioneer aitab oma ema. Töö toob kosutava une. Tooma Juku lahendas selle keerulise ülesande. Pisike säde süütab suure tule. Suur kollane liblikas istus punasel õiel ja jõi magusat õiemahla. Kolhoosi osteti uus hobune. Kohtasin eile vanu tuttavaid. Hoolas õpilane jõuab hästi edasi. Valged põuapilved peegelduvad sinisel järvel. Ilusasti kõlas meie laul vaiksel järvel. Meie kooli õpilased võitsid sügisel võrkpallivõistlusel.

Tähele panna! Mõtelda järele, kas harjutuses esinevad sõnad „hästi“ ja „ilusasti“ on täiendid. Kas need kuuluvad nimisõna külge ja mis küsimusele need vastavad? Missugusele küsimusele vastasid aga täiendid?

## Sihilised ja sihitud pöörd sõnad.

Vaadelda alljärgnevaid pöörd sõnu.

Sihilised pöörd sõnad. Tegevus on sihitud kellelegi või millelegi	Sihitud pöörd sõnad. Tegevus sünnib tegija enesega
Vabrik toodab <i>masinaid</i> . Õpilane kirjutab <i>harjutust</i> . Isa hüüab <i>Lindat</i> . Ostsin endale uue <i>vihiku</i> . Isa oli äratanud <i>poja</i> . Pioneerid meisterdasid <i>mudellennuki</i> .	Valvur seisab postil. Lamp ripub laes.  Lipp lehvib tuules. Poeg magab. Ärgakem üles! Rukis valmib põllul.

Pöörd sõnu on sihilisi ja sihituid. Sihiliste pöörd sõnade tegevus on sihitud mingile asjale või olendile (toodab *masinaid*, hüüdis *Lindat* jne.), sihitute pöörd sõnade tegevus sünnib tegija endaga.

Mõned pöörd sõnad võivad esineda niihästi sihitus kui ka sihilises tähenduses:

Sihitu tähendus	Sihiline tähendus
Õpilased mängivad õues. Juku õpib. Traktorist künnab põllul. Poisid jooksevad murul.  Sirtsud hüppavad.	Õpilased mängivad <i>palli</i> . Juku õpib <i>klaverimängu</i> . Traktorist künnab <i>kesa</i> . Poisid jooksevad <i>murdmaad</i> .  Hüpatakse <i>kaugust</i> .

**19. Harjutus.** Liigitada järgnevad pöörd sõnad sihilisteks ja sihituteks, rühmitades need kahte rühma. (Lugeda

sihilisteks ka sellised pöörd sõnad, mis vahel esinevad ka sihitutena, nagu õppima, kündma jne.) Pealkirjaks: *Sihilised ja sihitud pöörd sõnad.*

Keema, keetma, vestlema, siduma, lahkuma, lugema, kaotama, voolama, tõukama, valmistama, naeratama, küpsetama, uinuma, leidma, muutma, kukkuma, vaikima, kaaluma, aitama, vilistama, lendama, olema, saama, esinema, õmbrema, paluma, tõlkima, töötama, lakkima, pakkima, kammima, lossima, raiuma, sadama, tärkama, roomama, saatma, vaatlema, kaitsema, süütama, remontima, lahkuma, sulgema, pesema, oskama.

### Sihitis.

Vaadelda järgmiste sihiliste pöörd sõnade laiendit lauses.

Sepp rautas kolhoosi *hobuse* (kelle?).

Õpilased valmistasid *loosungit* (mida?).

Sina võta *raamat* (mis?)!

*Kartulid* (mis?) toodi keldrisse.

Töölised kandsid *kotte* (mida?).

Laiendid *hobuse, loosungit, raamat, kartulid, kotte* näitavad olendit või asja, kellele või millele tegevus on sihitud.

**Niisugust lause kõrvalliiget, mis väljendab olendit või asja, kellele või millele tegevus on sihitud, nimetatakse sihitiseks.**

Seega on sihitis öeldise laiend ning on harilikult öeldise järel. Sihitis vastab küsimustele:

**kelle? mille?** (*rautas hobuse, leidsin noa, kirjutasin kirja*),

**keda? mida?** (*nägin hunti, jõin vett, lugesin raamatuid*),

**kes? mis?** (*rauta hobune!, sule uks!, võtsin kompsud*).

Sihitutel pöördsõnadel sihitist ei ole.

Sihitis, mis vastab küsimusele keda? mida?, on **osasihitis** (esineb *osastavas* käändes); sihitist, mis vastab küsimusele kes? mis? või kelle? mille?, on **täissihitis** (on *nimetavas* või *omastavas* käändes).

Vaadelda, millal tarvitatakse täissihitist, millal osasihitist.

<p>Täissihitis kelle? mille? <b>omastav</b> kääne</p>	<p>Oasihitis keda? mida? <b>osastav</b> kääne</p>
<p>Väljendab</p> <p>1) <b>tervet asja</b> või <b>tervet kogu</b>,</p> <p>2) koos öeldisega <b>lõppenud</b> või <b>lõppevat tegevust</b>.</p>	<p>Väljendab</p> <p>1) <b>asja osa</b> või <b>määramata hulka</b>,</p> <p>2) koos öeldisega <b>jätkuvat tegevust</b>.</p>
<p>1. <i>Laps sõi <b>supi</b> ära</i> (kõik supi). <i>Ema tõi <b>suhkru</b> lauale</i> (kogu kõne all oleva suhkru).</p>	<p>1. <i>Laps sõi <b>suppi</b></i> (osa supist). <i>Pange <b>suhkrut</b> kohvi sisse</i> (osa laual olevast suhkrust).</p>
<p>2. <i>Lugesin ühe huvitava <b>jutu</b></i> (lugemine on lõppenud). <i>Rätsepate artell õmbleb mulle <b>mantli</b></i> (töö saab valmis tulevikus).</p>	<p>2. <i>Lugesin üht huvitavat <b>juttu</b></i> (osaliselt, jäi pooleli, jätkub). <i>Rätsep õmbleb mulle <b>mantlit</b></i> (praegu õmblemine jätkub).</p>

<p>Täissihitis kelle? mille? <b>omastav</b> kääne</p>	<p>Osasihitis keda? mida? <b>osastav</b> kääne</p>
<p><i>Otsisime uue korteri</i> (otsimine on lõppenud).</p>	<p><i>Otsime uut korterit</i> (otsimine ei ole lõppenud, otsimine jätkub).</p>
<p>Täissihitis kes? mis? <b>nimetav</b> kääne</p>	<p>Osasihitis keda? mida? <b>osastav</b> kääne</p>
<p>Väljendab:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1) tervet asja või tervet kogu,</li> <li>2) koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.</li> </ol>	<p>Väljendab:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1) asja osa või määramata hulka,</li> <li>2) koos öeldisega kestvat, jätkuvat tegevust.</li> </ol>
<p>Võta kapist <b>leib</b> (kõik)! Riiulile laoti <b>leivad</b> (kõik). Jooge see <b>piim</b> ära (kõik)!</p>	<p>Võta kapist <b>leiba</b> (osa). Toodi <b>leibu</b> (osa). Jooge <b>piima</b> (mingi osa)!</p>
<p>Täissihitis kes? mis? kelle? mille? <b>Jaatav</b> öeldis</p>	<p>Osasihitis keda? mida? <b>Eitav</b> öeldis</p>
<p><u>Sule</u> <b>aken!</b> <u>Juba</u> <u>pandi</u> <b>hobune</b> ette. <u>Brigadiir</u> <u>kutsub</u> <b>sepa</b>. <u>Otsin</u> <b>raamatu</b>.</p>	<p><u>Ära</u> <u>sule</u> <b>akent!</b> <u>Ei</u> <u>pandud</u> veel <b>hobust</b> ette. <u>Brigadiir</u> <u>ei</u> <u>kutsu</u> <b>seppa</b>. <u>Ei</u> <u>ostnud</u> <b>raamatut</b>.</p>

**Kokkuvõte. Täissihitis** on nimetavas või omastavas käändes. Täissihitis väljendab tervikut või kogu asja ja koos öeldisega lõppenud või lõppevat tegevust.

**Osasihitis** on osastavas käändes. Osasihitis väljendab asja osa või määramata hulka ja koos öeldisega kestvat ehk jätkuvat tegevust.

Eitava kõnega tarvitatakse alati osasihitist.

**20. Harjutus.** Kirjutada 1) kolm lauset, kus täissihitis on nimetavas käändes, 2) kolm lauset, kus täissihitis on omastavas käändes, ja 3) kolm lauset, milles on osasihitis. Pealkirjaks: *Sihitise käänded*.

**21. Harjutus.** Määrata alljärgnevais lauseis alus, öeldis ja sihitis, kriipsutades need alla vastavalt näidisele. Sihitisele märkida juurde, kas on täissihitis (ts.) või osasihitis (os.). Pealkirjaks: *Sihitis*.

Viie aasta plaani täitmiseks kaevavad töölised maad ja purustavad kaljusid. Teised jälle rajavad kaevandusi ja püstitavad hooneid. Tõstetakse maapõuest välja maagid ja süsi. Inimesed ei suuda seda kõike omal jõul. Nad vajavad selleks erilisi vahendeid. Nõukogude konstruktorid on ehitanud hiigelmasinad. Need tõstavad korraga mitu tonni mulda. Niisugust hiiglast käivitavad mootorid. Masinist vajutab kangile. Kuuldub mootori surinat. Masin surub hambad mulda. Väike liigutus teise kangiga. Masin tõstab kopatäie mulda õhku. Uus liigutus masinistilt. Masin pöörab oma kandami vaguni kohale. Masinist tõmbab ketist. Mulla-voog langeb mürinal vaguni raudsesse kerre.

Näidis: Viie aasta plaani täitmiseks kaevavad töölised

os.

os.

maad ja purustavad kaljusid.

**22. Harjutus.** Asetada ümarsulgudes olevad sihitised ühes juurdekuuluvate sõnadega nõutavasse käändesse. Sihitisele tõmba joon alla. Pealkirjaks: *Sihitised*.

*Õde lõpetas* (leivasõtkumine). *Uni ei anna* (uus kuub), *magamine* (maani särk). *Jooge vähekesi* (piim)! *Ma unustasin oma* (vihmavari) *aeda*. *Pioneerid pidasid* (koondus), *kus nad otsustasid oma* (seinaleht) *välja anda* [lõpetatud tegevus]. *Mu sõber jutustas mulle* (huvitav lugu). *Kas tohin* (see pakk) *siia panna?* *Palun* (need kaardid) *edasi anda!* *Ma valin parem* (üks teine raamat). *Arno näitas mulle oma* (uus raamat). *Tädi pani kappi* (purgitais keedist). *Sportiselts sai endale* (nelja hektaari suurune maatükk). *Ema saadab oma* (poeg) *iga päev kooli* [jätkuv tegevus]. *Peipsi järvest püütakse* (latikas, ahven, särk, kiisk ja peipsi tint).

**23. Harjutus.** Leida mõnest lugemispalast lauseid, kus esineb sihitis. Määrata, missuguses käändes on leitud sihitised ja kas nad on täis- või osasihitised. Pealkirjaks: *Sihitise käänded*.

**24. Harjutus.** Määrata antud lauseis tuttavad lause liikmed. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine*.

Noored naturalistid rajasid nägusa aia. Nad kasvasid maitsvaid porgandeid, punaseid peete, magusaid maasikaid ja lõhnavaid vabarnaid. Järgneval aastal rajavad nad puukooli. Muusikaring on andnud mitu tublit noort viiulimängijat. Meie ringe juhivad pioneerid. Korraldame sagedasti

tootmisnõupidamisi. Seal arutame töötulemusi ja määrame uusi tööülesandeid. Oktoobripühadeks korraldavad kõik ringid ühiselt suure peoõhtu.

### Määrus.

Vaadelda lauset: *Mehed töötavad hästi*. Peale aluse *mehed* ja öeldise *töötavad* on selles lauses veel laiend, mis määrab öeldise teoviisi, vastates küsimusele *kuidas?*

Vaadelda veel lauset: *Valged pilved peegelduvad järvel*. Selles lauses on *pilved peegelduvad* lause pealiikmed — alus ja öeldis, sõna *valged* on täiend alusele *pilved*, sõna *järvel* määrab aga öeldist *peegelduvad*, näidates tegevuse kohta.

Vaadeldud lausetes sõnad *hästi* ja *järvel* on määrused.

Vaatleme veel küsimusega varustatud sõnu järgmistes lausetes:

*Kala elab (kus?) vees* — määrab kohta.

*Isa tõusis (millal?) vara* — määrab aja.

*Vanake kõnnib (kuidas?) aeglaselt* — määrab viisi.

*Käisime (kui palju?) tüki maad* — määrab hulga.

*Vili ei kasva (miks?) külma tõttu* — määrab põhjuse.

*Poisid läksid (mida tegema?) suvitama* — määrab tegevuse eesmärgi.

*Põld künti (millega?) traktoriga* — määrab vahendi.

**Määrus on lauseliige, mis näitab, kuidas või missugustel tingimustel** (kus? millal? mispärast? mis jaoks? millise vahendiga?) **toimub tegevus**. Ta väljendab kohta, aega, viisi, hulka, põhjust, eesmärki, vahendit.

Allpool antud lauses on järgmised lauseliikmed:

t. t. a. ö. m.

Nõukogude eesrindlikud teadlased tungisid kaugele uuri-  
t. m.  
mata kõrbesse.

**25. Harjutus.** Määrata järgnevais lauseis lause-  
liikmed. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Kõrgele kerkivad uued kojad, võimsalt tõusevad vastsed  
sillad (M. Raud). Punased lipud helgivad uhkelt kevad-  
valguses. Eemalt kostab rõõmus heinaliste laul. Lapsed  
jooksevad õues palja jalu. Maad kaevatakse labidaga,  
mulda rehitsetakse raudrehaga. Juku puudus koolist  
haiguse pärast. Lapsed korjasid aiast korvitaie marju. Tal-  
vel toitsime linnukesti teradega ja seemnetega.

**26. Harjutus.** Koostada lauseid, kasutades antud ja  
omalt poolt juurdelisatud määrusi. Saadud lausetes kriipsu-  
tada alla kõik määrused. Pealkirjaks: *Määrused.*

hommikul — metsa; pärast lõunat — spordiväljakul;  
hoolsasti — vabrikus; vastasmajas — varakult; hirmu  
pärast — härdasti; kolm kuud — maal; meestel — silmist;  
väeosadel — lahinguks; vaevalt — kohale; poolvargi —  
suunas; metsas — noppimas; nurga tagant — ukse ette;  
sügisest — kevadeni; külma tõttu — aeglaselt.

Näidis: Läksime hommikul vara ligidasse metsa  
kuuseoksi tooma.

### Ute ehk kõnetlussõna.

Vaadelda alljärgnevais lauseis sõnu, mis näitavad, keda  
kõnetellakse, kelle poole kõnes pöörduetakse. Tähele panna  
märke ühenduses niisuguste kõnetlussõnadega.

Lauses puudub kõnetlus-sõna ehk üte	Üttega lause
<p>Ole ikka hoolas! Mis on sinuga juhtunud?</p> <p>Nüüd olge eriti tähelepanelikud! Armastan sind. Sina ei usu vist isegi, mida sa räägid. Kirjutage mulle oma kooliuudistest!</p>	<p>Ole ikka hoolas, <u>tütreste!</u> <u>Kallis sõber</u>, mis on sinuga juhtunud?</p> <p>Nüüd, <u>armsad õpilased</u>, olge eriti tähelepanelikud! Armastan sind, <u>kodumaa!</u> Sina, <u>Jaana</u>, ei usu vist isegi, mida sa räägid. Kirjutage mulle, <u>kallid koolilivennad</u>, oma <u>kooliuudistest!</u></p>

### Kokkuvõte.

**Sõna, mis väljendab selle nimetust, kelle või mille poole kõnes pöörduakse, nimetame ütteks ehk kõnetlus-sõnaks.**

**Üte eraldatakse ühes tema juurde kuuluvate täienditega muust lausest komadega.**

**27. Harjutus.** Panna puuduvad vahemärgid ja tõmata üttele joon alla. Pealkirjaks: *Üte*.

Em a ja L i n d a.

Em a: L i n d a, kas oled juba kaupluses käinud

L i n d a: E i ole veel em a

Em a: K u i sa tütreste lähed siis too natuke pärm i ka

L i n d a: M i d a kavatsed sa armas em ake pärm i ga teha

Em a: T e e n saia sest meile tuleb kaugelt külalisi

Linda: Kes siis ema

Ema: Tuleb Tallinna onu ja tuleb Narva tädi Ole siis viks tüdruk ja abista mind ettevalmistustel Ära sa armas laps unusta ka kanu söötmast

Linda: Oh ei unusta Tead emake ma näitan külalistele oma kirjandeid mille eest ma sain õpetajalt kiita

Ema: Küllap see sobib Nüüd aga kulla laps jookse ruttu kauplusse

**28. Harjutus.** Kirjutada 6 üttega lauset, milles on üte lause algul, keskel ja lõpus! Pealkirjaks: *Üte*.

**29. Harjutus.** Jälgida, kuidas kirjutatakse kirja. Leida alljärgnevas kirjas laused, kus leidub üte.

Tegevarmees 9. mail 1945. a.

Kallid omaksed!

Olete juba kaua oodanud minult kirja. Nii väga tahtsingi teile enesest teadustada, kuid Suure Isamaasõja palavad lõpupäevad ei andnud tundigi vaba aega. Vaprad punaarmeelased, edasi, edasi fašistliku koletise koopasse! — nii kõlas meie loosung. Ning meie jälgisime seda loosungit viimane kui üks mees, säästmata aega, jõudu ja verdki.

Eile saabuski võit, suur ja enneolematu. Siingi, vaenlase maa südames, lehvivad täna uhkelt meie punased võidulipud, inürisevad kahurid võidusaluudiks ja kõlavad juubeldavad hüüded. Kas **Sina**, armas poeg, kujutad meie võidu suurust? Kas **Sina**, kallid tütar, aimad, kui uhked võime nüüd olla meie, nõukogude kodanikud! Kas **Sina**, meie hea ema, tead, millise suure, aimamatult suure töö olete teie teinud, kes te võitlesite tööriindel samasuguse andumusega kui meie lahingutes? Kõike seda tuletan teile meelde sel õnnelikul võidupühal, mil võidurõõmusse seguneb peatse kojusaabumise lootust ja saabuva jälleenägemise õnne.

Mu kallid, Ulo ja Eha, olge emale ikka toeks ja abiks! Kergendage, mu lapsed, tema vaeva ja muret, kuni saabun mina. Valva Sina, kallis ema, selle järele, et me lapsed oleksid ikka tublid õpilased ja head pioneerid!

Peatselt algavad taastamise kibedad tööpäevad. Selle siht on — uus kodu, ilusam ja parem veel kui endine.

Kirjutage mulle, mu kullakesed, endisel aadressil!

Tervitades  
teie isa.

Märkus. Kirja sisuosa alustame harilikult üttega (*Kallid omaksed!*).

**30. Ülesanne.** Kirjutada sõbrale, koolivennale, vennale, õele või vanematele kiri, milles tarvitada ka kõnelust ehk ütet sobival kohal. Pealkirjaks: *Kiri* . . . .

**31. Kordamiseks.** Täita järgnevates lausetes lüngad. Laiendatud lihtlause koosneb pea- ja . . . . . liikmetest. Pealiikmed on . . . . . ja . . . . . Üldiseks on alati pöörd sõna . . . . . muude. Lause kõrvalliikmeid nimetame üldnimega . . . . . Tunnen järgmisi laiendeid: 1) täiend, 2) . . . . ., 3) . . . . ., 4) . . . . . Neist üte eraldatakse muust lausest alati . . . . .

**32. Harjutus.** Määrata antud lauseis lauseliikmed. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Vapper Nõukogude armee päästis maailma fašismi hädaohust. Seltsimehed, pidagem kalliks langenute mälestust! Austagem kangelasi! Eeskujuliku tööga oleme kasulikud isamaale. Kõikjal meie kodumaal käib hoogne ülesehitustöö. Põlevkivibasseinist läheb gaasijuhe Leningradi. Kolhoos ehitab uue moodsa lauda. Meie Linda õpib konservatooriumis klaverit.

## KOONDLAUSE.

### Koma ühesuguste kõrvuti olevate lauseliikmete puhul.

Jälgida järgmisi lauseid ja otsustada, missuguseid lauseliikmeid esineb mitu kõrvuti.

1. *Koolis me loeme, kirjutame, joonistame ja laulame*  
— sisaldab mitu . . . . .
2. *Sulev, Rein ja Viive tulid mängima*  
— sisaldab mitu . . . . .
3. *Suvel sõime palju maasikaid, vaarikaid, sõstraid ja karusmarju*  
— sisaldab mitu . . . . .
4. *Punased, valged ja kuldkollased lilled õitsevad meie kooli aias*  
— sisaldab mitu ühe sõna juurde kuuluvat . . . . .
5. *Töölisi kogunes tehaseist, sadamast, raudteelt ja põldudeltki*  
— sisaldab mitu ühenimelist . . . . .

### Kokkuvõte.

1. Lauset, millel on mitu ühenimelist lauseliiget, nimetatakse koondlauseks.

2. Ühesugused kõrvuti olevad lauseliikmed eraldatakse üksteisest komaga.

3. Kui kõrvuti olevaid ühesuguseid lauseliikmeid seovad sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka*, siis koma ei panda.

Näiteid komata sidesõnadest:

1. Peatselt sillutab külm järved ja jõed.
2. Poiss komistas ning kukkus maha.

3. Ukski sõdur ei kohkunud *ega* kartnud.
4. See on termomeeter *ehk* soojamõõtja.
5. Täna kõneleb haridusminister *või* tema asetäitja.
6. *Nii* Rumeenia, Albaania *kui ka* Bulgaaria on rahvavabariigid.

Kui kõrvuti olevate ühesuguste lause liikmete juurde kuuluvad laiendid, tuleb eraldada need lauseliikmed koos laienditega üksteisest komaga *või* sidesõnaga.

Näiteks: *Linna tänaval nägime kiiresti kihutavaid autosid, siia-sinna ruttavaid jalakäijaid, kapjade plaginal sõitvaid hobusemehi ja nii turule astuvaid kärumehi kui ka mööda rööpmeid veerevat trammi.*

**33. Harjutus.** Panna järgnevais lauseis koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma koondlauses.*

### S a d a m a s.

Juba eemalt paistavad meile aurikute korstnad mastid suitsude joad ja võimsad tõstekraanad. Lähemale astudes näeme suuri laevu mitmesuguseid purjekaid venesid päästepeate ja lõbusõidu-lootsikuid. Sadamasilla *ehk* kai ääres seisavad nii hobu- *kui ka* mootorveokid.

Kõikjal käib kibe askeldus ning töö. Töölised laadivad tühjendavad tõstavad kannavad. Kostab kraanade ragin vintside kiunumine ja autode surin. Parajasti on tulnud sadamasse palju kaupu teistest vennasvabariikidest. Laaditakse autodele nii soola- *kui ka* suhkrukotte, tõstetakse veokitele masinaid raudlatte torusid ja mitmesuguseid muid kaupu.

Ei hommikul lõunal *ega* õhtul lakka töö sadamas. Vahel vastu öödki kõlab üle linna suure merehiiglase torisev vile

ja ta algab sõitu üle lahe üle avara mere mööda saartest mööda laidudest ja tuletornidest.

**34. Harjutus.** Koostada koondlauseid, kus on: 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu määrust, 5) mitu täiendit. Pealkiri endine.

**35. Harjutus.** Panna komad ja täita lüngad sobiva sõnaga. Pealkiri endine.

Kevad suvi sügis ja talv on ..... Tint sulg vihikud pliatsid ja kriit on ..... Kirsid ploomid ja kreegid on ....., aga porgandid peedid kaalikad ja naerid on ..... Lehm lammas siga ja hobune on ..... Kass ilves tiiger leopard ja lõvi on tuntud ..... Inimene ujub rinnuli ..... (kuidas veel?) Põldohakas orashein põldsinep ja tõlkjas on meie põldude kurjemad ..... Süda kopsud neerud maks jne. on ..... Kornet trompet tromboon metsasarv flööt klarnet ja oboe on ..... Vihm lumi ja rahe on .....

### LIITLAUSE.

Jälgida järgnevaid lauseid.

Lihtlauseid	Liitlauseid
1. <i>Auto sõitis mööda. Hobune hakkas lõhkuma.</i> (2 lauset)	1. <i>Auto sõitis mööda ja hobune hakkas lõhkuma.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)
2. <i>Kerge on lubada. Täita on palju raskem.</i> (2 lauset)	2. <i>Kerge on lubada, aga täita on palju raskem.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)

Lihtlaused	Liitlaused
3. <i>Isa kirjutab. Ema valmistab lõunat. Juku õpib. Väike Lea mängib nukukudega. (4 lauset)</i>	3. <i>Isa kirjutab, ema valmistab lõunat, Juku õpib, kuid väike Lea mängib nukukudega. (4 alust ja 4 öeldist)</i>
4. <i>Tuppa-tulija hõõrus käsi. Käed olid külmad kui jää. (2 lauset)</i>	4. <i>Tuppa-tulija hõõrus käsi, mis olid külmad kui jää. (2 alust ja 2 öeldist)</i>
5. <i>Poisid mängisid jalgpalli. Higi voolas ojana. (2 lauset)</i>	5. <i>Poisid mängisid jalgpalli, nii et higi voolas ojana. (2 alust ja 2 öeldist)</i>
6. <i>Isa oli vabrikust koju tulnud. Ta töötab nüüd aias. (2 lauset)</i>	6. <i>Isa, kes oli vabrikust koju tulnud, töötab nüüd aias. (2 alust ja 2 öeldist)</i>
7. <i>Kolhoosis peksti reht lõunani. Siis mindi kartuleid võtma. (2 lauset)</i>	7. <i>Kolhoosis peksti reht lõunani ja siis mindi kartuleid võtma. (2 öeldist, alused puuduvad)</i>

Mõtted, mis on väljendatud lihtlausetes, võib seada üksteisega tihedamasse sidemesse ja ühendada üheks liitlauseks.

Seega **liitlauseks** nimetatakse niisugust lauset, mis koosneb kahest või mitmest lihtlausest.

Lausete ühendamisel jäävad harilikult alles lihtlausete alused ja öeldised, mille järgi võib otsustada, mitmest lihtlausetest antud liitlause koosneb. Umbisikulistes lausetes otsustame seda ainult öeldiste järgi.

Vaadelda järgnevaid liitlauseid ja nende tükeldamist lihtlauseteks öeldise abil.

### A. Laused on kōrvuti:

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Arst tuleb sinna, kus vähe tervise eest hoolitsetakse.	2	2	1) arst tuleb sinna 2) kus vähe tervise eest hoolitsetakse
Kas tuled kaasa või ma lähen üksi?	2	2	1) kas tuled kaasa 2) või ma lähen üksi
Kui Leili kuulis, et kinos on nii huvitav film, otsustas ta kah vaatama minna.	3	3	1) kui Leili kuulis 2) et kinos on nii huvitav film 3) otsustas ta kah vaatama minna
Tuba lubjati valgeks, uued ukсед-aknad tehti ette, ahi parandati ära, nüüd sai kodu hoopis uue ilme.	4	4	1) tuba lubjati valgeks 2) uued ukсед-aknad tehti ette 3) ahi parandati ära 4) nüüd sai kodu hoopis uue ilme

B. Laused on üksteisega põimitud:

Liitlause	Öeldis	Lauseid	Lihtlused
Sügisel, kui päike hakkab madalamalt käima, jahenevad ilmad	2	2	1) sügisel jahenevad ilmad 2) kui päike hakkab madalamalt käima
Kui onu, kes eile linnas käis, koju saabus, tõi ta meile huvitava raamatu.	3	3	1) kui onu koju saabus 2) kes eile linnas käis 3) tõi ta meile huvitava raamatu
Kui Ahto, kes oli haiguse pärast puudunud, jälle kooli tuli, jätkas ta hoolega õppimist.	3	3	1) kui Ahto jälle kooli tuli 2) kes oli haiguse pärast puudunud 3) jätkas ta hoolega õppimist
Ühel vaiksel kevadpäeval, kui päike soojasti paistis, läksime isaga aeda ja võtsime mesipuu lahti, et järele vaadata, kuidas mesilased on talve üle elanud.	4(5)	5	1) ühel vaiksel kevadpäeval läksime isaga aeda 2) kui päike soojasti paistis 3) ja võtsime mesipuu lahti 4) kuidas mesilased on talve üle elanud 5) et (saaksime) järele vaadata [Viimasel on öeldis juurde mõeldav!]

Liitlause	Õeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Kui õppida, siis juba põhjalikult!	—	2	1) <i>kui (otsustame) õppida</i> 2) <i>siis (õpime) juba põhjalikult</i>  [Õeldised puuduvad, on aga juurde mõeldavad.]

Tähele panna! Liitlauseid tuleb osata liigendada lihtlauseteks. Liigendamisel on kasulik meeles pidada, **et öeldiste arv liitlauseis näitab, mitu lihtlauseid antud lauses on.** Lauseite arv on ainult siis suurem öeldiste arvust, kui esineb lauseid, kus öeldis on juurde mõeldav.

**36. Harjutus.** Liigendada antud lihtlauseid lihtlauseteks, eraldades lihtlauseid üksteisest põikkriipsuga. Lihtlauseid numereerida, nagu antud näidises. Pealkirjaks: *Liitlause liigendamine.*

### Taimede eest hoolitsemine.

Kui köögivilja taimede eest ei hoolitseta, ei ole võimalik saada kõrget saaki. Õigeaegne rohimine, mulla korrastamine, muldamine ja pealtväetamine kindlustavad kõrge saagi. Tuleb pidada meeles, et umbrohud on kultuurtaimede kurjemad vaenlased. Nad võtavad neilt niiskuse ja toitained, lämmatavad neid ega lase neil õigesti areneda. Hävitage umbrohtu, niipea kui ta ilmub. Kiskuge ta välja juurtega või lõigake juured sügavalt läbi. Selleks et mullast

auraks vähem vett ja õhk pääseks taimede juurtele paremini ligi, kobestage mulda suve jooksul mitu korda. Kobestamist nimetatakse tihti kuivaks kastmiseks — nii hästi säilitab ta niiskust. Kui tugeva vihma järel maapinnale tekib koorik, kobestage ajaviitmata mulda. Ridade vahelt võib seda teha hobuplaneediga, aga selleks võib kasutada ka käsiplaneeti ja kõblaseid. S. Štšukin.

Näidis: Enne kui asuda taimede pealtväetamisele, /  
 küsige agronoomilt, / kui palju anda väetist / ja millal /  
 seda teha.

### Rindlause ja põimlause.

Võrrelda alljärgnevat liitlauseid.

Rindlauseid	Põimlauseid
<p>Laused on iseseisvad, üheväärsed, üksteisest sõltumatud, igaüks võib esineda ka üksikult.</p>	<p>Üks lause sõltub teisest, seletab teist. Lauses on pealause (võib iseseisvalt esineda) ja kõrvallause (sõltub teisest ja seletab teda).<sup>1</sup></p>
<p><i>Korstnad suitsevad, masinad mürisevad, töölised töötavad, üha valmib uusi kaupu.</i></p> <p>Merelt puhub vali tuul, küllap saame veel sadugi.</p>	<p>Kui käitised töötavad, valmib üha uusi kaupu.</p> <p>Mererannal, kus asetses kalurikolhoosi sadam, askeldas rühm kalureid paadi ümber.</p>

<sup>1</sup> Kõrvallause on trükitud siin püstkirjaga.

Rindlaused	Põimlaused
<p><i>Praegu on mul käsil pioneeride koonduse organiseerimine, pärast kirjutan seinalehele pioneeride tegevusest.</i></p>	<p><i>Istume, et alustada koosolekut.</i></p> <p><i>Kui Juku, kes täna vara tõusis, nägi, et naabripoiss oli juba ammu jõekaldal, valdas teda väike pettumus.</i></p>

Liitlaused võivad olla kas rindlaused või põimlaused.

**Rindlause** on niisugune liitlause, mis koosneb üheväärsetest, üksteisest sõltumata lausetest. **Põimlause** on niisugune liitlause, milles üks lause on sõltuv teisest, milles üks lause seletab mõnd sõna teises lauses.

Seda lauset, mis teisest sõltub ja teda seletab, nimetatakse kõrvallauseks. Seda lauset, mida kõrvallause seletab ja mis ise ei sõltu mingist teisest lausest, nimetatakse pealauseks.

Näiteks: *Eesti rahvas näeb nüüd, et nõukogude valitsus on rahvavalitsus, kes hoolitseb kõigi töötajate eest.*

Pealause on *Eesti rahvas näeb nüüd*. Seda seletab kõrvallause (mida näeb?) *et nõukogude valitsus on rahvavalitsus*. Sellel kõrvallausel on veel omakorda kõrvallause, mis seda seletab (missugune valitsus?), *kes hoolitseb kõigi töötajate eest*.

**37. Harjutus.** Määrata antud põimlauses pea- ja kõrvallause. Pealkirjaks: *Põimlause*.

Igal pool, kus õpilane viibib, tuleb kinni pidada sotsialistliku ühiselu reegleist. Õpilast, kes käitub viisakalt, hinnatakse alati väärikalt. Iga noor austagu inimesi, kes on

temast vanemad. Kui kohtad vanemaid inimesi, tervita neid esimesena. Ent oota tervitamisel, kuni sulle käsi ulatatakse. Tõuse püsti, kui sind kõnetab vanem inimene. Ära oota, kuni sult palutakse mõnd teenet, vaid tee seda ise omal algatusel. On teine inimene sulle osutanud teene, täna teda. Täenatakse aga sind ennast, vasta „palun“, „võtke heaks“ või „pole tänu väärt“. Kui on juhtunud mingi väärtus, palu esimesena vabandust.

**38. Harjutus.** Määrata antud liitlause liik (kas rind- või põimlause). Pealkirjaks: *Rind- ja põimlause.*

Olete lugenud raamatust jutustusi sellest, missugust kasu linnud inimesele toovad. Kui soovid seda näha looduses, peida ennast võsastikku. Seal jälgi lepalinnu pesa ja tee iga linnu pessalennu puhul oma märkmikku kriips. Kui suudad valvata terve päeva, saad üle neljasaja kriipsu. Nüüd võid arvutada, mitu putukat hävitab lepalind suve kestel. Pääsuke hävitab suve jooksul 700 000 kahjulikku putukat, aga rasvatihane sööb ühes perekonnaga päevas üksi 3500 tõuku. Kägu on ainuke lind, kes sööb karvaseid metsakahjurite tõuke. Ta hävitab neid tohutul hulgal ja toob metsadele seega suurt kasu.

Nõukogude õpilane, kaitse igati väikesi sulissõpru, ehita neile pesakaste ning toida neid talvel!

### **Koma liitlause.**

Liitlause mõte on kahtlemata keerukam kui lihtlause abil väljendatav mõte. Et kõnelemisel niisugune keerukam mõte oleks selgesti arusaadav, selleks

peetakse vajalikel kohtadel hääldamispausi:

#### **paus**

Vanaisa jutustas  
Anna põllule

| (ja) lapsed kuulavad huviga.  
põld annab sinule.

Kuidas eraldatakse liitlauses olevaid lauseid üksteisest kirjas?

Jälgida selleks eelpool toodud tabeleis liitlauseid ja otsustada, kuidas on eraldatud ja kuidas on seotud laused üksteisega, s. o. mis on lihtlausete piirikohtadel.

Tehtud vaatluste ja varem omandatud teadmiste põhjal teeme järelduse:

Kirjas on liitlauses lihtlausete piirikohtad tingimata tähistatud, nimelt kas

1) komaga (*Anna põllule, põld annab sinule*),

2) sidesõnaga ja komaga (*Enne mõtle, **siis** ütle*)

või

3) ainult sidesõnaga (*Vanaisa jutustas **ja** lapsed kuulasid huviga. Töö lõppes **ning** kõik läksid koju. Ta ei istunud paigal **ega** pannud ka seletusi tähele.*

Sellest tuletame olulise komareegli:

**Liitlauses tuleb lihtlausete piirikohtad kirjas alati tähistada komaga, kui neid kohti ei seo sidesõnad ja, ning, ega, ehk, või, kui ka.**

**Pea- ja kõrvallause vahele pannakse aga alati koma.**

Näiteks: *Sõime õunu, mis onu tõi, **ja** ajasime juttu.*

**39. Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma liitlauses.*

### Kooliarst.

Uhel ilusal sügispäeval kui tunnid olid juba alanud tuli kooliarst meie kooli külastama. Tal oli käes kollakaspruun sumadan milles leidusid läikivad töövahendid ja mitmesugused arstimid. Kui ta oli valge kitli selga tõmmanud

alustas ta õpilaste läbivaatust. Ta vaatles meie kehaehitust kuulas kopsu ja südant silmitses selgroo kuju ja vaatas üle meie kehaliikmed ning meeorganid. Ka hindas ta meie naha rõivaste ja jalatsite puhtust ning kontrollis kuidas me hoolitseme oma hammaste eest.

Kõik õpilased vaadati läbi. Mõni oli halva kuulmisega mõni nõrga nägemisega mõni verevaene või jälle väikese kasvuga kuid enamik meist olid tugeva kehaehitusega terved lapsed keda arst rõõmuga vaatles.

Pärast vaatas ta üle kooliruumid internaadi kaevu kohad jäätmete kogumiseks jne. et saada ülevaadet meie sanitaaroludest. Ta ütles et jääb meiega täiesti rahule.

**40. Harjutus.** Lõpetada või täiendada allpool antud laused ja panna komad, kuhu on vaja. Pealkiri endine.

Otsisin küll aga ..... Kui metsast koju saabusime ..... Ta läks aeda et ..... Juku karjatas sest ..... Poiss kes ..... istus esimeses pingis. Taat talutas härga kuna eit ..... Lill mis ..... õitses lokkavalt. Ta ootas millal ..... Ta oli haige seepärast et ..... Sõitsin merele sellele vaatamata et ..... Niipea kui ta aialatile istus ..... Kuni ta pärale jõudis .....

**41. Harjutus.** Koosta liitlauseid, sidudes lihtlauseid sidesõnadega *et, kuid, kes, mis, sest, seepärast, kus, kui, kuidas, olgugi et, ilma et, niipea kui*. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

Näidis: *Peame sood kuivatama, kui tahame põllumaad juurde saada.*

Vaadelda antud lauseid ja jälgida koma asetust neis, pidades silmas ka öeldisi.

Sidesõna eraldab lauseid, koma on	Sidesõna pole lausete piiri-märgiks, koma puudub
Kõhkusin <i>hirmsasti</i> , <b>kui</b> mättal rästikut nägin. Ta hakkas tööle nii, <b>nagu</b> ta sinna oli tulnud. Leida ei puhanud kaua, <b>vaid</b> hakkas jälle kirjutama.  Vaata, <b>kus</b> alles on puu!	Poiss oli uhke <b>kui</b> noor kukk. Ta oli märg <b>nagu</b> veest välja tõmmatud. Klass oli hiirvaid, <i>kostis</i> <b>vaid</b> sulgede mõnus kra-bin. Aga <b>kus</b> tema sellest hoolis!

**Järeldus:** Kui sidesõna pole lausete eraldajaks, ei esine selle sidesõnaga ühenduses ka koma.

Sellepärast ei esine ka võrdlussõnade **kui** ja **nagu** puhul koma, kui need ei alusta kõrvallauset. (*Parem pool muna **kui** tühi koor. Mees oli tugev **nagu** karu.*)

**42. Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma liitlauses.*

a) Meie rõõm oli suur kui kuulsime et homme minnakse matkama. Koitis alles kui mindi teele. Juhan sammus marsitaktis nagu vana sõjamees. Eemalt lainetas suur kolhoosi rukkiväli otsekui järv. Kolhoosikeskus oma uute hoonetega ja suurte puudega jäi varsti meie seljataha ning kadus aohämarusse. Kui jaama jõudsimme kuulsime et rong millega pidime Taevaskotta sõitma saabub poole tunni pärast. Istusime murule et enne rongile minekut natuke kehakinnitust võtta. Laste suukesed liikusid kui väikesed veskid.

b) Kui saabub sügis ilmuvad taevasse lahkvate kurgede kolmnurgad. Miks siis kured ei lenda parves või rivis

nagu kurvitsad ehk nepid? Teadlased on teinud kindlaks et suurte lindude lendamisel tekivad nende ümber tugevad õhuhoovused. Need õhuhoovused tõukavad kokku neid linde kes lendavad kõrvuti. Lennul hanereas aga kus üks lind on teise taga tõukavad õhuhoovused taga lendavat lindu eemale. Ainult siis kui parv on asetatud astmeliselt ei sega õhuhoovused suurte lindude lendu.

**43. Harjutus.** Kirjutada 10 lihtlauseid, kus sidesõna *kui, aga, nagu, vaid, mis, siis* jne. ei eralda lauseid ja seega koma ei esine. Pealkirjaks: *Lihtlauseid*.

Näidiseid: Lumimemm oli mees mis mees. Selle raskuse puhul ta vaid naeris.

### **Koma lausetes, kus öeldis puudub.**

Rahvajuttudes, vanasõnades ja vahest ka harilikus kõnekeeles jäetakse vahel ka öeldis ära. Sel puhul jääb lause ikkagi lauseks, sest öeldis on juurde mõeldav; ta on vaid lühiduse pärast ära jäetud. Endast mõista esineb siis liitlauseis ikka ka koma lausete eraldajana.

Näiteks: Mees kohe koju, kodus naine haige (= Mees ruttas kohe koju, kodus oligi naine haige). Kes mees ühest, see mees teisest. Hooletus ees, õnnetus taga. Panna koma, kuhu vaja. Õpetaja ilmus klassi, vihikud kaasas. Ära istu, käed rüpes! jne.

**44. Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja. Pealkiri: *Harjutus koma asetamisele*.

a) Ära müü karu nahka enne kui karu käes. Mõnda juhtub tegijal magajal ei midagi. Pill pika ilu peale lall laia rõõmu peale. Söö mis küps räagi mis tõsi. Liikuv vesi läheb selgemaks seisev vesi pahemaks. Kuidas külv nõnda lõikus. Et tark olla tuleb hästi õppida. Kes noorelt nobe see virk vananagi.

b) Õpetaja ilmus klassi paks raamat käes. Isa luges ajalehte prillid ninal. Lapsed läksid marjule korvid käes ja võileivad kaasas. Supellinad kaenlas sibasid virgad jalad mereranda supluseks. Labidad õlal astusid mehed kaevanduse suunas. Kui Juku kaevule läks vildid jalas ja läkiläki peas ei tundnud ta üldse külma.

**45. Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja. Pealkiri endine.

### Tuulik.

Kohati kus pole voolavat vett ega elektrit näeme veel tuulikuid. Ka meie kolhoosi kingul seisab tuulik mis on kõrge viiekordne ehitis. Viies kord moodustab veski pea mille külge on kinnitatud neli suurt tiiba. Tiivad mis kaetakse purjedega on nii pikad et ulatuvad paistma üle metsa kaugele merele kus nad on kalureile maamärgiks. Tuulik aga ei lenda nende tiibadega vaid need panevad veski rattad ringi käima. Kuid veski sellest ikkagi edasi ei liigu vaid seisab paigal kuigi tuul vuhistab tiibades ja mürin kostab kaugele. Rattad ja kangid panevad käima kroovimismasina püülivalt-sid ja kaks paari veskikive mis jahvatavadki jahu. Neljandal korral asetseb suur pöör mida käivitab tuulejõud. Pööra abil tõstetakse viljakotid soovitud kõrgusse et juhtida vili kolusse kust see valgub kivide vahele. Kivid hõõruvad terad peeneks nii et neist tuleb pehme jahu millest tehakse leiba. Kui soovitakse veel peenemat jahu lastakse see üle liikuvate sõelade. Siis saadakse jahu millest saab head peenleiba. Päris püül aga tehakse püülimasina abil kus püülivalt-sid muudavad terad soovitud sorti püüliks.

**46. Ülesanne.** Koostada vesiveski, auruveski või mõne masina kirjeldus. Jälgida hoolega, et kirjelduses oleksid komad õigel kohal.

**47. Harjutus.** Panna puuduvad komad. Pealkirjaks: *Koma liitlauses.*

### Ära tee sündsusetut nalja.

Rein ja Kaarel kes olid vennad sõitsid kord raudteel. Noorem vend Rein vaatas tihti aknast välja ja imestas kuidas puud põõsad telefonipostid ja muud esemed aknast mööda kihutasid. Vanem vend hoiatas nooremat et see aknast välja ei vaataks sest muidu kaob müts ära. Rein vahtis aga ikka ja pistis pea läbi lahtise akna välja. Kaarel tahtis teda hirmutada tõmbas tal mütsi peast peitis selle selja taha ja hüüdis: „Müts läks!“ Rein hakkas nutma sest tal oli mütsist kahju. Kaarel lohutas nooremat venda: „Pole viga pigista silmad kinni ma vilistan sulle mütsi jälle tagasi!“ Rein pigistas silmad kinni Kaarel vilistas ja pistis mütsi mille ta haaras oma selja tagant Reinule pähe. Noorem vend rõõmustas väga.

Natukese aja pärast kui Kaarel tähele ei pannud viskas Rein meelega Kaarli mütsi vaguniaknast välja et näha kuidas vend selle tagasi vilistab. „Kaarel Kaarel vilista! Ma viskasin mütsi aknast välja,“ hüüdis ta naeratades. Kaarel kohkus ära sest ta ei osanud mütsi tagasi vilistada.

### OTSENE KÕNE JA JUTUMÄRGID.

Jälgida otsese kõne puhul esinevaid kirjavahemärke.

Ema küsis Jaanilt: „*Kas su õppetükid on juba õpitud?*“ „*Ei ole veel, ema,*“ vastas Jaan.

„*Püüa peatselt valmis saada,*“ ütles ema, „*sest pärast läheme kõik koos kinno.*“ — „*See on tore!*“ hüüdis Jaan ja jätkas virgasti õppimist.

**Kokkuvõte.** 1. Otseses kõnes antakse kõneleja sõnad edasi sõna-sõnalt (s. o. otseselt).

2. Otsese kõne puhul esineb harilikult liitlause, mis koosneb kahest osast: ütleva sõnadest (otsene kõne) ja saatelausest, mis selgitab, kes kõneleja on. Saatelause võib olla lause algul (*Emal küsis Jaanilt:*) lause lõpul (*vastas Jaan.*) või keskel (*ütles emal*).

3. Otsene kõne ja selle osad jutumärkidest. Kirjavahemärgid, mis otsese kõne juurde kuuluvad, on seespool jutumärke.

4. Kui saatelause on lause algul, eraldatakse see otsesest kõnest **kooloniga**; otsene kõne algab kooloni järelt suure tähega.

5. On aga saatelause lause keskel, tuleb see otsesest kõnest eraldada **komadega**, kusjuures esimene koma jääb sissepoole jutumärke.

6. Saatelause otsese kõne järelt algab alati väikese tähega.

7. Otsese kõne lõpus seisev märk oleb lause sisust, näit. jutustava lause lõpus punkt või koma, küsilause lõpus küsimärk jne.

8. Jutumärkide (samal real) kõrvuti sattumisel on nende vahel mõttekriips.

Kui tähistame otsese kõne loogilise joonega ~~~~~ ja saatelause sirge joonega ———, saame otsese kõne tarvitamise kohta järgmise skeemi (*S* — suur algustäht, *v* — väike algustäht).

### Jutumärkide skeem:

Saatelause on algul *S*———: „*S*~~~~~.(?!)"

Saatelause on lõpul „*S*~~~~~.(?!)" *v*———.

Saatelause on keskel „*S*~~~~~," *v*———, „*v*~~~~~.(?!)"

**48. Ülesanne.** Harjutada jutumärkide skeemi kasutamist rohkete suuliste näidetega, valides otseseks kõneks ka soov-, käsk-, hüüd- ja küsilauseid.

**49. Harjutus.** Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Jutumärgid otseses kõnes.*

a) Saatelause on algul.

1. Aino küsis ringijuhilt Kas täna peetakse geograafia ringi koosolekul Ukraina vennasvabariigist referaat Juht vastas Jah, täna on sääl huvitav ettekanne Näidatakse ka valguspilte Donbassist Ukraina viljaväljadest ja Dneprogesist.

2. Koosolekul ütles üks pioneeridest Lugesin ajalehest „Säde“ et nüüd kasvatatakse viinamarju isegi Siberis Kas meie ei prooviks neid kasvatada kooliaiaski. Teised arvasid Tellime seemneid vennasvabariigi koolidest ja katsetame.

3. Ema andis Marjukale kruusitäie piima ja naeratas Joo aga küll siis põsed lähevad punaseks.

b) Saatelause on lõpus.

1. Tehke ruttu poisid me peame kell neli juba rivis olema ütles seersant oma meestele 2. Õppige selgeks teaduse aabits enne kui katsute tõusta tema tippu õpetas kuu- lus teadlane Pavlov noortele 3. Lugemine on parim õppimine kirjutas Puškin oma vennale 4. Ära ruttu vaid loe süvenenult seletas õpetaja Vellole.

c) Saatelause on keskel:

1. Kui ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas kirjutas Mann oma kirjandis päike paistis nagu tahaks ta meelitada et ma linna ei sõidakski (A. Haava). 2. Ahah saab lapsehoidja kohe aru oota oota ma tõstan su hällist maha siis teed tipp-tapp (O. Luts). 3) Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma (E. Vilde). 4. Kas teate rääkis kõneleja et nüüd laiuvad isegi Doonau

ja Volga kallastel suured puuvilla-istandused Ka Uuralis asetsevad nüüd puuvilla-kolhoosid tõendas teine vestleja ja need on kõige põhjapoolsemad maailmas.

**50. Harjutus.** Panna puuduvad vahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid.*

### Kool.

Kui väike Ats hommikul emaga turule läks tuli neile tänavanurgal Vello oma emaga vastu. Kuhu Vello nii vara hommikul läheb küsis Atsi ema. Kooli lähen vastas Vello. Vaata või kooli sõnas Atsi ema. Vello ema vastas Jah, mis muud kui kooli poiss sai suvel juba seitsmeseks.

Kui Ats emaga edasi sammus hakkas ta emalt pärima Ema kas kool on suur

Miks ta suur ei ole on küll vastas ema. Kas nii suur kui turg küsis Ats. Jäta nüüd oma pärimine keelas ema eks sa pärast Vello käest küsi!

Ats jääb vait aga mõne aja pärast küsib ta jälle Kas koolil aknad ka on Muidugi on Ja ukсед ka Kuidas siis muidu seletab ema eks seal ole kõik nagu toalgi. Kas säng on ka koolis julgeb Ats küsida. Mis seal sängiga tehakse rumal poiss naerab ema.

**51. Kordamisharjutus.** Määrata antud lauseis lause liikmed. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Rahulikult magasid pioneerid telkides. Päästjad võtavad kandraamid ja käsiapteegi ning ruttavad õnnetuskohale. Poisid, juba lõikusmasin töötab põllul! Meie suures kodumaal elab palju rahvaid. Suured veemassid langesid kohisedes alla ja käivitasid vabriku. Nüüd, kallid noored, jätkame hoolega õppimist.

**52. Kordamisharjutus.** Alljärgnevas katkendis leida õigesti laused, kirjutada suured algustähed lause algusse, asetada vastavad lõpumärgid (.?! ) ja panna teised puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid.*

### Alati valmis!

Rahulikult magasid pioneerid laagris varsti pärast keskööd jooksis Pöld kes telefoni juures vahti pidas hingpakil alla laagrisse ja hüüdis valvur Elmar Pajurile kuule sina . . . külas on tulekahju Elmar võpatas ja küsis mis sa räägid jah mingi maja põleb seal all ütles Pöld tuleks kohe laagriülem äratada kõrme hüppega olid mõlemad laagriülema telgi juures ja paari hetke pärast oligi laagriülem Madar jalul mida nüüd kõigepealt teha kas äratada muretult magav laager aga nimelt sest pioneeride hüüdsõna lausub: pioneer on alati valmis ja aitab kus ta suudab veerandtunni pärast oli kogu laager jalul ja malev rivis vanempioneerijuht annab korraldused mida kaasa võtta ja kuidas toimida.

Kui nad higistena metsa äärde jõudsid avanes nende silmadele korraga kohutav pilt nõnda et kõik otse karjatasid hulk hooneid oli lausa leekides naised hädaldasid nutsid ja ringutasid käsi lapsed karjusid suures hirmus pioneerid ilmusid õnnetuskohale kindlas korras vanempioneerijuht ei rääkinud palju poisid taipasid kõike juba käte ja silmade viipeist ühed asusid kohe pritsi juurde teised hakkasid korrapidajaile abiks kolmandad kogusid nutvaid lapsi et need ei oleks päästjail jalus neljandad andsid esimest abi neile kes olid saanud vigastusi pioneerid töötasid vapralt ja ennastsalgavalt sest oli saabunud hetk kus võis teha midagi suurt ja väärtuslikku nad põlesid ihast teha mingit sangari-tegu.

**53. Kordamisharjutus.** Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Konn nägi härga aasa peal ja mõtles kadeduses seal Kas mina vist ei saa nii suureks ka kui härg Ta kohe silmad punni a'as end puhus täis ja pungitas et pea märg! Siis teise konnaga ta hakkas rääkima Noh kallis krooksuja kui kaugel on mu järg kas olen suur kui härg Veel kaugel ähkija! — Konn jälle puhuma: Noh nüüd? Noh kuidas on Mis ikka — konn mis konn Ei siiski jäta jonni ta vaid hakkab veelgi ähkima Ta kõigest hingest püüab ja hüüab No nüüd no vaata ometi kas paisusin ma pisutki Ei mitte sugu Kas pole lugu Et konnal oli kade meel ta ähkis puhkis kaua veel ning viimaks suure valu sees läks lõhki kärvas kange mees.

I. Krõlov.

**54. Kordamisharjutus.** Muuta alljärgnevad laused ja atavasse kõnesse. Sihitisele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Sihitis*.

Noorte naturalistide ring ei pidanud möödunud nädalal koosolekut. Ringi töökoosolekul ei valmistatud uut akvaariumi. Istung ei kestnud tervet tundi. Nad ei valinud mind protokollijaks. Ma ei toonud poognat paberit protokollikirjutamiseks. Ära kirjuta seinalehele sõnumit meie koosolekust! Kas ma ei või oma sõpra ka koosolekule kutsuda? Õppetöö ajal ei jõudnud ma neid huvitavaid noorsooraamatuid läbi lugeda.

**55. Kordamisharjutus.** Koostada koondlauseid, kus on 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu määrust, 5) mitu täiendit, 6) mitu ütet — igast liigist 2 lauset. Pealkirjaks: *Koondlauseid*.

**56. Kordamisharjutus.** Koostada liitlauseid, tarvitades järgmisi sidesõnu: a) lause alguses: *kui, kes, kelle, keda, kellesse, kuna, et, nagu*, b) lause keskel: *kui, mis*,

mille, mida, millesse, millest, et, aga, kuid, ehk küll. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

Näidiseid: a) *Kui* sügisel kooli tulime, olid kooliruumid juba remonditud. Kes hoolsasti õpib, jõuab hästi edasi jne. b) *Olime* väsinud, *kui* mängu lõpetasime jne.

**57. Kordamisharjutus.** Leida antud kõrvallausele sobiv pealause. Pealausele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Kõrvallause pealause keskel*.

- 1) ....., kes meiega ühes tuli, .....
- 2) ....., mis hommikul lainetas nii tugevasti, .....
- 3) ....., kes istus esimeses pingis, .....
- 4) ....., keda nägime maale sõitvat, .....
- 5) ....., mis olid kaupadega rikkalikult laaditud, .....
- 6) ....., kellele anti vahvusmedal, .....
- 7) ....., kust meie praegu tulime, .....
- 8) ....., kuhu meie praegu sõidame, .....
- 9) ....., kellest juttu oli, .....
- 10) ....., kellega ma tööle läksin, .....
- 11) ....., kes võttis osa Tallinna vabastamisest, .....
- 12) ....., kus me praegu viibime, .....

## II. HÄÄLIKUIST JA ÕIGEKIRJAST.

### HÄÄLIK JA TÄHT.

Lapsed koosnevad sõnadest, sõnad koosnevad häälikutest. Näiteks lauses

*Varsti saabuvad oktoobripühad*

on 3 sõna, neist sõna *oktoobripühad* on liitsõna, kuna ta koosneb kahest sõnast *oktoobri* ja *pühad*.

Sõnas *varsti* on 6 häälikut, sõnas *saabuvad* 7 häälikut; liitsõnas *oktoobripühad* on 12 häälikut.

Hääliku märgiks kirjas on täht.

**58. Ülesanne.** Selgitada, mitu häälikut ja mitu tähte on alljärgnevais sõnus.

Kõigis koolides valmistatakse oktoobripühade vastu. Õpitakse mitmesuguseid ettekandeid ja peetakse proove. Kõik on rõõmsad, sest pühad toovad nii palju meeldivat.

Näidis. Kõigis (6 häälikut, 6 tähte) koolides (7 h., 8 t.) jne.

Kõik tähed teatavas kindlas järjekorras moodustavad tähestiku.

Eesti tähestikus on 10 võõrtähte, mida tarvitatakse rahvusvaheliste sõnade ja eriti võõrnimede kirjanemisel:

c(= tse), č(= tše), (e)f, q(= ku), š(a), z(e), ž(e), w(= kaksis-ve), x(= iks) ja y(= üpsilon e. igrek)

**59. Harjutus.** Võõrtähtedega tutvumiseks kirjutada oma vihikusse ja lugeda valjusti allpool esinevaid nimesid.

Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 26. detsembril 1803. a. Taga-Kaukaasias asetseb Nõukogude vabariik. Aserbaidžan, mille pealinnaks on kuulus õilinn Bakuu. Lõuna-Uuralis asetseb Baškiiri vabariik. Leningradis on kuulus kunstikogu Ermitaaž (asut. 1765), mis on tähtsamaid kunstimuuseumi maailmas. Kuulus loodusteadlane Charles (l. tšaalz) Darwin on põlvnemisõpetuse, mida kutsutakse darvinismiks, rajajaid. Karl Marx on teadusliku kommunismi geniaalne rajaja. Kreeka-Pärsia sõdadest on tuntud Pärsia kuningas Xerxes (l. kserkses). Põhja-Kaukaasias asetseb kuulus NSV Liidu kuurort Železnovodsk. Esimese kõnekunsti-käsiraamatu kirjutab rooma kirjanik Quintilianus (l. kvintiliaanus). Alaska poolsaart läbib suur Yukon'i (l. juukon) jõgi. Noori on köitnud Jeršovi muinasjutt „Küürselg-sälg“, mis on ka filmitud värvilise filmina.

**60. Ülesanne.** Selgitada, missugused vene tähed vastavad ladina tähtedele š, z, ž ja häälikühendele ts, tš ja štš. Kirjutada ladina tähtedega venekeelseid sõnu, küs esineb tähendatud häälikuid.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega.

A a, B b, C c, Č č, D d, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s, Š š, Z z, Ž ž, T t, U u, V v, W w, Ō ō, Ä ä, Ö ö, Ü ü, X x, Y y.

**61. Harjutus.** Kirjutada tähestik (suured ja väikesed tähed) oma vihikusse.

**62. Harjutus.** Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras, arvestades ühise esimese tähe puhul ka järgnevaid tähti. Pealkirjaks: *Tähestikuline nimekiri.*

**63. Harjutus.** Kasutades mingit sõnastikku (näit. E. Muuk „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“), leida järgnevate sõnade tähendus ja kolm esimest käänat. Pealkirjaks: *Uusi sõnu*.

uljas, žilet, diplom, import, efekt, defekt, eepos, tsere-moonia, šabloon, zooloogia, ballaad.

**64. Harjutus.** Järjestada tähestikuliselt alljärgnevate kirjanike perekonnanimed. Pealkirjaks: *Tähestikuline nime-kiri*.

F. R. Faehlmann, F. R. Kreutzwald, D. Vaarandi, C. R. Jakobson, L. Koidula, M. Veske, A. Reinvald, E. Bornhöhe, A. Saal, Jakob Liiv, Juhan Liiv, A. Haava, E. Männik, A. Kitzberg, E. Vilde, E. Särgava, O. Luts, J. Schmuul, A. Tammsaare, J. Barbarus, J. Kärner, J. Sütiste, M. Raud, R. Parve, A. Jakobson, H. Leberecht.

**65. Ülesanne.** Tutvuda alljärgnevate rahvusvaheliste sõnade ja uuslaenudega, tarvitades nende tähenduse selgitamiseks vajaduse korral sõnastikku.

šeflus, brošüür, prožektor, tušš, dušš, bolševik, tšehh, loož, oranž, tšello, šokolaad, žurnalist, džungel.

Tähele panna! *t* kõrval esineb *š*, *d* kõrval aga *ž*.

**Kokkuvõte.** Uuslaene ja rahvusvahelisi sõnu kirjutatakse harilikult nii nagu hääldatakse.

Võõrnimesid kirjutatakse nii, nagu selles keeles, kust seenimi pärit.

Ainult üldtuntud geograafilisi nimesid kirjutatakse ka hääldamise kohaselt (näit. *Taanimaa, Kreeka, Riia, Helsingi, Neeva, Aasovi meri, Amuuri jõgi* jne.).

**66. Harjutus.** Täita lünk, tarvitades õigesti järgmisi tähti: *s, š, ts, tš, z, ž, dž*. Pealkirjaks: *Uusi sõnu*.

Meie kool on lähima kolhoosiga —eflusvahekorras. Täna külastas kolhoosi meie direktor koos —ootehnikuga. Nad võtsid kaasa mitmesuguseid bro—üüre põllundusest ja karjandusest, mõned —urnaalid ja muud uudiskirjandust, et tutvustada kolhoosnikuid uute teaduslike saavutustega. Kolhoosi uue karjalauda ehitus oli edenenu<sup>1</sup>d kiiresti: valati juba —ementpõrandaid. Direktor andis punase nurga jaoks üle värviliste tu—idega joonestatud diagrammid, mis olid meie tehtud. Vesteldi kõigist päevaküsimusist. Oli juttu ka uuest saunast, kuhu r<sup>1</sup>di tulema du—iruum. Hoone ees õit- ses palju lilli, eriti toredad olid oran—värvilised kressid. Puuviljaaias kasvas palju noori viljapuid, nende hulgas mit- med Mi—urini aretatud sordid. Kiiresti areneb töötava rahva elu bol—evike partei juhtimisel!

Väga paljud teistest keeltest laenatud sõnad on saanud aja jooksul täiesti eestipärase kuju. Neil on rõhk esi- mesel silbil, nad algavad k, p või t-ga ega sisalda võõrhäälikuid.

Niisugused sõnad on:

pägas	taanlane	kips
plokk	topelt	kummi
pluus	toos	kraad
		kitarr (om. kitarr)

Kuid on ka niisuguseid teistest keeltest laenatud sõnu, mis algavad g, b või d-ga. Näiteks:

bensiin	deklamatsioon	gaas
botaanika	dialog	geograafia
büroo	delegaat	graniit
bassein	demokraatia	grusiinlane
bass	diivan	galerii
baas	dünamo	gripp

**67. Harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis kriipsu asemele *b* või *p*, *d* või *t*, *g* või *k*. Vajaduse korral kasutada sõnastikku.

### **b — p**

Põlevkivist saadakse ka —ensiini. Eestlaste ustavusest jutustab —allaad „Ustav Ulo“. Tutvusime Tartu Riikliku Ulikooli —otaanikaaiaga. Tallinna ehitati sise—assein, kus võib talvelgi supelda. Reisijad ootasid —agasi kättesaamist. Mu õdedest on üks —londjuukseline, teine aga —rünetne. Turismi—üroo oli avatud ka puhkepäeval.

### **d — t**

Õpilased esinesid rahvamajas —eklamatsioonidega. Esitati ka huvitav —ialoog. Sünnipäeval sõime —orti. Otsin apteegist gripi—ablette. Isa tellis artellist uue —iivani. Elektrimasinat nimetatakse —ünamoks. Ka meie vallast sõitis mitu —elegaati kolhoosnikute kongressile. Nõukogude Liit on kõige —emokraatlikum riik maailmas.

### **g — k**

Aastal 1948 valmis —aasijuhe Kohtla-Järvelt kangelaslinna Leningradi. Lauluansambelis mängisid kaasa ka mandoliinid ja —itarrid. —rupp ratsanikke sõitis tugevas —alopis hipodroomi suunas. Suure Isamaasõja kangelastele ehitati —raniidist monument.

## **MURDELISTEST JA VÕÖRAPÄRASTEST VORMIDEST.**

Sageli tarvitatakse kõnes ja kirjas sõnu ebaõigel kujul. Peamiselt on niisuguste vigaste keelendite põhjuseks mingi võõrkeel, mis eesti keelt on mõjutanud, või jälle kohalik murdekeel. Märgime siin mõningaid sõnu, milles sageli eksitakse.

Ena kinkis Virvele sünnipäevaks uue **pluusi**. Ma oskan mängida **mandoliini** ja **kitarri**. Siin maanteel on kardetav **kurv**, mida tuleb mootorsõidukeil eriti silmas pidada. Joonistasin legaali abil keerulise **kurvi**. Igas pumbas on harilikult liikuv **kolb**. Aurumasina **kolvi** võll parandati. Tugevajõulisil mootoreil on harilikult mitu **kolbi**. Isa ostis meile **grammofoni**. Raudteel ja trammil on **konduktor**, kes **kontrollib** pileteid. **Euroopas** on vähe tulemägesid. Palun, ulata mulle see **taldrik!** Seinalehest ilmub peatselt uus **number**. Kalakombinaadile ehitati uus **kelder**. **Kuhu sa lähed** (mitte Kus sa lähäd?)

**68. Ülesanne.** 1) Koostada jutuke või lauseid, kus on tarvitatud antud keelendeid õigesti.

2) Koguda teisi teie ümbruse kõnekeeles esinevaid keelendeid, mis kirjakeelest (s. o. õigest hääldamisest, muutmisest jne.) erinevad, ja arutada need klassis emakeeleõpetaja kaasabil läbi.

### **Helilised ja helitud häälikud.**

Meenutada, vaadeldes tähestikku, millised häälikud on täishäälikud ehk vokaalid ja millised kaashäälikud ehk konsonandid.

Selgitada, hääldamisel kõrisõlmele kätt pannes, millised kaashäälikud on helitud, võõrhäälikuid kaasa arvates. Nagu märkate, ei saa helituid häälikuid laulda.

Kergemaks meeldejätmiseks asetame helitud häälikud järgmisse riimitud järjekorda

**g(e), b(e), d(e), k(a), p(e), t(e),**  
**(e)s ja h(a), (e)f ja š(a)**

**69. Harjutus.** Tuletades meelde õpitud reeglit, et helitute häälikute kõrvale kirjutatakse harilikult **k, p, t**, panna kriipsu asemele õige täht. Pealkirjaks: *k, p, t helitu hääliku kõrval.*

Õh—upoolikul sõi—sime loo—sikuga merele Vas—na oja suu—messe. Kevadel pesi—ses säääl palju linde. Pei—sime loo—siku roogude varju ja as—usime kaldale. Siin—säääl vil—satas linde roogude la—vus ja põõsas—e vahel. Kõikjalt kos—is lindude laulu. Põõsas—es viser—asid paju—linnud, kaugemal roos—ikus laulis hüüp kummaliselt, nagu puhutaks suur—e pudelisse. Lahesopis hääli—sesid kära—sevalt kaurid, õpetades poegi kalu püüdma. Tan—siskleval sammul joo—sime mööda ojakallast. Teel nägime kah—jänest, kes koh—udes joo—sid pu—ku. Teis—re Peeter arvas, et siin oleks väga sobiv koh— lindude vaatlemiseks. O—sustasimegi looduslooõpetaja juh—imisel teos—ada vaatlusi. Vee—sime säääl seekord mitu tundi.

Vaadelda, kuidas sõnadele liitub **-ki** või **-gi**.

Liide <b>-ki</b> helitute häälikute järel	Liide <b>-gi</b> heliliste häälikute järel
õlg + ki = õlg <b>ki</b>	kuu + gi = kuug <b>gi</b>
leib + ki = leib <b>ki</b>	kellele + gi = kelleleg <b>gi</b>
laud + ki = laud <b>ki</b>	siin + gi = siing <b>gi</b>
söök + ki = söök <b>ki</b>	pall + gi = pall <b>gi</b>
kapp + ki = kapp <b>ki</b>	loom + gi = loom <b>gi</b>
latt + ki = latt <b>ki</b>	pann + gi = pann <b>gi</b>
kass + ki = kass <b>ki</b>	naer + gi = naerg <b>gi</b>
aitäh + ki = aitäh <b>ki</b>	krohv + gi = krohvg <b>gi</b>

Pidada meeles! 1. Helitutele häälikutele liitub liide *-ki*, helilistele aga *-gi*.

2. Liite *-gi*, *-ki* puhul tuleb sõna välja kirjutada nii, nagu ta kirjutatakse ilma liiteta (ühtegi tähte ära jätmata) ja siis liita *-gi* või *-ki* vastavalt reeglile (*lattki*, *panngi*, *kukkki* jne.).

3. Liide *-gi*, *-ki* liitub alati sõnalõppu (*kellegi*, *millegagi*, *millestki* jne.).

**70. Harjutus.** Asetada kriipsu asemele liide *-gi* või *-ki* ja panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liide -gi ja -ki*.

Tulid mehed tulid poisid viimaks naised— rannale et vaadata saabunud mehi uut laeva ja muud—. Tugevaim mees— ei suuda karuga käsitsi võidelda. Orav— jäi hetkeks kuulutama ja lippas siis minema. Siis lendasid siia kuldnokk tihane ja vana vares—. Ta läks välja ega tulnud— tagasi. Suurest rõõmust unus ütlemata aitäh—. Kui leiaksime kuskilt varju—! Nüüd see läheb— päris hea hoo- ga. Ega ma unusta sind—, oma head sõpra. Kül- m sillutas järved jõed ja põhjatud rabad—. Põrutusest varises krohv—. Varsti jõudsim— kaldale kuid mitte juhatatud kohal.

### **Erandlik g, b, d helitute häälikute kõrval.**

Harilikult kirjutatakse helitute häälikute (*g, b, d, k, p, t, s, h, f, š*) kõrval *k, p, t* (vt. lk. 59), kuid sellel juhisel on ka erandeid. Õnneks on need erandid reeglipärased, s. o. nad alluvad sellekohasele juhisele.

Vaadelda antud sõnades helitu hääliku kõrval kirjutata- vat tähte.

Sõna algvorm (nimetav kääne või ma-tegevusnimi)	s või k ilmub helitu hääliku kõrvale sõna muutmisel
jal <b>g</b> kär <b>b</b> es kul <b>d</b> ne raud <b>d</b> ne hüü <b>d</b> ma hoog <b>g</b> ne sõud <b>d</b> ma and <b>d</b> ma hoid <b>d</b> ma kart <b>t</b> ma jook <b>s</b> ma	jal <b>gsi</b> kär <b>bs</b> ed, kär <b>bs</b> eid kul <b>ds</b> ed, kul <b>ds</b> e raud <b>ds</b> ed, raud <b>ds</b> et hüü <b>ds</b> in, hüü <b>dk</b> e hoog <b>gs</b> asti sõud <b>ds</b> ime, sõud <b>dk</b> e and <b>ds</b> in, and <b>dk</b> e hoid <b>ds</b> in, hoid <b>dk</b> e kart <b>tsid</b> jook <b>ksid</b>

**Juhis:** Kui sõna muutmisel helitu häälik (*s, k* vms.) satub *b, d, g* kõrvale, jäävad *b, d, g* püsima (*püüdma* — *püüdsin*).

Muidugi püsivad ka sõna algvormis esinevad *k, p, t* sõna muutmisel muutumatult (*kartma* — *kartsin*).

**71. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *t* või *d*, nagu on nõutav.

Suvel võ—sime ette huvitava ma—ka. Läksime jal—si Ondika pankrannikule, et vaadelda umbkau—selt 60 meetri kõrgust rannikut ja huvitavaid maakih—ide paljan—eid. Kalurid võ—sid meid oma paati, nii sõu—sime mööda merd ligi Valaste külani. Tu—vusime kalasui—setamisahjudega ja püügiriis—adega. Kalurid an—sid meile proovida väga mai—svaid sui—suräimi. Õh—ul tun—sime end väsinuna ja hei—sime Valaste koolimajja puhkama. Hommikul

jä—kasime ma—ka. Kesapõl—udel kün—sid kolhoosnikud. Vars—i kerkisid vaatepiirile kaevan—uste tornid, kors—nate sui—supilved ja ehitused. Jõu—sime kuulsasse õlikivira-  
 jooni, kus on nõukogude ajal arenenud uued linnad ja ker-  
 kinud moo—sad hiigelvabrikud.

**72. Harjutus.** Koostada lauseid, tarvitades antud sõna-  
 dest käskiva kõneviisi mitmuse teist pööret.

kündma	K ü n d k e k e s a a e g s a s t i, s e e g a h ä v i t a t e u m b r o h t u!
hoidma	
seadma	
päästma	
püüdma	
leidma	
kartma	
võtma	

Vaadelda alljärgnevate liitsõnade õigekirjutust.

- raud — raudtee, raudplekk, raudpuur  
 king — kingsepp, kingloom  
 plekk — plekksepp, plekkkarp  
 umb — umbsõlm, umbkaudne  
 õlg — õlgkübar, õlgkatus, õlgkate  
 hüüd — hüüdsõna  
 alg — algkool, algseis  
 kesk — keskkool, keskküte jne.

**Juhis:** Liitsõnu kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, millest liitsõna koosneb.

**73. Harjutus.** Tuletada liitsõnu antud sõnadest. Pealkirjaks: *Liitsõnu.*

*kiir* (+ rong, + marss, + käskjalg), *sulg* (+ padi, + kaal, + kerge), *vask* (+ katel, + kraan, + toru), *laud* (+ põrand, + kast, + tahvel, + barakk), *mansard* (+ kord), *täht* (+ tähelt, + saadetiis, + kiri), *raud* (+ tee, + uks, + kast, + bassein, + tala), *kott* (+ pime), *suur* (+ rätt, + riik), *umb* (+ sõlm, + tänav).

Näidis: *kiirrong*, *kiirmarss* jne.

**74. Harjutus.** Täita lünk õigesti. Pealkirjaks: *Helitate häälikute õigekirjutus*.

Kär—sed sumisesid; rau—sed väravavad; kul—set sõrmust; Rau—sepa Erna; Rapla-Virtsu rau—tee; võ—ke raamatud kaasa; igakül—set arengut; täi—ke toober veega; sea—ke kõik korda; lah—ised aknad; kan—sime haavatut; välejal—ne hobune; nad kaebasid ja kur—sid; nu—sid haledasti; hüü—sime valjusti; hõi—sid rõõmsasti; lo—sakad taimed; üks—i ei sünni targana; kin—sepp parandab kingi; nüü—sel ajal; hundid mur—sid; lei—sin noa; lõh—ised ja kat—ised käed; hoo—sad toimetused; ümberkau—sed elanikud; hur—sik ehk majahütt.

**75. Harjutus.** Tarvitades antud sõnu tuletada liitsõnu ja kasutada neid lauseis. Pealkirjaks: *Lauseid liitsõnadega*.

all + pool, rist + tee, papp + karp, puss + nuga, metall + raha, lõpp + eksam, umb + sõlm, siid + sukk, raud + tee, pikk + silm, pott + kivi, laud + sein.

**76. Harjutus.** Täita lünk õigesti.

—okolaad on väga toitev mai—seaine. Viiuli suured sugulased on —ello ja kontra—ass. —ehhoslovakkia vabastati fa—istlikust ikkest Nõukogude armee abiga. Nüü—sel ajal on üldiselt levinud —elsiuse termomeeter. Kaevanduse —ahtidesse seati elektervalgustus. Õppisime näiden—it, —eklamats—oone, laule ja tantse. Lõ—eksamid algavad —aikuu kes—paiku. Leningradi kii—ong väljub Balti jaa

mast kell 11 õhtul. Kõigi kes—oolide õpilased võistlesid joo—sukrossis. Allikast hoovab krista—selget vett. Suures Isamaasõjas tegid vaenlasele mitmekül—set kahju meie kuulsad partis—nid. Mere ääres asetsees päästejaam, mille ülesandeks on abis—ada hukkuvaid laevu, p—sta nii inimelusid kui ka varandusi. Pöörake ris—ee kohal paremale, siis leiategi otsitava järve. Mõned poisid teevad tööõpetuse tunnis pa—karpe, teised aga pu—noatoid.

Praktilik - E.k. õpik Vkl - Tln 1950

### h sõna algul.

Tuletada meelde, missugused sõnad algavad *h*-ga, missugused ilma *h*-ta.

Tabelis on esitatud mõningaid *h*-ga ja *h*-ta esinevaid sõnu, millede kirjutamisel sageli eksitakse. Jälgida hoolega nende õigekirjutust.

<i>h</i> sõna algul	<i>h</i> puudub
<i>habras, hapra</i>	<i>aas</i>
<i>hajameelne</i>	<i>aevastama</i>
<i>hagu, hao</i> — kuiv oks	<i>agu, ao</i> — koit; ka eha
<i>hais, haisu</i>	<i>ais, aisa</i>
<i>hale, haleda</i> — kurb	<i>ale, ale</i> — sõõrd, kütis
<i>halg, halu</i> — puulõhandik	<i>algama, algus</i>
<i>hallikas</i> — hallivõitu	<i>allikas</i> — läte
<i>haru</i> — oks, jõeharu, harunev osa	<i>aru</i> — mõistus; kuiv rohumaa
<i>harutama</i> — harguma pane-ma (lõnga)	<i>arutama</i> — küsimust jne. käsitlema
<i>harv, harva</i> — hõre	<i>arv, arvu</i>
<i>haigutama</i>	<i>elevus</i>
<i>hanguma</i>	<i>ere, ereda</i>
<i>higi, higistama</i>	<i>igivana, igihaljas</i>

<i>h sõna algul</i>	<i>h puudub</i>
<i>hiilima</i> — varitsema	<i>iil, tuuleiil</i> — puhang
<i>hind, hinna</i> — tasu	<i>ind, innu</i> — vaimustus
<i>hirv, hirve</i> — teatud loom	<i>irv, irvitama</i> — naer, naerma
<i>hoid, hoiu</i> — hoidmine	<i>oid, oiu</i> — aru, mõistus
<i>hang</i>	<i>oigama</i>
<i>haug</i>	
<i>harva</i>	
<i>hubane</i> — kodune	<i>uluma, ulguma</i>
<i>heietama</i>	<i>ulgumeri</i>
<i>herilane</i>	<i>ummik</i>
<i>hernes</i>	<i>undama</i>
<i>hiigla, hiiglane</i>	<i>õõtsuma</i>
<i>hulkuma</i>	<i>äbar, äbarik</i>
<i>hunnik</i>	<i>ädal</i>
<i>hurtsik</i>	<i>äge, ägeda</i>
<i>hõre</i>	<i>ägisema</i>
<i>hõõguma</i>	<i>äkiline, äkki</i>
<i>hõõruma</i>	<i>ärev</i>
<i>hämmastuma</i>	<i>ärgas, ärksus</i>
<i>hårdasti</i>	<i>ässitama</i>
<i>hütt</i>	<i>ääs</i> — sepakolle

**77. Harjutus.** Moodustada tabelis antud sõnadega lauseid. *h*-ga algavatele sõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *h sõna algul*.

**78. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *h*, kui see on nõutav, või kirjutada alljärgnev pala etteütluse järgi. Pealkirjaks: *h sõna algul*.

Kevadine päike kiirgas —eredasti läbi seinapragude —einaküüni. See —äratas Juku, kes magas vanaisaga

—eintel. Nad olid —eile —õhtul tulnud järve —äärde kalale ja pannud —unnad sisse. Udu oli —õljunud aasa ja järve kohal, eemalt oli kostnud karjaste —uikeid ja koerte —aukumist. Juku oli olnud —innukalt ja suure —oolega töös undade järve panemisega. Seda juhtub —arva, et tema unna otsa tuleb suur —aug. „Ära unna nõöre sassi aja! Neid on järvel tülikas —arutada,“ —oiatas vanaisa.

Nüüd valdas Jukat suur —elevus, kuidas on kaladega. —äkki liigutas end ka vanaisa, —aigutas kuuldavalt ja —õõrus uniseid silmi. „Tere —ommikust, vanaisa! Kas ruttame järvele?“ — „Oh, ära ole nii —äge, enne ikka sööme, siis läheme,“ vastas vanaisa. Nad tõid —agu, süütasid tule ja valmistasid —einet. Juku küpsetas —õõguvail sütel soolasilke. Lõpuks asusid nad minekule. Vaiksel —ommikul —elisesid nii kenasti karjakellad. —all —udu —õljus luhal. Suure lepa kõrval —õitses juba —iire—ernes. Kui —arv mets lõppes, paistiski järv. See oli —ommikul veel kenam kui —õhtul. Kalapüügi põnevus —erutas Jukat nii, et võttis kohe —igistama. —ennäe, esimese unna otsas kohe kala! Oli noor —aug, vähe —eeringast suurem. Asi seegi.

**79. Harjutus.** Koostada lauseid, kus on tarvitatud sõnu: *agu, hagu, arutama, harutama, harv, arv, uluma, äge, äkiline, hõre*. Pealkirjaks: *h-ga ja h-ta sõnu*.

### Häälikute pikkus ehk vältus.

Võrrelda jämendatult trükitud häälikute vältust ehk pikkust, hääldades tabelis antud sõnu valjusti. Koostada suuliselt lauseid, milles esineb sõnu samasugustes vältetes häälikutega.

I välde (lühike häälik)	II välde (pikk häälik)	III välde (ülipikk häälik)
Täna juhtus huvi- tav <b>n</b> ali.	Kooli aias kasva- sid suured <b>k</b> aa- lid.	Sõin maitsvat <b>k</b> aali.
<b>K</b> uri koer ei hau- gu palju.	<b>K</b> uuri uks on kin- ni.	Kandke puud <b>k</b> uuri!
<b>K</b> eda teie otsite?	Täna <b>k</b> eedeti ja- huputru.	Vesi hakkas <b>k</b> ee- ma.
Naabrid <b>k</b> olivad homme.	<b>K</b> oolimaja ehitati a. 1946.	Lapsed lähevad <b>k</b> ooli!
<b>L</b> ina kasvab põl- lul.	Meie <b>l</b> innad kas- vavad jõudsasti.	Nõukogude Liidus on viis kange- las <b>l</b> inna: Mosk- va, Leningrad, Stalingrad, Se- vastopol ja Odessa.
<b>T</b> ore on õppida.	Kinnita oda uue <b>v</b> arre otsa.	Kas oskate teha <b>v</b> urri?
Lindast on palju <b>a</b> bi.	<b>K</b> api uks on kin- ni.	Toas on kaks <b>k</b> appi.
Hanesulgedest pa- <b>d</b> i on pehme.	<b>L</b> ati otsa löödi nael.	Vajaksime veel <b>l</b> atte.
Esimene vagu on raskeim.	<b>L</b> akas on koorem heinu.	Poiss ronis <b>l</b> akka.

**Kokkuvõte.** 1. Hääliku pikkuseks ehk väl-  
teks nimetatakse selle hääliku hääldami-  
seks tarvitatud aega.

2. Häälikud võivad esineda kolmes pikuses ehk vältes.

3. Lühike ehk I välde kirjutatakse ühekordse tähega.

4. Pikk ehk II välde ja ülipikk ehk III välde kirjutatakse kahekordse tähega (välja arvatud *k, p, t* ja *f, š* välted).

5. *k, p, t*-l on võimalik erinevalt kirjas märkida kõik kolm völdet: I välde — *g, b, d*; II välde — *k, p, t*; III välde — *kk, pp, tt*.

6. Häälikutel *f* ja *š* esimene välde puudub, teine välde kirjutatakse ühe, kolmas kahe tähega.

Tähele panna! *h* ja *v* esineb tavaliselt ainult I ja III vältes (*keha* — *kehha*, *kivi* — *kivvi*), kusjuures *h* võib teises vältes esineda võõrsõnus (om. *šahhi*) ja *v* — murdekeeles (*kavva* täh. 'kaua'); *j*-il märgitakse ainult I ja III väl-det (*maja* — *majja*).

**80. Harjutus.** Koostada lühilauseid, kus esinevad kõigis kolmes vältes häälikud *i, õ, ä, ö, ü, l, m, s*. Pealkirjaks: *Häälikute välted*.

Näidis: Tuli *kiri*. Siilil on okkad. Kass püüab *hiiri*.

**81. Harjutus.** Määrata jämedalt trükitud hääliku välde. Pealkirjaks: *Välte määramine*.

Hommiikul ruttavad *töö*tajad *töö*le: kes vabrikusse, kes põllule, kes merele. Mäe *vee*rul kasvab jässakas mänd. Tigu ronib piki *keppi*. Püssipauk *kajas läbi laane*. Läki nüüd *seeni* otsima, tänavu on ilusad *seened*. Lapsed on

väledate näppudega. Varsti katab lumi maad nagu valge samet.

Näidis: Hommikul (m — II v.) ruttavad (t — III v.) jne.

**82. Harjutus.** Määrata jämedalt trükitud hääliku välde. Pealkirjaks: *Välte määramine.*

1. Lille varrel ronis suur röövik. Kui lille noppisin, kukkus röövik mu jalale. Ega mina teda karda. 2. Kuule, kuidas kägu kukub ja karjakellad kajavad! Minnid, Mannid, Jukud, Tõnnid hüppavad tallekestega võidu. 3. Tuuled lõunast toovad sooja kaasa, siis läheb kevadeks. Kas tunned kevadetoajat sinilille? 4. Tagavalla kolhoosil on ilusad hooned, tore põllupind, rohurikkad niidud. Soogi on muudetud uudispõlluks. Tänavu saadi endiselt soolt rikkalik viljasaak.

**83. Harjutus.** Toimida nagu eelmises harjutuses.

Meie linnades kerkib üha uusi ehitisi ja hooned. Vanade varemete asemele tekivad avarad väljakud, uued suured hooned ja nägusad alleed. Tuuakse kokku kive, liiva, telliseid, pannakse hunnikusse palgid, et hakata ehitama linnale moodsat koolimaja. Siis lastel hea kooli minna, hea õppida. Me kõik õpime hoolega, sest tahame saada suurtena väärikaiks järglasteks isadele-emadele...

**84. Harjutus.** Koostada lühilauseid, kus esineb sõnu g, b, d ja f ning š kõigist veldetest. Pealkirjaks: *g, b, d, f ja š välted.*

**85.** Jälgida antud sõnade õiget kirjutusviisi, hääldada neid õigesti ja pidada meeles nende kirjakeelne kuju.

*l, m, n, r* on I vältes

*l, m, n, r* on II vältes

talitama, talitus

talutama (pimedat jne. teel  
juhtima)

amet

emis

koma

ometi

samet

samuti

sumadan

kuni

seni

vanik

erutama

koridor

Tallinn, tallinlane

tallutama (taldu alla lööma)

tellingud

tellis(kivi)

hommik

kummardama

ümmargune

hunnik

kannikas

lännik

sõnnik

hurraa

ärritama

varrukas

grammofon

**86. Harjutus.** Koostada lauseid, kus esinevad punktis 85 antud sõnad.

### Väldete erandlik kirjutamine.

Väldete vaatlemisel tegime kokkuvõtte, et kolmas väldte nagu teinegi märgitakse kahekordse tähega. Ometi on eesti keeles rühm sõnu, kus sõna lõpus olev kolmandavälte-line häälik kirjutatakse ühekordselt.

Vaadelda allpool antud tabelis olevaid sõnu ja võrrelda neid omavahel.

<b>ma</b> ehk mina	<b>ma</b> õpin	<b>maa</b>	<b>maa</b> on märg
<b>sa</b> ehk sina	<b>sa</b> õpid	<b>saa</b>	pimedas ei <b>saa</b>
<b>me</b> ehk meie	<b>me</b> õpime	<b>mee</b>	õppida
<b>te</b> ehk teie	<b>te</b> õpite	(sõnast <i>mesi</i> )	jõime head <b>mee-</b>
<b>mu</b> ehk minu	<b>mu</b> vend on	<b>tee</b>	jooki
<b>su</b> ehk sinu	õpetaja	<b>tee</b>	pikk <b>tee</b> ; ära <b>tee</b>
<b>ja</b>	<b>su</b> õde käis	<b>muu</b>	haiget!
<b>mul</b> ehk mi-	meil	<b>muu</b>	<b>muu</b> asi mind ei
nul	pioneerid <b>ja</b>	<b>suu</b>	huvita
<b>tal</b> ehk temal	teised	<b>suu</b>	mu <b>suu</b> on natuke
<b>kel</b> ehk kel-	<b>mul</b> on kaks	<b>jaa</b> ehk	haige
lel	venda	<b>jah</b>	„Kas sõidad ka?“
<b>tol</b> ehk tollel	<b>tal</b> on palju	<b>mull</b>	— „ <b>Jaa.</b> “
<b>tas</b> ehk te-	tööd	<b>tall</b>	ilus seebimull
mas	<b>kel</b> tööd	<b>tall</b>	<b>tall</b> mäab kenasti
<b>tos</b> ehk tol-	<b>tol</b> poisil on	<b>kell</b>	<b>kell</b> tiksub
les	raamatuid	<b>toll</b>	<b>toll</b> on pikkus-
<b>las</b> ehk lase	<b>tas</b> on kava-	<b>tass</b>	mõõt
<b>kas</b>	lustki	<b>tass</b>	kohvitass, alus-
	<b>tos</b> mehes on	<b>toss</b>	<b>tass</b> jne.
	vähe jõudu	<b>lass</b>	ära ole <b>toss!</b>
	<b>las</b> ta läheb	<b>kass</b>	võta piimalass
	pealegi!	<b>kass</b>	kaasa!
	<b>kas</b> oled söö-		<b>kass</b> on kodu-
	nud?		loom

Peale tabelis esitatud sõnade kirjutatakse ühekordse lõpphäälikuga veel: **ta** (= tema), **ju** (= juba), **ka**, **do**, **re**,

**mi, fa, la, si** (nootide nimed), **sul** (= sinul), **mil** (= millel), **mus** (= minus), **sus** (= sinus), **kus, kes, mis, on, man** (= juures), **et** ja kõik **h-lõpulised** abisõnad: **jah, ah, oh, noh, säh, aitäh, kah** jne.

Ka sõna **nad** kirjutatakse ühekordse **a**-ga.

Juhisepäraselt kahe tähega kirjutatakse sõnad: **see** — **need, too** — **nood** ja **küll**.

**87. Ülesanne.** Seletada, millega on põhjendatud sõnade **ma, sa, mul, sul** jne. erandlik kirjutamine.

**88. Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad tähed ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Õige-kirjutus*.

Ke(l) king pigistab, kü(l) see ütleb. Kanaku(l) viis mu(l) tänavu sa(m)uti kõik kanapojad ära. T(e) tööd töö- ajal, aja ju(t)u ju(t)u-ajal! Ke(l) janu, se(l) jalad. Ke(l) löi kaksteistkü(m)end pauku. Oktoobripühadel oli m(e) kooli esikülg ehitud va(n)ikutega. M(u) onu võitis laenupiletiga päris hu(n)iku raha. Ei nüüd m(u) asi aita, kui tuleb minna mu(l)gi abiks, ku(n)i tugevamaid tuleb. Hu(r)aa! võit on meie. Meie pealinnas Ta(l)innas käib hoogne ehitustöö; veerevad te(l)iskivi-, tsemendi- ja lubjakoormad, kerkivad te(l)ingud ja valmivad hooned. Se(l)es töös ei s(a) kolhoosnikud jääda ükskõikseks: m(a) annab linnale leiva, linn m(a)le kõik m(u). Kü(l) siis näete, mi(l)ine on m(e) m(a) mõningate aastate pärast!

Vaadelda ülipika hääliku kirjutamist **kaas-häälikute ühendis**.

Ulipikk kaashäälik täis-  
hääliku kõrval on  
**kahekordne**

Ulipikk kaashäälik, moodus-  
tades kaashäälikute ühendi,  
on **ühekordne**

v**app**er  
le**pp**ima  
l**öpp**  
tä**pp**  
li**pp**  
nuk**ker**  
lin**n**  
kass  
v**õtta**, v**õttis**  
kallama, hom**me** jne.

vap**rad**  
le**plik**, le**plik**kus  
l**öplik**, l**öpm**atu  
tä**pne**  
lip**nik**, lip**k**ond  
nuk**rad**, nuk**ralt**  
lin**lane**, tallin**lane**  
kas**lane**  
v**õtma**, v**õtsid**, vastuv**õtlik**  
kald**u**, hamb**ad**, hom**sed** jne.

**Juhis.** Kaashäälikute ühendis kirjutatakse harilikult kõik tähed ühekordselt.

Erandlikult kirjutatakse kahekordselt **ülipikk s**, kui ta esineb *l, m, n, r* järel (kuigi ta moodustab ka kaashäälikute ühendi), kui temale ei järgne kaashäälikut (vrd. *mürsk*).

**s** I vältes, ühekordne

**s** III vältes, kahekordne ka  
kaashäälikute ühendis

pulsil**öök**, val**sis**amm  
sim**si** äärel, sim**sid**  
avans**is**ummad  
pioneerid mars**ivad**  
õuel marsit**akse**

tantsin val**ssi**, katsun pul**ssi**  
värvin ahju sim**ssi**  
saime avans**si**  
mar**ss**, orkester mängib  
mar**ssi**  
lõbus on mar**ssida**

Tähele panna! *s* ei ole ülipikk ja kirjutatakse ühekordselt sõnades *kõrs*, (lille) *vars*, *pars* (om. parre), *õrs* (om. õrre) jne.

**89. Harjutus.** Kirjutada klambreis olev täht ühe- või kahekordselt, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

Kui kevadel õitsesid ko(p)lis toomingad, siis oli seal hea joosta ja hü(p)ata. Järvē ka(l)dal asetseb suur pi(k)lik küngas. Sõdurid mar(s)isid uhkel mar(s)isammul tribüüni eest mööda. Arve kohaselt tuleb maksta kuu(s)ada rubla ja nelikü(m)end kop. Saan anda kuuskü(m)end kü(m)nerublalist ja neli kü(m)nekopikalist. Ostsime liitri kir(s)e. Rahvatantsijad tantsisid viru val(s)i ja jooksupolkat. Fajan(s)nõud on odavamad kui portsela(n)õud. Nad jõid paar klaasi mor(s)i, tantsisid ühe val(s)i ja siis lahkusid peolt. Meil on ho(m)seks palju tööd, sest ho(m)e on kuus tu(n)di. Miks istud nii nu(k)ralt? Küsimus jäi lõ(p)likult otsustamata. Oktoobripidustuste aktuse lõ(p)sõna ütles direktor. Seinalehes ilmus huvitav arti(k)el spordiko(l)ektiivis sūgise- sest tegevuskavast. Olen kirjutānud seinalehele mõne arti(k)li. Arst katsub haige pul(s)i. Ta(l)i(n)a ja Nai(s)aare vahe pole suur. Hulk ta(l)i(n)lasi sõitis Piritale kaunist puhkepāeva veetma. See väike var(s) on minu hooldamisel.

**90. Harjutus.** Kirjutada 1) mitmuse nimetav ja omastav sõnadest *mārss*, *varss*, *simss*, *vars*, *kõrs*, *seanss*, 2) da-tegevusnimi ja kindla kõneviisi olevik sõnadest *marssima*, *porssima*, tarvitades neid muuteid lausetes. Pealkirjaks: *Kaashāilikute ūhendi erandlik kirjutamine*.

**91. Harjutus.** Tuletada meelde, kas kaashāilikute ūhendi reegel kehtib ka sõnade liitmisel, ja täita alljärgnevais lauseis lüngad, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Kaashāilikute ūhend*.

Ris—ahukal on kuus tahku. Katla vas—raanid tuleb hoida puhtad. Ekskursandid liikusid päris kiirmar—il rau—teejaama, et jõuda kii—ongile. Poisid hü—asid kavgust ja kõrgust, aga väiksed lapsed hü—lesid ja kekslesid muidu ümbe—ingi. Suuremad elamud ehitatakse kes—üttega. Vist iga talli—lane teab, kus asetseb Te—iskivi tänav. Nõukogude Liidu al—kool on neljaklassiline. Al—ohol on tervisele kahjulik. Lapsed jalutasid ko—idoris ja vestlesid. Lõ—matu arvude rida, mis esines viie aasta plaanis, on muutunud kä—evõidetud heaoluks.

**92. Harjutus.** Kirjutada antud sõnadest nimetav, omastav ja osastav kääne ainsuses ja mitmuses. Pidada silmas kaashäälikute ühendi ja helitute häälikute reegleid. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühend.*

*valss, simss, vapper, kümme, kõrs, vars, varss, artikkel, kukkur, vald, raudne, kärbes.*

Näidis:

Ainsus			Mitus		
Nimetav	Omastav	Osastav	Nimetav	Omastav	Osastav
pulss	pulsi	pulssi	pulsid	pulsside	pulsse

### PIKK TÄISHÄÄLIK JA KAKSIKTÄISHÄÄLIK.

Kaks isesugust täishäälikut kõrvuti samas silbis moodustavad kaksiktäishääliku.

Näiteks lauses

Ai-as õit-se-vad õu-na-puud

on ai, õi, õu — kaksiktäishäälikud.

Tähele panna, missuguses sõnas on kaksiktäishäälik *ai*, *oi*, *äi*, missuguses *ae*, *oe*, *äe*!

<b>ai, oi, äi</b>	<b>ae, oe, äe</b>
<b>kaine</b> , <i>laine</i> , <b>naine</b> <b>painutama</b> , <b>pa</b> induma, <b>ai</b> va <b>oi</b> nas, <b>oi</b> gama <b>päi</b> ke	<b>aed</b> , <b>kaebama</b> , <b>kaenal</b> <b>laen</b> , <b>laenama</b> , <b>vaenlane</b> <b>koer</b> , <b>poeg</b> <b>päev</b> , <b>päevik</b> , <b>päevitama</b> neid <b>päevi</b>

Tähele panna, missuguseis sõnus on **ää**, missuguseis *ea* ja missuguseis võib nii või teisiti (kas **ää** või *ea*).

Õige ainult <b>ää</b>	Õige ainult <b>ea</b>	Võimalik <b>ea</b> või <b>ää</b>
<i>hää</i> l, <i>hää</i> lik <i>hää</i> ldama <i>pää</i> stma <i>rää</i> kima <i>vää</i> rt <i>pää</i> sema	<i>pea</i> (= varsti) <i>pea</i> selt <i>pea</i> tama, <i>pea</i> tuma <i>sea</i> dma, <i>sea</i> dus <i>tea</i> dma, <i>tea</i> dus	<i>hea</i> e. <i>hää</i> <i>pea</i> e. <i>pää</i> <i>peal</i> e. <i>pää</i> l <i>pealik</i> e. <i>pää</i> lik <i>seal</i> e. <i>sää</i> l <i>teal</i> e. <i>tää</i> l

Tähele panna, kuidas kirjutatakse järgmisi sõnu.

*hõõ*ruma, *kõõ*m, *lõõ*ts, *mõõ*k, *põõ*sas, *rõõ*m, *sõõ*m,  
*sõõ*rmed, *võõ*ras, *õõ*tsuma.

Kõigis neis sõnades esineb pikk täishäälik **õõ**.

Kaksiktäishäälik **õe** esineb sõnus *nõel*, *sõel*, *õel*.

Jälgida, kuidas kirjutatakse järgmised sõnad.

*hüü*dma, *küü*nal, *küü*rima, *küü*s, *lüü*a, *müü*ma, *müü*r,  
*nüü*d, *püü*dma, *süü*, *süü*tama, *tüü*rima jne.

Kõigis eestikeelseis sõnus kirjutatakse alati **üü**, kuigi seda hääldatakse tihtilugu **üi**. Meeles tuleb pidada, et võõrsõnades tuleb ka h ä ä l d a d a üü (mitte üi): *füüsika, plüüs* jne.

**93. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele, mis on nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

a) **e** või **i**

La—ne veereb la—ne jälil. Va—nult kostab pillihääl. Möödus hulk kauneid laagripä—vi. Noori ei suuda raskused pa—nutada, sest neid juhib nõukogude patriotism. Ärge kurtke ega ka—vake! Iga töötaja tellis riigila—nu. Ka võitluspä—vil juhtigu meid ka—ne mõistus. Mõnus oli pioneerilaagris mererannal pä—vitada.

b) **õ** või **e**

Poisidki peavad oskama sokke nõ—luda. Rõ—m oli vaa—data, kuis võsal—ikaja laastas põ—sastikku. Mesilased, herilased ja kimalased nõ—lavad. Krohvikruus tuleb enne sõ—luda. Kalevipoeg tellis Soomest mõ—ga. Külalised peatusid võ—rastemajas. Lõokesed lõ—ritasid taeva all. Õ—la õnn ei õitse. Küll täna lõ—tsub tuul! Õ—nsasse pusse len—dab vahel mesilassülem.

c) **ää** või **ea**

Laulutund algas h—leharjutusega. Kui pillid h—lde s—ti, kõlas esimese numbrina Aleksandrovi „Kantaat Stalinist“ koori ja orkestri h—I koosmängul. R—kige õiget emakeelt, h—ldage sõnu õigesti! P—stepaadid p—sevad vaevalt sellele kariderikkale kohale. Eesti keeles on üheksa

täish—likut. S—rast s—dust ei ole nüüd enam, et keegi saaks tööta süüa. P—stke merehädalisi!

d) **ü** või **i**

Kes oli sü—di? Pü—dke hoolsasti edasi! Kes teist oskab paati tü—rida? Mü—ja oli lahke. Nü—dsel ajal on elul teine hoog. Inimesel on kü—ned (ains. nim. kü—s), aga loomal kü—nised. Heinamaale ehitatakse kü—nid (ains. nim. kü—n).

**94. Kordav harjutus.** Liita *-ki* või *-gi*. Pealkirjaks: *Liide -gi, -ki*.

Kauss, kamm, lint, kurb, õu, linn, läksid, oranž, tušš, kass, praad, arg, sepp, võttis, tee, kaart, uks, aknad, endal, summa, summad, latt, kurk, konts, tald, ahv, šeff.

**95. Kordav harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele kas *b* või *p*, *d* või *t*, *g* või *k*, nagu on nõutav, ja panna koma, kuhu vaja.

Jõu—sasti areneb nõukogude teadus kõigil aladel. Uheks suurepäraseks näiteks on uus naf—a avastamise viis. Seni otsiti naf—at ele—riliste puuri—e abil. Need—i olid moo—sad kallid riistad kuid purunesid tih—i puurimisel sügavate kaljurahnu—e ja kõvade kivimi—e vahel. Sageli juh—us et puurauk ei andnu—ki õli. Tuli puurida kus—il lähe—al uuesti või—olla taas asjatul—.

Nüüd valmis—as nõu—ogude leidur Merkulov koos teis—e konstru—toritega väga tä—se mõõduriista mis on nii ülipeen et väi—ese käekella rattakesed ja kruvi—esed tun—uvad kohmaka—ena ja ras—epäras—ena. Pai—as kus o—sitakse maaõli teki—a—akse kunstlik plahvatus ja mõõ—uriista liikuvale lin—ile tekkinud joonis, nn. seismo—

gramm, ütleb kas ja kus selles üm—ruses leidub maaõli. Nüüd on puurimist mär—sa vähem ja üha sage—amini avasta—akse uusi naf—a leiukoh—i, uusi nõukogude rahva rikkusi.

**96. Kordav harjutus.** Kirjutada järgmisis lauseis joone asemele kas **g, b, d; k, p, t** või **kk, pp, tt**. Pealkirjaks: *Helitute häälikute õigekirjutus.*

### **g, k, kk**

Enne äi—est te—is tuulevaikus. Ru—ipõllul laulis rääk. Kolhoosi põllul kasvab tänavu hea ru—is, just kui paju. See on nii tugev, et siga ei pääseks—i ru—isse. Läbirääkimistel osutati küllalt—i leidli—ust. Ta tuli i—a hilja koju. Ära selle tühja pärast ä—estu. Ä—e jäi põllule. Ä—e pulk murdus.

### **b, p, pp**

Õ—ihimulistele noortele on kõik teed lahti. Õ—in praegu innukalt geograafiat, sest uus õ—ik on väga huvitav. Õ—evahendina kasutan kaardiatlast. Õ—etaja küsis meilt õ—itud tükki põhjalikult. Poisid võimlesid ke—idega. U—uja päästeti pika ke—i abil. Ujumist peaks igauks õ—ima. Pange raamatud ka—idesse!

### **d, t, tt**

Pime—use ka—e all hiilisid meie sapöörid sügavale vaenlase kaeviku—e e—e, et teha eeltöid algavaks rünnakuks. Nad ru—asid, sest oli vaja kiiresti ülesanne täita. Kui kerkis punane rake—, algas rünnak. Sapöörid olid tea—avad kohad demineerinud ja siis tagasi pöör—unud. Tuli ru—ata, et olla õigeks ajaks tagasi. Tagasitulek oli hõlpsam, sest tee oli tu—av. Rünnakul tarvita—i suitska—et. Siis ka—us kõik suitsu, nii et võis märkama—ult liikuda.

## j ja i

Vaadelda järgmiste sõnade kirjutamist.

maias, maia, aias,  
{selle} saia, (seda) saia,  
minia (= pojanaine),

(tahan) käia

" viia

" müüa

" süüa

" lüüa

käija

viija

müüja

sööja

lööja

tulija

olija

valija jt.

**Reegel:** i ega ü järel ei esine **j**. Ainult tegijanime moodustav liide **-ja** kirjutatakse ka **i** ja **ü** järel **j**-ga.

**97. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *j, i* või *jj* ja koostada lauseid antud sõnadest. Pealkirjaks: *j ja i õige-kirjutus*.

ma—as poiss; ostsin sa—a; jalutasin a—as; õpin a—a-tööd; puura—uja ra—ub; vajab teeni—at; juurdetuli—a; tegi—a ja nägi—a; teekäi—a; tarvis kä—a; kukkus o—a; astuge ma—a; seesoli—ad; la—a maailma; a—alugu ja a—a-töö; varanduse päri—a; pär—ad pähe.

## Silbitamine ja poolitamine.

Sõnad koosnevad silpidest. Silp on sõnaosa, mille hääldame ühe hingamistõukega. Tavaliselt me hääldame niivõrd kiiresti, et sellised hingamistõuked, silbid, jäävad märkamatuks. Teraval jälgimisel on

nad aga selgesti eraldatavad. Veel selgemini märkame silpide vahet lauldes.

Silbis tavaliselt peab olema täishäälik või kaksik-täishäälik.

Täishäälikute ja kaksiktäishäälikute summa määrab silpide arvu antud sõnas.

Näiteks: *jä-re-le-mõt-le-ma-tuid,*  
*õu-na-ai-as,*  
*üks-kõik,*  
*i-sa-le.*

### Silbitamisreeglid.

1) Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi: *o-ma-de-le, ka-tan, se-pa, ku-ke, õi-get.*

2) Kahekordselt kirjutatud kaashäälikud lähevad lahku: *kan-nid, kel-lad, sep-pa, kuk-ke, kat-tu-vad.*

3) Kaashäälikute ühendis kuulub **viimane** kaashäälik **järgmisse** silpi: *lan-ge-sid, kand-si-me, korst-nad, kort-sus.*

4) Pikk täishäälik ja kaksiktäishäälik ei jagune: *maa-le, öö-sel, õun, käed, teab, kao-vad.*

5) **Liitsõnades** eraldatakse silbitamisel **liitsõnad**: *kesk-kool, tiib-kla-ver, to-ru-kraav, ki-lo-gramm.*

6) Rahvusvaheliste sõnade silbitamisel kehtivad meil üldiselt samad reeglid mis eestipärastegi sõnade puhul: *di-rek-tor, Ok-toob-ri-re-vo-lut-si-oon.*

**98. Harjutus.** Silbitada (püstkriipsuga või sidekriipsuga) järgnev pala. Pealkirjaks: *Silbitamine*.

### Võidupäevade laul.

Mõtted kannavad tulest ja tuhast  
lahingusuitsust ja vingust  
juba päikesehella ja puhast  
võidupäevade hingust.

Ahervartel on tuleva usu  
kasvavat töökäte virkust,  
iga korstnajalg, varisend rusu  
peidab ju varjatud kirkust.

Juba tõrvakat männipuud tahub  
kirves ja laulavad saedki,  
küllap siia me kodunurk mahub,  
köögiviljade aedki.

Küllap praksuvad jällegi halud  
hubaselt õhtuti lõukas,  
kaovad mured ja vaibuvad valud  
— kõik, mis hätta kord tõukas.

Meie teoind enne ei väsi,  
hooned kui uued kõik saavad,  
kuni töökas ja hoolitsev käsi  
ravib viimased haavad.

*Ralf Parve*

### Sõnade poolitamine.

Sõnade poolitamine ühelt realt teisele viimisel toimub ainult silpide kaupa, s. o. poolitamisel ei saa silpi poolitada. Kui oskame õigesti silbitada, ei tee ka poolitamine raskust. Poolitamisel peetagu veel silmas:

1) **Ühetähelist silpi ei jäeta ükski** ei rea lõppu ega rea algusse (ei saa poolitada seega sõnu: *i-sa, lau-a, e-ga*).

2) Kui ühetäheline silp asub sõna keskel, jääb see rea lõppu (seega poolitada: *teie-ga*, mitte *tei-ega; leiu-tama*, mitte *lei-utama*).

**99. Harjutus.** Kirjutada järgnev pala vihikusse ja eraldada püstkriipsudega kohad, kust võime sõna poolitada. Pealkirjaks: *Poolitamine*.

### Lennuasjandusest Nõukogude Liidus.

Kuigi aastal 1913 ehitati Venemaal esimene neljamootoriline lennuk maailmas, mis kandis kuutteistkümme inimest, oli tsaari-Venemaa tehniliselt maha jäänud ega suutnud luua endale tugevat lennuväge. Vene lennuväe tõeline arenemine algas alles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu järel. Lenin ja Stalin omistasid suurt tähelepanu lennuväele. Sest ajast peale on lennuvägi ja õhustransport Nõukogudemaal tohutult arenenud. Ta on ületanud ka kapitalistlikud maad lendude kauguse, kõrguse ning kiiruse poolest. Maailma pikim õhuliinistik (üle 116 000 km) on NSV Liidus. Selle võrk ühendab tihedalt Liidu Euroopaosa tööstuskeskusi ja ulatub ka Kaukaasiasse, Kesk-Aasiasse ja Kaug-Idasse. Nõukogude lennuvägi andis Suures Isamaasõjas purustavaid lööke fašistlikele armeele ja aitas tõhusalt kaasa vaenlase täielikule alistamisele.

### Sõnalühendid.

Sageli on vaja sõnu tarvitada lühendatud kujul. Sõnade lühendamine toimub kindlate põhimõtete järgi.

1) Võetakse lühendisse sõna esimene täht.

Näit. *a.* — aasta, *a* — aar, *e. l.* — enne lõunat, *jne.* — ja nii edasi.

2) Võetakse sõna algosa nii, et lühend lõpeb järgmise silbi esimese kaashäälikuga.

Näit. *dets.* — detsember, *veebr.* — veebruar, *ains.* — ainsus, *homm.* — hommikul.

3) Võetakse sõnast kas kõik või osa kaashäälikuid, jättes täishäälikud välja.

Näit. *nr.* — number, *ptk.* — peatükk.

4) Liitsõnade lühendamisel tarvitatakse harilikult nende sõnade algustähti, millest liitsõna koosneb.

Näit. *sm.* — seltsimees, *lp.* — lugupeetud, *lk.* — lehekülg, *nn.* — nõndanimetatud, *mt.* — maantee, *pk.* — postkast.

5) Lühendite järele pannakse punkt. Ainult meetermõõdud jäävad punktita.

*t.* — tund, *jne.* — ja nii edasi; *t* — tonn, *l* — liiter.

## Tähtsamad lühendid.

*a.* — aastal

*à* — igaüks

*a* — aar

*aadr.* — aadress

*cm* — sentimeeter

*dir.* — direktor

*dr.* — doktor

*e.* — ehk

*e. l.* — enne lõunat

*e. m. a.* — enne meie ajaarvamist

*ENSV* — Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

*g* — gramm

*ha* — hektaar

*jj.* — ja järgmised

*jms.* — ja muud seesugust

*jne.* — ja nii edasi

*jt.* — ja teised

*kg* — kilogramm

*kl.* — kell; klass

*km* — kilomeeter

*kod.* — kodanik

*kop.* — kopikas

*krt.* ehk *k.* — korter

*l* — liiter

*lk.* — lehekülg

*lp.* — lugupeetud

*m. a.* — möödunud aastal

*m. a. j.* — meie ajaarvamise järgi  
*mt.* ehk *mnt.* — maantee  
*nn.* — niinimetatud  
*nr.* — number  
*NSVL* — Nõukogude Sotsialistlike  
Vabariikide Liit  
*näit.* — näiteks  
*OVTK* — ole valmis tööks ja  
kaitseks  
*p. l.* — pärast lõunat  
*p. o.* — peab olema  
*P. S.* — postskriptum (= järel-  
kiri)  
*pk.* — postkast  
*rbl.* — rubla  
*s. a.* — sel aastal  
*s.-ag.* — sideagentuur  
*skp.* — selle kuu päeval

*sm.* — seltsimees  
*sm-d* — seltsimehed  
*s. o.* — see on  
*s. t.* — see tähendab  
*stj.* — saatja  
*surn.* — surnud  
*sünd.* — sündinud  
*t.* ehk *tn.* — tänav  
*t* — tonn  
*tel.* — telefon  
*ts* — tsentner  
*vrd.* — võrdle  
*VSK* — valmis sanitaarseks kait-  
seks  
*vt.* — vaata  
*õp.* — õpetaja  
*õpil.* — õpilane

**100. Harjutus.** Tarvitada üldtuntud lühendeid või lühendada antud sõnad. Pealkirjaks: *Lühendid.*

15. oktoobril sel aastal; Lembitu tänav 16, korter 8; Saulepi sideagentuur; seltsimehed Peeter ja Jaan; ja nii edasi; õpetajad ja õpilased; kell 4 peale lõunat; selle kuu päeval; lugupeetud külalised; kilomeeter; kilogramm; liiter; gramm; 9 hektaari; ja muud seesugust; aastal 323 enne meie ajaarvamist; matemaatika; maateadus; ajalugu; ole valmis tööks ja kaitseks; valmis sanitaarseks kaitseks; Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik; number 9; ja teised.

### III. SÕNA, SELLE KOOSSEIS, SÕNAVÄLDE JA ASTMEVAHELDUS.

#### SÕNA TÄHENDUSLIKUD OSAD.

##### a. Sõna osad ja nende tähendus.

Laused koosnevad sõnadest. Iga lause väljendab mõtet. Kuid ka igal sõnal on oma kindel tähendus. Näiteks lause *Maimu loeb raamatut* väljendab üht mõtet, kuid igal tema sõnal on oma tähendus. Mõnel sõnal võib olla isegi mitu tähendust. Kuid lauses koos teiste sõnadega on igakord näha, missuguses tähenduses niisugust sõna on tarvitatud. Nii näiteks on sõnal *leht* järgmistes lausetes kaks erinevat tähendust: *Kolletanud lehed langesid puudelt* (puuleht). *Sel raamatul on paksud lehed* (raamatuleht).

Sageli on kaks, kolm või isegi rohkem sõnu ühte liitunud, nii et need ühe uue tähenduse annavad. Need on liitsõnad. Kuid igal liitsõna osal on ikkagi oma algtähendus, kuigi nad koos moodustavad omaette erineva tähendusega sõna.

Näiteks sõna *uudismaa* koosneb sõnadest *uudis* ja *maa*, millest kummalgi on oma tähendus, kuid koos moodustavad need sõna, mis tähendab maad, mis soo- või metsamaast on muudetud põlluks või kultuurheinamaaks (s. o. haritavaks heinamaaks). Nii annab sõnade liitmine uue, eri tähendusega sõna.

## b. Tuletusliited.

Kuid ka paljud lihtsõnad võivad jaguneda osadeks, millel on oma tähenduslik ülesanne. Näiteks sõna *kangelane* koosneb kahest osast *kange* ja *lane*. Siinjuures sõnaosa *-lane*, millel puudub iseseisev tähendus, annab sõnale *kange* liitmisel uue tähenduse. Niisuguseid sõnaosi, mille liitmine antud sõnale annab uue tähenduse, nimetatakse **tuletusliideteks**.

Nii saame antud sõnadele tuletusliiteid liites järgmisi sõnu:

*pikk* + *lik* — *piklik*

*põõsas* + *stik* — *põõsastik*

*raud* + *ne* — *raudne*

*kand(ma)* + *mik* — *kandmik* (= kandelaud)

*leib* + *kond* — *leibkond*

*linn* + *lane* — *linlane*

Niisugused sõnad, mis tuletamise (= tuletusliidete liitmise) teel antud sõnast saadakse, on antud sõnale *sugulassõnadeks*.

### Tuletusliidete liitmine.

Vaadelda järgnevate tuletusliidete liitmist.

*lõpp* + *lik* = *lõplik*

*lepp(ima)* + *lik* = *leplik*

*metall* + *ne* = *metalne*

*linn* + *lane* = *linlane*

*kass* + *lane* = *kaslane*

---

*õhk* + *kond* = *õhkkond*

*siin* + *ne* = *siinne*

*Itaal(ia)* + *lane* = *itaallane*

*rõhk* + *kond* = *rõhkkond*

---

linn + gi = linngi  
memm + gi = memmgi  
kass + ki = kasski  
kask + ki = kaskki  
sukk + ki = sukkki

---

Tähele panna! Liide *-gi*, *-ki* kuulub liidete hulka, mis ei anna sõnate uut tähendust, vaid asendab sõna *isegi*, *ka*.

### Juhised.

1. Kui sõnale tuletusliite liitmisel tekitab kaashäälikute ühend (*lõplik*), kirjutatakse selles ühendis harilikult kõik tähed ühekordselt.

2. Kui sõna lõpeb sama häälikuga, millega liide algab, või kui sõnale liidetakse liide *-gi* või *-ki*, toimub liitmine sõnast ja liitest midagi ära jätmata (*siinne*, *sukkki*).

**101. Harjutus.** Liita sulgudes olevad sõnad liidetega või teiste sõnadega ja tarvitada saadud sõnu vastavas käändes. Pealkirjaks: *Liitmine*.

Kui avaldati laskevõistluste (lõpp+lik) tagajärjed, selgus, et meie kooli (mees+kond) oli andnud kõige (täpp+ne) tuld. Viljakoristamise ajaks tuli hulk (linn+lane) kolhoo-sidele appi. (Õhk+kond) ülemistes kihtides esineb rohkesti (ultraviolet+kiiri). (Ultraviolet+ne) valgus avaldab taimedele ja loomadetele kosutavat mõju, aga bakteritele mõjub ta hävitavalt. (Madal rõhk+kond) toob endaga kaasa tuuli ja sademeid. (Siin+ne) elu meeldib mulle oma (ette võtma+likkus) ja (edasi püüdma+likkus) poolest. Lõvi, tiiger, ilves ja leopard on tähtsamad (kass+lane). Õpikus oli pilt (Austraalia+lane). Kui kinga vooder on katkine,

hõõrdub (sukk+ki) kergesti katki. (Lõpp+eksami) algavad maikuu keskpaiku. See (brünett+ne) poiss on minu pinginaaber. Ema küpsetas maitsvaid (pann+kook).

**102. Harjutus.** Liita antud sõnadele järgmised liited: Pealkiri endine.

1) liide *-gi, -ki*

Kalevipoeg, rohkem, asuvad, lill, lehm, kapp, plüüš, beež, talv, leib, kann, asuvad;

2) *-kond*

haritlane, kunstnik, linn, laud, õhk, ametnik, salk;

3) *-lane*

rand, teadma, üksik, linn, Tallinn, kass, korall;

4) *-lik*

pilt, teadus, pikk, lõpp, kartma, paber, passima (= sobima), rikas.

**103. Kordav harjutus.** (Ülipikk kaashäälik kaashäälikute ühendis.) Kirjutada sulgudes olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühend.*

Rukkipõ(l)du on otsta(r)bekohane to(l)mlemise ajal läbi käia ja sellekohase nõõri abil taimede to(l)mutamisele kaasa aidata. Akadeemik Lössenko ju(l)ged ka(t)sed on muutnud mi(t)med tal(v)iljad suvivi(l)jadeks, mis annavad väga kõ(r)geid saake. Mar(s)ihelide saatel mar(s)isid pioneerid väljakule. Nöö(r)edelit kasutatakse ronimiseks. Suvisel pühapäeval viibis palju talli(n)lasi Pirital. Vabrikus kaetakse masinad käigukohtades meta(l)võrguga, et vältida õnnetusi. Heino Lipp on NSV Liidu tšempion kü(m)nevõistluses. Iga seitsmeklassilise kooli lõpetanud noor võib õppida edasi kes(k)oolis.

**104. Kordav harjutus.** (Ülipikk kaashäälik kaashäälikute ühendis.) Kirjutada sulgudes olev täht ühe- või

kahekordselt, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühend.*

krista(l)ne allikavesi; sii(n)e rahvas; kii(r)ong; pul(s)lööb; ahjusim(s); tantsisid val(s)i; ple(k)toru; vas(k)atel; lõ(p)lik otsus; lõ(p)sõna; kogu kirjani(k)ond; ko(p)lis; va(p)rad mehed; mängijail puudus pa(l)gi; tehti uus tre(p)ki.

#### d. Muutelõpp.

Vaatleme sõnade *terav vikat* lõpposa muutumist sõnade käänamisel.

Onul on *terav vikat*. *Terava vikati* lüsi läks katki. Niitmisel vajatakse *terava/t vikati/t*. Ettevaatust niitmisel, et ei joostaks *terava/sse vikati/sse!* *Terava/s vikati/s* on pragu. Juttu oli minu *terava/st vikati/st* jne.

Nagu näeme, püsib teatav sõnaosa (*terava vikati*) muutumatusena, kuna lõpposa aga muutub vastavalt lause tähendusele (**-sse, -s, -st** jne.).

Jälgida sõna *töötan* muutumist!

Ma *tööta/n* aias. Sa *tööta/d* kiiremini kui mina. Isa *tööta/b* vabrikus. Meie kõik *tööta/me* meeleldi. Teie *tööta/te* siin, aga nemad *tööta/vad* seal.

Muutumatu sõnaosa on siin *tööta*, lõpud aga **-n, -d, -b, -me, -te, -vad**. Need lõpud näitavad suhteid sõnade vahel ja nad muutuvad vastavalt lause tähendusele.

Muutuvad sõnaosa, mis ilmneb käänamisel ja pööramisel, nimetatakse **muutelõpuks**. Muutelõppudest oleme varem tundma õppinud käänete ja pöörete lõppe.

Kui eraldame sõnast muutelõpu (*vikati/sse*), jääb järele sõna tüvi (*vikati, terava, tööta*). Tüvi on sõna tähenduse

kandja. Muutelõpu ja tüve teineteisest eraldamiseks tuleb sõnu muuta.

**105. Ulesanne.** Eraldada muutelõpud püstkriipsu abil järgmisis sõnus. Pealkirjaks: *Muutelõpud*.

kirjutame, tütrega, istuvad, koolist koduni, taskusse, vankris, loen, laulab, laualt, õpilast, õpilasi, raskusi, juhuslikuks, omnibust, meetrit, korstnat, küünalt, laon, naist, naisi.

### e. Tunnus.

Jälgida järgmisis sõrendatult trükitud sõnus jämedamalt trükitud sõnaosa.

Kirjuta/**si**/n eile kirjandit. Me istu/**si**/me aias. Pan/**i**/n käo kiigutama. Sõit/**si**/me sovhoosi laia-**de**/le nisuvälja/**de**/le. Ma loe/**ksi**/n ka seda huvitavat juttu, kui ole/**ks** aega.

Sõnaosad **-si**, **-i**, **-de**, **-te**, **-ksi**, **-ks** ei ole muutelõpud, kuna nad ei esine ainult ühes pöördes või käändes, vaid püsivad mitmes sõna muutes; sealjuures määravad need sõnaosad

aega (näit. minevikku nagu **-si**, **-i**),

arvu ( „ mitmust „ **-de**, **-te**, **-i** jne.),

kõneviisi (näit. tingivat nagu **-ksi**, **-ks**),

jne.

Niisuguseid sõnaosi, mis asetsevad sõnatüve ja muutelõpu vahel ja näitavad aega, arvu, kõneviisi, tegumoodi jne., nimetatakse **tunnuseks**.

Tunnused kannavad oma iseloomukohast nime: mineviku tunnus, mitmuse tunnus, tingiva kõneviisi tunnus jne.

## g. Tüvi.

Kui eraldame sõnast muutelõpu ja tunnuse (kui see on olemas), jääb järele sõna **tüvi**. Kui tüvi lõpeb täishäälikuga nagu sõnades *jala/s*, *mere/s*, *poisi/l*, *juttu/de/le*, nimetatakse tüve täishääliktüveks; lõpeb aga tüvi kaashäälikuga nagu sõnades *keel/t*, *kaan/t*, *mer/d*, *inimes/t*, nimetatakse seda kaashääliktüveks.

Käändsõnadel on puhas täishääliklõpuline tüvi ainsuse omastavas. Näiteks: linna, ratta, laua, seene, kooli, lehe, lipu. Ainsuse nimetavas on paljudel sõnadel tüvi lühenenud (kool, leht, lipp jne.).

Pöörd sõnadel on puhas tüvi käskiva kõneviisi teises pöördes. Näiteks: tööta!, õpi!, loel, hoolitsel, võta!

**106. Harjutus.** Leida antud sõnade tüved, eraldades neist muutelõppe ja tunnuseid. Pealkirjaks: *Sõna tüvi*.

õpilaselt, südametele, võtsime, joonega, töötaksin, söökidega, läheksime, mingul, lendureile, nägid, laulaksin, laulvat, suurte linnadeni, endisile.

**107. Harjutus.** Eraldada antud sõnadest tüvi, tuletusliide, tunnus ja muutelõpp, kui need on olemas. Pealkirjaks: *Sõna tähenduslikud osad*.

Tähelepanna! Eraldamisel on kergem alata vastupidises järjekorras: kõige enne muutelõpp, siis tunnus, edasi tuletusliide, järele jääbki tüvi.

linlastega, lõplikuks, korralikkudele, heinalistele, randlastest, rõhkkonnaks, leidsime, tulime, korralikkust, otsigel!

kandke! siinsed, kandmikule, juhuslikkudele, ilusaile, inimestega, töökateks õpilasteks, käekesega, õnnelikest kodanikest.

## SÕNAVÄLDE.

Nagu häälikud, nii võivad ka sõnad oma vältelt olla kolmesugused: lühivältelised (I välde), pikavältelised (II välde) ja ülipikavältelised (III välde). Sõna vältepikkust ei määra silpide või tähtede arv sõnas, samuti ei mõjuta sõna vältet sõna lõpu ega tunnused, vaid **sõnavälde oleneb sõna tüves esinevate häälikute pikkusest.**

Välte määramisel eraldame sõnast lõpu ja tunnused, s. o. leiame sõna tüve ja vaatleme tüveosa kahte esimest silpi. Näiteks:

I välde kõik häälikud lühikesed, ei esine liithäälikuid	II välde, esinevad pikad häälikud või liithäälikud	III välde, esinevad ülipikad häälikud või liithäälikud
kala	kallas	kald sse,
sõna	kanna	kanda
läbi des	lepi me	leppi da
luge sid	luka tes	lülka ma
ladu	lati	lati
lubi	lubja	lupja
neli	nelja (hobuse)	nelja (hobust)
põri nal	õunad	õuna de
tulen	seisan	seina de
tuli	tuule ks	tuuli
heli sema	hääled	hääli


## Kokkuvõte.

I-välteliste sõnade tüves on kõik häälikud (sõna algul k, p, t-d arvamata) lühikesed, esmavältelised ja neis ei ole liithäälikuid (kaksiktäishäälikut ega kaashäälikute ühendit).

II-välteliste sõnade tüves on kas pikk häälik (näit.: nn, uu või k, p, t) või liithäälik (kaksiktäishäälik või kaashäälikute ühend).

III-välteliste sõnade tüves on mingi häälik ülipikas ehk III vältes (näit.: ll, tt, kaksiktäishäälik või kaashäälikute ühend, mida võime hääldamisel tunduvalt venitada).

Esmavälteliste sõnade tundmine on kerge, kuna nende tüves on kõik lühikesed, esmavältelised häälikud. Teise ja kolmanda välte eraldamine on ka kerge, kui tegemist on k, p, t-ga. On ju siis 2. vältes k, p, t, 3. vältes aga kk, pp, tt. Teistel juhtumel on otsustamine raskem, kuna kirja pilt teist ja kolmandat vältet ei eralda. Näiteks: (kaks) *kannu* — (ühe) *kannu*; *seina* (ääres) — (värvisin) *seina*; (siinpool) *kandis* — *kandis* (pakki). Siin on eraldamise abinõuks ikkagi hääldamine. Vastavalt hääldamisele on sõnad *kannu*, *seina*, *kandis* kas teises või kolmandas vältes.

Kolmandavältelise sõna esimene silp on tunduvalt pikem sama sõna teisest silbist, seda võib venitades hääldada, ilma et see tunduks väär olevat (noodiga tähistades -tairi). Teisevältelise sõna kaks esimest silpi on ühepikkused.

See silpide pikkuse erinevus selgub eriti, kui hääldada määratava sõna kaht esimest silpi mitmekordselt. Näit. *sum-ma-sum-ma* jne. (silbid ühepikkused — 2. välde), aga *kan-da-kan-da* jne. (esimene silp pikem — 3. välde).

Pidada meeles! Kõik ühesilbilised sõnad on kolmandas vältes, sest nendes on alati mõni häälik ülipikk: *maa, vôi, kapp, paat, mul, kell* jne.

**108. Harjutus.** Leida esmavärtelised sõnad alljärgnevaist lauseist. Pealkirjaks: *I-värtelisi sõnu.*

Tähele panna! Liitsõnul määrata mõlemad sõnaosad.

Inimene läheb aasta vanemaks, kaks targemaks. Tulel lai käsi, veel sügavam vagu. Parem üks vana sõber kui kaks uut. Tõde tõstab, vale vajutab. Mis noorus kogub, seda vanus leiab. Ega ema karistus lapsele liiga tee. Ole nobe noorena. Igal hädal oma arst, igal tõvel oma tohter. Säde teeb suure tule. Vanasõna — vanahõbe.

**109. Harjutus.** Leida II- ja III-värtelised sõnad antud lauseist, rühmitades need vastavalt kahte rühma.

Pealkirjaks: *II- ja III-värtelisi sõnu.*

Mustad pilved muidu käivad, savikarva sajavad. Anna aega atra seada, küll siis kündi küllalt saab.

Täks täna, täks homme, kord ikka suur puu langeb. Kui tunned, kes teine on, pane tähele, kes ise oled. Kes vara tõuseb, see leiab õnne. Homseks hoiu leiba, aga mitte tööd. Kuidas põldu harid, nõnda ta sulle tasub. Kergetid jalgu kiidetakse, laisku jalgu laidetakse.

**110. Harjutus.** Määrata järgmises sõnus sõnavälde. -lik, -ndik jne. -lõpulistest sõnades tuleb vältet määrata sõna lõpposas. Näit.: kasulikule — 2. välde, kasulikude — 3. välde. Pealkirjaks: *Sõnavälte määramine.*

Iga aasta toob meie elus suuri muutusi: kasvavad linnad, kerkivad tehased, laienevad kaevandused. Sõja jäljed kaovad, ülesehitus võtab üha hoogu. Praegu ei tunne endisi varemeis linnu, nende asemele ehitavad nõukogude inimesed moodsad, ilusamad, avarate väljakutega, nägusate puistutega. Maal on tekkinud kolhoosid, võimsad ühismajandid põllunduse alal. Mõne aja pärast muutub maaelu väline piltki: ehitatakse uued hooned, kaovad vanad, aegunud. Nii areneb nõukogulik elu. Olge teiegi püüdlikud, õppige, et vallutada teaduse võimas kindlus!

**111. Harjutus.** Määrata järgmisis lauseis harvendatult trükitud sõnade välde. Pealkiri endine.

Naeris kasvab tänavu eriti hästi. Vaadeldes filmi „Haugi käsul“ naeris Juku otse südamest. Hommikul tõustes peske silmad külma veega! Karastatud keha ei kardaks külma. Vaata ette, et puru ei läheks silma. Seina ääres kasvas sirelipõõsas. Põõsa otsas sirtsusid varblased. Kõik neli seina vajaksid remonti. Lapsed jooksid jõe äärde. Igal laupäeval käiakse saunas. Andres läks isaga sauna. Kevadel lendavad rändlinnud tagasi. Innukalt töötades lähevad päevad lennates. Tallinna elektrijaama korsten on pikim Eesti NSV-s. Pikkade korstnate külge kinnitatakse piksekaitsmed.

## **ASTMEVAHELDUS.**

Sõnade muutmisel võime tähele panna, et sõna tüves võib ette tulla häälikute muutumist. Tüvehäälikute muutmisega väljendatakse sõna tähenduse muutumist lauses.

Võrrelda kaldkirjas trükitud sõnade tähendust lauses ja tüvehäälikuid vasak- ja parempoolses tulbas.

Kolhoos ehitab uut *lauta*.

Lapsed sõid *leiba*.

Mehed saagisid *kaske*.

Vaatan seda *tükki*.

Vaata *õnnelikke* nõukogude noori!

Kolhoos ehitab uue *lauda*.

Lapsed sõid *leiva* ära.

Mehed saagisid *kase* maha.

Võtan ühe *tüki*.

Elan *õnnelikul* ajal.

Võrrelda järgmiste sõnade tüves esinevate häälikute muutumist (jämedamalt trükitud).

a) **jutt**, ajas **juttu**

karp**p**, karpide kaaned

õppida, õppisid

palk**k**, koorib palki

b) leht**t**, lehte, lehtedesse

kudumise vardad, var-  
daga

hambad, hambaid

d) leiba

rada

ju**tu** lõpp, huvitava ju**tuga**

kar**bi** äär, kar**bist**

õp**ib**, õp**ivad**

pal**gi** ots, pal**gid**

lehe, lehele, lehest

varras, var**rastega**

hammas, ham**m**ast

leiva

raja

Nagu neist näiteist nähtub, võib ühe ja sama sõna tüves esineda mõni häälik **erinevas pikkuses** (*seppa* — *sepa*) või muutmisel **kaduda** (*lehte* — *lehe*). Sellist häälikute esinemist erinevas pikkuses või häälikute kadumist ühe ning sama sõna eri muudetes nimetatakse **astmevahelduseks**.

Šõna seda muudet, milles muutuv häälik on pikem või kaduv häälik on alles,

nimetame **tugevaks** astmeks; sõna seda muudet, kus muutuv häälik on lühem või kadunud, nimetame **nõrgaks astmeks**.

Tähele panna! Astmevahelduslikuks nähtuseks loetakse ainult häälikute **b, d, g, k, t** ja **s** kadu, kuna mõne muu hääliku kadumine ei tähenda astmevaheldust.

Võrrelda allpool antud sõnu omavahel.

Astmevahelduslikud sõnad	Astmevaheldusetud sõnad
sõber, sõbra, sõpra käpp, käpa, käppa mõte, mõtte, mõtet leppima, leppida, leppin hüppama, hüppata, hüppan	summa, selle summa, summat ema, selle ema, seda ema maa, maale, maad vanker, vankri, vankrit inimene, inimese, inimest

Kuidas määrata, kas sõna on astmevahelduslik?

Sõnadel, mis käänduvad, võrdleme **nime-tavat** ja **omastavat** käännet (*sepp, sepa*).

Sõnadel, mis pöörduvad, võrdleme **da-tegevusnime** ja kindla kõneviisi **olevikku** (*hüppata, hüppan*).

**112. Harjutus.** Koostada antud sõnadest tabel allpool antud kujul ja määrata, kas sõna on astmevahelduslik või mitte. Pealkirjaks: *Astmevahelduse määramine.*

Antud sõna nimetav kääne või da-tegevus- nimi	Ains. omastav või kindla kõneviisi olevik	Otsus
tald nimi töötada tõmmata	talla nime töötan tõmban	astmevahelduslik astmevaheldusetu astmevaheldusetu astmevahelduslik

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega:

*meri, lukk, hammas, sõbrad, aed, rake, mätas, õppima, aitama, hüppama, lükkama, õpetama, pakkidega, linna, auto, rukis, hapu, õmblema, saatma, murdma, pilte, pappi, lonkama, kirjutama.*

**113. Ulesanne.** Leida 10 astmevahelduslikku ja 10 astmevaheldusetut sõna. Pealkirjaks: *Astmevaheldusega ja astmevahelduseta sõnu.*

Võrrelda järgmiste sõnade eri vorme.

nõukogulik, nõukoguliku, nõukogulikku

kandmik, kandmiku, kandmikku

õnnelik, õnneliku, õnnelikku

mäestik, mäestiku, mäestikku

kirjanik, kirjaniku, kirjanikku

Neil sõnadel vahelduvad lõpposa häälikud (tuletusliite osa), seega on ka need sõnad astmevahelduslikud. Neid *lik-*, *mik-*, *nik-*, *stik-*lõpulisi sõnu tuleb lahus hoida astmevahelduseta *k-lõpulistest* sõnadest nagu

*tuulik, tuuliku, tuulikut*

*tammik, tammiku, tammikut*

*vihik, vihiku, vihikut jt.*

**114. Harjutus.** Otsustada, kas sõna on astmevahelduslik või mitte. Pealkirjaks: *Astmevahelduse määramine.*

kaarik, leplik, leidlik, Punik, lõplik, bolševik, paremik, kuusik, hommik, kirjanik, ametnik, ametlik, korralik, pilet, sisalik, kannatlik, männik, ümbrik, aednik, ahelik, vastuvõtlik, sotsialistlik, sarikas, saadik, maastik, kehvik, jõestik, kirglik, ööbik, valik.

**115. Harjutus.** Kriipsutada alla astmevahelduslikud sõnad ja leida tugevaastmelistele vormidele nõrk aste ja vastupidi. Pealkirjaks: *Astmevaheldus.*

kaup, hapu, hüpe, valdama, kanarbik, vastik, aidake, loodan, julgeme, male, veski, oja, kordama, kukk, kukkuma, noppima, magada, kivi, pesa, püü, sild, rumal, narr, palju, ahelik, tetri, põdrad, toolile, habemikkudele, pakkidega, oodatu, tüütama, haakima, ründama, ujula, vastus, ehtima, ärkama, loeng, raskus, meeter, kaart, mets, leplik, plika, taldrik, kolmandikku, minevik, vedelik, kanarbikkude.

Näidis: neiu, kolle (kolde)

**116. Harjutus.** Kirjutada ains. omastav ja osastav järgmisist astmevahelduslikest käändsõnust. Pealkirjaks: *Astmevaheldus.*

a) süsi, tuba, iga, uba, lugu, mägi, iadu, sadu, kude, viga, soe, padi, teder, puder, laevnik, bolševik, laevastik, kanarbik.

b) äke, mõte, hüpe, ketas, mätas, rukis, hüljes, kõide, kolle, kinnas, tütar, aken.

Märkus: Kui kahe lühikese täishääliku vahelt kaovad *b, d, g, s*, siis vaheldub *i e*-ga (*pidu — peod*), *u o*-ga (*lugu — lood*), *ü ö*-ga (*süsi — söed*).

**117. Harjutus.** Kirjutada *da*-tegevusnimi ja kindla kõneviisi oleviku 1. pööre järgmisist astmevahelduslikest pöördsonust. Pealkiri endine.

a) lugema, siduma, kuduma, pakkuma, sattuma, uppuma, tukkuma, kukkuma, saagima, rääkima, tekkima, õppima, pidama, vedama, saatma, käskima, püüdma, murdma.

b) tõmbama, lupjama, hakkama, vaatama, aitama, süütama, näitama, võitlema, võrdlema, kaebama, oskama, algama.

c) salgama, sulgema, sündima, põlgama, rändama, sammuma, kargama, kuldama, kõlbama, muldama, kõndima, hindama, nülgima, jälgima.

Näidis:

*da*-tegevusnimi

Kindla kõneviisi  
oleviku 1. pööre

vaadata

vaatan

siduda

seon

õppida

õpin

jne.

**118. Harjutus.** Leida astmevahelduslikud sõnad, kirjutada need välja ja lisada sulgudesse tugevaastmelisele sõnale nõrk ja nõrgaastmelisele sõnale tugev aste. Sõnu, mis kord juba esinenud, mitte korrata. Pealkirjaks: *Astmevahelduslikud sõnad.*

Kell lööb kaks. Sovhoosis algab teine lüps. Uheksakümmend punast tõugu lehma ootab lüpsjaid. Kiiresti tõmbavad lüpsjad valged kitlid ülle, seovad valged rätid pähe ja ruttavad lauta. Sovhoosil on oma jõujaam ja nüüd

toimub lüps elektri abil. Veise udara külge kinnitatakse isesugused kummivoodriga torud ja voolikud, mille kaudu piim voolab anumasse. Lüpsimasin vähendab käte vaeva enam kui viis korda. Elekter lüpsab lehmad, kannab vee lauta ja tuulutab lauda.

## IV. SÖNALIIGID.

Sõnad jagunevad tähenduselt järgmisteks sõnaliikideks:

- 1) nimisõna (*kala, laud, eestlane*),
- 2) omadussõna (*uus, kollane*),
- 3) arvsõna (*kaks, viis, kolmas*),
- 4) asesõna (*mina, tema, see*),
- 5) pöörd sõna (*töötab, küntakse, õppima*),
- 6) määr sõna (*hästi, ruttu*),
- 7) kaas sõna (*peal, alla, ette*),
- 8) sidesõna (*ja, aga, et*),
- 9) hüüdsõna (*ai! oh!*).

Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu kää n a t a k s e. Neid nimetatakse käändsõnadeks. Pöörd sõnu p ö ö r a t a k s e.

Määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad ei muutu või muutuvad ainult osaliselt.

## KÄÄNDSÕNAD.

### Nimisõnad.

Meid ümbritsevail esemetel, olenditel ja olukordadel on nimed. Näiteks:

esemete nimesid: *raamat, ader, pilt, tuba* jne.

olendite nimesid: *poiss, lind, meremees, Linda, Mägisaar* jne.

olukordade nimesid: *töö, vaprus, uni, armastus* jne.

Esemete, olendite ja olukordade nimed on **nimisõnad**. Nimisõnad vastavad küsimustele kes? mis? kelle? mille? keda? mida? jne. (kõigis käändeis).

Pidada meeles, et esemete ja olukordade (nn. „elutute asjade“) puhul küsime mis? mille? mida? jne., olendite (nn. „elusate asjade“) puhul aga kes? kelle? keda? jne.

**119. Harjutus.** Leida antud katkendist nimisõnad. Pealkirjaks: *Nimisõnad*.

Orav elab peamiselt puude otsas, kus ta liigub peaaegu niisama vabalt kui lind õhus. Teravate küüniste abil ronib ta oksalt oksale, hüppab tugevate tagajalgade tõukel puult puule. Hüppel töötab pikakarvaline saba tüürina ja osalt langevarjuna. Orava toiduks on pähkliid ja okaspuude seemned. Kevadel sööb ta puude noori võrseid ja pungi ega anna armu linnupoegadele. Ta karvkate on suvel punakaspruun, kuid muutub talve tulekul hallikaks. Niisugune muutus teeb looma vähe silmapaistvaks ümbruses leiduvaile vaenlastele. Orava kahjulikkus pole niivõrd suur, et ta tuleks täiesti hävitada. Ta on ikkagi vilgas ja meeldiv metsade ehe.

Nimisõnu, mis on ühe ja sama liigi üldiseks nimeks, nimetatakse **üldnimedeks**. Üldnimed kirjutatakse lause keskel väikese algustähega.

Nimisõna, mis on antud ühele üksikese-mele või -olendile, nimetatakse **pärisnimeks**.

**Pärisnimed kirjutatakse alati suure algustähega.**

**120. Harjutus.** Kirjutada järgnev katkend ja kriipsutada alla üldnimed ühekordse, pärisnimed kahekordse kriipsuga. Pealkirjaks: *Üld- ja pärisnimi*.

## Meie kodumaa pealinn.

Nikolai Tihhonov.

Moskva ei sündinud mitte ühel ilusal päeval ühe inimese tahtel, nagu sündis Leningrad Neeva kaldal, — teda ehitati aastasadade jooksul, ta põles, kadus tulekahjude suitsus, kerkis taas tuhost ja suitsust, ta tegi läbi kallalente ja tormijookse, võõramaalaste vallutuse ja katku, ta tegi läbi ajutise unustuse pealinnana, kuid kõik see tegi Moskva veel algupärasemaks, veel keerukamaks ja suursugusemaks.

Kuid viimased kolmkümmend aastat mitte ainult muutsid ta palge, vaid tõstsid ta maailma esimese Nõukogude riigi pealinnana suurimale kõrgusele.

Tema üksikud paigad on omandanud seniolematu tähenduse ja on hakanud kõlama uue jõuga rahva südames. Selised on kas või niisugused aarded nagu Kreml ja Punane väljak.

**121. Harjutus.** Kirjutada vähemalt viis jõe, järve, saare, poolsaare, linna, küla, maa ja riigi nime. Pealkirjaks: *Kohanimesid*.

**122. Harjutus.** Kirjutada vähemalt viis lehma, hobuse, koera ja kassi nime. Pealkirjaks: *Loomade nimesid*.

**123. Harjutus.** Kirjutada oma kodulinna tänavate, väljakute ja muude avalikkude paikade nimesid. Pealkirjaks: *Minu kodulinnas*.

### Omadussõnad.

Asjade omadust ja laadi näitavad sõnad on **omadussõnad**. Omadussõnad vastavad küsimusele missugune? (kõigis käänetes).

Näiteks: *punane, suur, raske, uhke, märg, poisilik, kõrge, soine, kare, terav, armas, võimas, sotsialistlik* jne.

**124. Harjutus.** Leida antud lauseist omadussõnad. Pealkirjaks: *Omadussõnu*.

Kolhoosi uut noort kõrbi hobust nähti avaras koplis rõõmsalt ringi traavivat. Kargel talvisel hommikul ilmusid punarinnalised leevikesed noorte naturalistide poolt üles seatud lindude toidulauale. Pikajalgne pruun linnukoer jooksis mööda vesist heinamaad, terav nina maas. Need olid vanad lõhnad, kuid ometi erutavalt uued ja õpetlikud. Köök oli kõrge ja kitsas hoone, mille keskel oli neljakandiline lõugas, millest alt lai ja üleval ikka kitsamaks ja kitsamaks minev korsten otsejoones üles tõusis. Lõukas mustasid raudsed pannid ja nõgised orad. Väledad jooksjad, osavad hüppajad, tugevad tõstjad, kiired ja vastupidavad ujujad — kõik kogunesid pealinnas toimuvale suurejoonelisele spordivõistlusele. Julgus on bolševistlik omadus.

**125. Harjutus.** Tuletada antud nimisõnadest omadussõnu, tarvitades tuletusliiteid *-ne, -line, -lik, -ik* jt. Pealkirjaks: *Omadussõnade tuletamine*.

Stalin, bolševik, kommunist, demokraat, oks, raud, kuld, tina, karv, poiss, Tammsaare, lill, kasu, mets, soo, öö, päev, käär, rõõm, laps, leid, uni, veri, lumi, tuli, Stahhanov, mõte, naine, pahe, äär, tuju, kungas, mägi, viirg, triip, kodanlus, fašist.

Näiteid: *raud — raudne; Tammsaare — tammsaarelik; mets — metsane, metsik; mõte — mõtteline, mõtlik, mõttekas* jne.

**126. Harjutus.** Tuletada antud omadussõnadest nimi-sõnu, tarvitades sobivaid tuletusliiteid *-likkus, -us* jt. Pealkirjaks: *Nimisõnade tuletamine omadussõnust.*

õnnelik, kasulik, korralik, leidlik, edasipüüdlik, kurb, sünnis, nõrk, nõder, pehme, kare, pealiskaudne, osav, kiire, sale, püsiv, muutlik, sõbralik, tihe, toekas, tuim, nägus.

Näidis: *õnnelik — õnnelikkus, sünnis — sündsus* jne.

## SUUR JA VÄIKE ALGUSTAHT.

Nagu õppisime, kirjutatakse pärisnimed suure algustähega. Vaatleme, kuidas kirjutada pärisnimesid siis, 1) kui nad koosnevad mitmest sõnast ja 2) kui neil on omadussõnaline tähendus.

Kui pärisnimi koosneb mitmest sõnast, siis kirjutatakse:

### 1) iga sõna suure algustähega:

Isikute nimed	<i>August Jakobson, Anton Hansen-Tammsaare, Mihhail Ivanovitš Kalinin.</i>
Liitkohanimed	<i>Narva-Jõesuu, Väike-Maarja, Kesk-Aasia, Taga-Kaukaasia, Velikije Luki, Krivoi Rog.</i>
Asutiste ja organisatsioonide ametlikud nimed	<i>Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei, Eesti Nõukogude Kirjanike Liit, Tallinna Polütehniline Instituut.</i>

---

Ajalehtede ja  
ajakirjade  
nimed  
(tarvitatakse  
jutumärke).

„Rahva Hääl“, „ENSV Teataja“,  
„Nõukogude Kool“, „Eesti Bol-  
ševik“, „Stalinlik Noorus“.

## 2) esimene sõna suure algustähega:

---

Teoste nimed  
(tarvitatakse  
jutumärke).

romaan „Tõde ja õigus“, näidend  
„Elu tsitadellis“, laul „Töö ja  
võitlus“.

Ajaloolised  
sündmused, kui  
nad sisaldavad  
lahus olevat üld-  
nimelist osa.

Kolmekümneaastane sõda, Dekab-  
ristide ülestõus, Prantsuse revo-  
lutsioon (aga Suur Sotsialist-  
lik Oktoobrirevolutsioon, Suur  
Isamaasõda — sest neis on roh-  
kem kui üks pärisnimelise ise-  
loomuga sõna).

Seaduste ja  
määruste peal-  
kirjad (lisaks  
need sõnad, mis  
mingil muul põh-  
jusel kirjutatakse  
suure algustähega).

Tallinna Linna TSN Täitevkomitee  
üldkohustuslik otsus tänavate  
korrashoiu kohta, Eesti NSV  
Haridusministeeriumi juhend  
seitsmeklassilise kooli lõpeta-  
mise kohta eksternaadi korras.

## Väikese algustähega kirjutatakse:

---

Rahvuste ja  
keelte nimed

eesti rahvas, venelane, kreekla-  
sed, slaavi rahvad, kasahhid;  
eesti (missugune?) keel, vene  
keel, lõuna-eesti murre.

Päevade ja pühade ning kuude nimed

oktoobripühad, esimene mai, esmaspäev, september ehk mihklikuu, maikuul, juulis, jüripäev.

Koha- ja isikunimed, mis omavad oma dussõnalist tähendust (vastavad küsimusele missugune?) ja tähendavad liiki, tõugu jne.

tallinna (missugused?) kilud, hiina tee, kostroma tõugu, moskva häälamisviis, mustjala rahvarõivas, eesti pilud, leninlik noorus, marksistlik maailmavaade, stahaanovlik liikumine.

### Suure algustähega kirjutatakse:

Viisakus- ja austussõnad kirjalikult kellegi poole pöördumisel  
(**Sina** ja **Teie** kõigis käändeis).

Palume **Teid** osa võtta meie kooli isetegevuse ülevaatusest.

**127. Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad suure või väikese algustähga ja panna need vajaduse korral jutumärkidesse. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.* (lydia koidula) *tulihingelised luuletused on ilmunud kahes kogus (vainu lilled) ja (emajõe ööbik).* Iga silmapaistvam eesti noor kuulub kahtlemata (eestimaa leninlikku kommunistlikku noorsooühingusse). 1343. a. (jüriöö) algas kuulus (eestlaste) (jüriöö ülestõus), millest võttis osa kogu (harju-) ja (virumaa) ja osa (läänemaadki). Meie kooli

lugemislaudda käivad järgmised ajalehed ja ajakirjad: (rahva hääl, stalinlik noorus, noorte hääl, säde, pioneer ja nõukogude õpetaja). Väike (võru) linn asetseb (tamula järve) kaldal. Noor õpetlane sõitis (gruusiasse), et tutvuda seal (gruusia) rahvakunstiga. Kas olete aidanud koguda oma õpetaja juhatusel rahvapärimusi (eesti) vanavarasalvele, (riikliku kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale)? Käin (keskkooli) viiendas klassis. (saulepi seitsmeklassiline kool) asetseb (läänemaa) lõunasopis (varbla vallas) vastu (pänumaa) piiri. Kuulus (lembitu) linnus asetseb (viljandimaal) (suure-jaani linnast) 3 km kaugusel asetseva (lõhavere küla) lähedal. Kes oskab küllaldaselt (vene) keelt, võib vahetult tutvuda rikkaliku (vene kirjandusega), eriti Lenini ja Stalini teostega nende algkeeles.

**128. Harjutus.** Kirjutada vähemalt 3 kooli, asutise, nõukogude vabariigi, välisriigi ja ookeani nime. Pealkirjaks: Pärismimed.

**129. Harjutus.** Koostada lauseid, kus esinevad sõnad: eesti ja Eesti, vene ja Vene, ukraina ja Ukraina, läti ja Läti, poola ja Poola ning kaspia ja Kaspia. Pealkirjaks: Suur ja väike algustäht.

Näidis: Umbes 40% Nõukogude Liidu kalasaagist saadakse Kaspia merest. Tuntud püügikala on seal muuseas kaspia heeringas.

### Asesõnad.

Sõnu, mis asendavad kõne all olevaid nimi- ja omadussõnu, nimetatakse **asesõnadeks** (vastavad küsimusele kes? mis? missugune?).

Näiteks: Lind toidab **oma** (s. o. linnu) poegi ja armastab **neid** (s. o. poegi). Tugev mees on harilikult julge. **Niisugune** (s. o. tugev) ei karda huntigi.

Asesõnad on: *mina* (ma), *sina* (sa), *tema* (ta), *meie* (me), *teie* (te), *nemad* (nad);

*ise* (enese ehk enda), *see*, *too*, *sama*, *selline*, *säärane*, *samasugune*, *niisugune*, *kes*, *mis*, *milline*, *missugune*, *kumb*, *mõni*, *mitu*, *igaüks*, *keegi*, *ei keegi*, *kõik* jne.

Asesõnad on k ä ä n d s õ n a d, s. o. nad käänduvad nagu nimi- ja omadussõnadki:

*mina*, *minu*, *mind*, *minusse* jne.

*keegi*, *kellegi*, *kedagi*, *kellesegi* jne.

**130. Ülesanne.** Korrata pt. „Väldete erandlik kirjutamine“ (vt. lk. 63) ja kirjutada etteütetus, kus esineb asesõnu vastavais vormides.

Pidada meeles! Asesõnade pikemaid kujusid (*mina*, *sina*, *tema*, *meie*, *teie*, *nemad*) tarvitatakse ainult lauserõhulises kohas, s. o. kui seda sõna tuleb rõhutada.

Näiteks: „*Kes soovib minna luurele?*“ — „*Mina soovin, sm. kapten.*“

Lauserõhutus kohas tarvitatakse aga asesõnade lühemaid kujusid või jäetakse asesõna koguni ära.

**131. Harjutus.** Leida antud lausetest asesõnad. Pealkirjaks: *Asesõnad*.

Ära kiida iseennast! Ma jalutasin oma koolivendadega pargis. Kas te usute, et suudate niisuguse teguviisiga võita enesele poolehoidu? Selline oligi selle jutukese lõpp. See värvus ei sobi kummalegi. Mitu õpilast on teie klassis? Ta ei teadnud, millal saabub rong. Ükski pole sündides tark. Seesama poiss oligi too kangelane, kes uppuja päästis. Igaüks täitku oma kohustusi, siis on kõik asjad hästi! Kes noorelt nobe, see virk vananagi.

## Arvsõnad.

Sõnu, mis näitavad asjade arvu või järjekorda, nimetatakse **arvsõnadeks** (vastavad küsimustele mitu? mitmes?).

Näiteks: *Meie koolis õpib kakssada kolmkümmend õpilast. Kaup maksis viisteist rubla. Arvon klassi esimene, Aksel aga teine õpilane. Mina istun viiendas pingis.*

Sõnad kakssada kolmkümmend, viisteist, esimene, teine ja viiendas on arvsõnad.

Arvsõnu on kahte liiki:

Põhiarvud (küsimus: mitu? kui palju?)	Järgarvud (näitavad järjekorda, küsimus: mitmes?)
üks, kaks, kolm üksteist, nelikümmend sada, tuhat 27, 43, 1947	esimene, teine, kolmas üheteistkümnes, neljakümnes sajas, tuhandes 27., 43., 1947. V, XXXIII

Pidada meeles! **Araabia numbriga kirjutatud järgarvu taha pannakse punkt** (1., 2., 3., jne.). Rooma numbrite taha punkti ei asetata (I, II, III, jne.).

Nii näiteks kirjutatakse sõnad *kahekümne esimene juuni tuhande üheksasaja neljakümnendal aastal* järgmiselt: **21. juuni 1940. a.**, sõnad *kahekümne esimene juuni tuhat üheksasada nelikümmend* aga (kuud vastava järgarvuga tähistades ja aastaarvu lühendades) kas **21. 6. 40.** või **21. VI 40.**

Kui üldnimi (lehekülg, aasta, punkt jne.) on arvu ees, on arv alati põhiarv, s. o. punkti arvu taha ei kirjutata. Näit. lk. 3, § 67, a. 1905 jne. (loe: *lehekülg kolm jne.*).

**132. Harjutus.** Tõmmata harjutuses põhiarvule üks kriips ja järgarvule kaks kriipsu alla ja panna puuduv punkt.

Leida sündis 24 mail 1939 aastal. Ta astus keskkooli 1946 aastal. Suur-Munamägi on 317 meetrit, Väike-Munamägi aga 244 meetrit kõrge. Meie kooli VII klass käis 7 detsembril Eesti NSV Riiklikus Kunstimuseumis. Ekskursioonist kevadel võttis osa 5 klassi umbes 150 õpilase ja 6 õppejõuga. Lööge lahti lehekülg 27 ja lugege, mis öeldakse punktis 4 kõnesoleva asja kohta. Iga 10 õpilane astugu rivi ette! Meie maja 3 korral elab doktor Vainumäe. Millest kõneleb Eesti NSV Konstitutsiooni IV peatükk?

**133. Harjutus.** Kirjutada 1) tänane kuupäev vähemalt kahel viisil, 2) viie tähtsa mehe sünni- või muud tähtpäevad. Pealkirjaks: *Kuupäevade kirjutamine.*

**134. Harjutus.** Leida antud lauseist kõik käandsõnad (s. o. nimi-, omadus-, ase- ja arvsõnad) ja kirjutada nendest ainsuse nimetav, omastav ja osastav kääne. Pealkirjaks: *Käandsõnad.*

On põldudel vaikne, kuid tasem ja kuidagi kirkam on laas. Aina kõrgemad kuused ja kased, aina pikemad varjud on maas.

Aeg kulub neil nii ruttu, et keegi ei märganudki. Kas teil on elektrivalgus majas? Sellest on kaheksakümmend aastat tagasi, kui raudtee tuli. Jooksnud kaks kilomeetrit ebatasast teed, väsisid meie koerad. Aruanne tuleb esitada iga kuu kahekümne viiendaks. Seitse ei oota ühte.

## V. SÕNADE MUUTMINE.

### KÄÄNAMINE.

Tuletada meelde sõnade käänamist (käänete nimetusi, järjekorda, küsimusi ja käändelõppe).

### Käänamistabel.

Ainsus.

Käänded	Küsimused	Sõnad ja käändelõpud
1. Nimetav	kes? mis?	õnnelik kunstnik
2. Omastav	kelle? mille?	õnneliku kunstniku
3. Osastav	keda? mida?	õnnelikku kunstnikku
4. Sisseütlev	kelle sse? mille sse?	õnneliku sse kunstniku sse
5. Seesütlev	kelle s? mille s?	õnneliku s kunstniku s
6. Seestütlev	kelle st? mille st?	õnneliku st kunstniku st
7. Alaleütlev	kelle le? mille le?	õnneliku le kunstniku le
8. Alalütlev	kelle l? mille l?	õnneliku l kunstniku l
9. Alaltütlev	kelle lt? mille lt?	õnneliku lt kunstniku lt
10. Saav	kelle ks? mille ks?	õnneliku ks kunstniku ks
11. Rajav	kelle ni? mille ni?	õnneliku kunstniku ni
12. Olev	kelle na? mille na?	õnneliku kunstniku na
13. Ilmaütlev	kelle ta? mille ta?	õnneliku kunstniku ta
14. Kaasaütlev	kelle ga? mille ga?	õnneliku kunstniku ga

# Mitmus.

Käanded	Küsimused	Sõnad ja käändelõpud
1. Nimetav	kes? mis?	— —
2. Omastav	kelle? mille?	õnnelik e kunstnik e
3. Osastav	keda? mida?	— —
4. Sisseütl.	kelle sse? mille sse?	õnnelik esse kunstnik esse
5. Seesütl.	kelle s? mille s?	õnnelik es kunstnik es
6. Seestütl.	kelle st? mille st?	õnnelik est kunstnik est
7. Alaleütl.	kelle le? mille le?	õnnelik ele kunstnik ele
8. Alalütl.	kelle l? mille l?	õnnelik el kunstnik el
9. Alaltütl.	kelle lt? mille lt?	õnnelik elt kunstnik elt
10. Saav	kelle ks? mille ks?	õnnelik eks kunstnik eks
11. Rajav	kelle ni? mille ni?	õnnelike kunstnik eni
12. Olev	kelle na? mille na?	—, — kunstnik ena
13. Ilmaütl.	kelle ta? mille ta?	—, — kunstnik eta
14. Kaasaütl.	kelle ga? mille ga?	—, — kunstnik ega

### 135. Ülesanne. Vastata küsimustele:

Kuidas nimetatakse sõnaosa, mis on muutelõpu ees? Näiteks *kunstnikku*-. Mis on *-de*, *-te* ja *-e*? Kuidas nimetatakse sõnaosi *-sse*, *-st*, *-le* ja teisi lõppe?

**Kokkuvõte.** 1) Käändsõnadel on neliteist käänet. Käänded esinevad kahes arvus: ainsuses ja mitmuses. Nii ainsuse kui ka mitmuse käänetel on ühed ning samad küsimused ja ühed ning samad käändelõpud.

2) Omadussõna käänamisel koos nimi-sõnaga jääb omadussõna neljas viimases käändes (*-ni*, *-na*, *-ta*, *-ga*) käändelõputa, s. o. ainult omastavasse käändesse: *julge ratsanikuni*, *tubli mehena*, *terava kirveta*, *heade hinnetega*.

3) Mitmus on kahesugune: **de**-mitmus (mille tunnuseks on **-de-**, **-te-**) ja **i**-mitmus (mille tunnuseks on enamasti **-i-**, vahel ka **-e-** või **-u-**; *andeka|i|le kunstnik|e|le*, *van|u|ks päev|i|ks*).

**136. Harjutus.** Käänata kõigis käändeis (antud tabeli eeskujul) *kuulus laevastik*. Pealkirjaks: *Käänamine*.

### Käänete tähendus.

Vaadelda nimetavas käändes sõnu järgnevais lauseis.

<p>Sõna nimetavas käändes on aluseks</p>	<p>Sõna nimetavas käändes on sihitiseks või ütteks</p>
<p><i>Sepp</i> töötab sepipajas. <i>Uks</i> käib väljapoole lahti. <i>Linda</i> laulab hästi.</p> <p><i>Linnuke</i> külmetab puuladvas.</p>	<p>Kutsu <i>sepp</i> siia! Sule <i>uks</i>! Püüdke <i>Linda</i> kinni! Millal sa, <i>Linda</i>, maale sõi- dad? <i>Linnuke</i> toodi tuppä sooja. Küll laulad sa, <i>linnuke</i>, ke- nasti!</p>

**137. Ulesanne.** Teha kokkuvõtte, mis tähendus on nimetaval käändel lauses.

Vaadelda omastava käände tähenduslikku külge.

<p>Omastav kääne näitab, kelle või mille oma või osa on — on täiendiks</p>	<p>Omastav kääne näitab, mil- lele tegevus on sihitud — on sihitiseks</p>
<p><i>Laua</i> jalg on katki. <i>Poisi</i> kuub ripub kapis. <i>Raamatu</i> kaaned on pruunid. <i>Jaani</i> ettekanne oli väga sisukas.</p>	<p>Artell tegi uue <i>laua</i>. Ta kutsus <i>poisi</i> siia. Ostsin uue <i>raamatu</i>. Kutsusime <i>Jaani</i> ka sünni- päevale.</p>

**138. Ulesanne.** Teha kokkuvõtte, mis tähendus on omastaval käändel.

Vaadelda osastava käände tähendust.

Osastav näitab osa.

Osastav kääne kui alus (osaalus)	Osastav kääne kui sihitis (osasihitis)
<p><i>Leiba</i> on kapis ja riiulil.  <i>Vihma</i> sajab kõvasti.  <i>Lund</i> tuiskab.  <i>Pilvi</i> koguneb vaatepiirile.</p>	<p>Töin poest <i>leiba</i>.  Ta kardab <i>vihma</i>.  Ajasime õuel <i>lund</i> kokku.  Vaatlen <i>pilvi</i>.</p>

**139. Ülesanne.** Teha kokkuvõtte, mis tähendus on osastaval käändel lauses.

### Ainsuse omastav põhikäändena.

kelle? mille?

Vaadelda käänamistabelis sõnade *õnnelik kunstnik* käänamist ainsuses ja võrrelda ainsuse omastavat teiste käänetega. Mis on ühist kõigil käändel alates sisseütlevast ja lõpetades kaasaütlevaga?

Vaadelda täiendavalt allpool antud lisanäiteid.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Teisi ainsuse käändeid sisseütlevast alates
<i>sepp</i>	<b><i>sepa</i></b>	<b><i>sepasse, sepas, sepale, sepaks</i></b> jne.
<i>bolševik</i>	<b><i>bolševiku</i></b>	<b><i>bolševikule, bolševikult, bolševikuga</i></b> jne.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Teisi ainsuse käändeid sisseütlevast alates
<i>seep</i>	<b><i>seebi</i></b>	<b><i>seebisse, seebis, seebita,</i></b> <b><i>seebiks, seebiga</i></b> jne.
<i>mõte</i>	<b><i>mõtte</i></b>	<b><i>mõttesse, mõttes, mõttest,</i></b> <b><i>mõtteks</i></b> jne.
<i>rukis</i>	<b><i>rukki</i></b>	<b><i>rukkisse, rukkis, rukkist,</i></b> <b><i>rukkile</i></b> jne.

Pidada meeles! **Ainsuse käänded alates sisseütlevast saadakse ainsuse omastavast.** Seepärast on ainsuse omastav **põhikääne.**

Võrrelda ainsuse omastavat mitmuse nimetavaga.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Mitmuse nimetav kes? mis?
<i>tuli</i>	<i>tule</i>	<b><i>tuled</i></b>
<i>kaas</i>	<i>kaane</i>	<b><i>kaaned</i></b>
<i>sepp</i>	<i>sepa</i>	<b><i>sepad</i></b>
<i>bolševik</i>	<i>bolševiku</i>	<b><i>bolševikud</i></b>
<i>rukis</i>	<i>rukki</i>	<b><i>rukkid</i></b>
<i>süsi</i>	<i>söe</i>	<b><i>söed</i></b>
<i>rake</i>	<i>rakke</i>	<b><i>rakked</i></b>
<i>kolb</i>	<i>kolvi</i>	<b><i>kolvid</i></b>

Pidada meeles! **Mitmuse nimetav saadakse ainsuse omastavast.** Mitmuse nimetava lõpus on **alati d.**

**140. Harjutus.** Moodustada ainsuse omastav ja selle järgi ainsuse ilmaütlev ning mitmuse nimetav antud sõnadest. Pealkirjaks: *Ains. omastav põhikäändena.*

hunt, jutt, kuningas, ripse, pilge, muie, läte, lood, valss, marss, puder, lukk, latt, urgas, peenar, vaade, karp, lill, koda, pähhel, apteek, küüs, mõte, hüpe, rike, rikas.

Näidis: *hunt, hundi, hundita, hundid; jutt, jutu jne.*

### Ainsuse sisseütlev.

Ainsuse sisseütlev saadakse ains. omastavast käändest, kuid peale sse-lõpulise sisseütleva on väga paljudel sõnadel ka lühike sisseütlev. Kus võimalik, tarvitataksegi alati sisseütleva lühemat kuju (näit. läks *tuppa*, kukkus *jõkke*, viskas *tulle*, pani *nurka* jne.). Tuleb meeles pidada, et lühike sisseütlev ei või olla omastavakujuline (näit. tõstis lapse *vankri*, siin tuleb öelda ikkagi *vankrisse*, samuti: *laagrisse*, *liitrisse*, *pulbrisse*, *teatrisse* jne.). Erandlikult lubatakse siin mõned kõnekeeles kindlaks kujunenud väljendid nagu pani *tasku* jmt., kuna üldiselt sellised sisseütlevad nagu heitis *voodi* ja sõitis *vaksali* pole soovitatavad vormid.

**141. Harjutus.** Moodustada ainsuse sisseütlev, täiendades antud tabelis olevad lüngad. Pealkirjaks: *Ainsuse sisseütlev.*

Ains. nimetav	Ains. sisseütlev
<i>tuba, jõgi, pada</i>	<i>toasse e. tuppa, .....</i>
<i>mägi, sõda, rida</i>	<i>mäesse e. mäkke, .....</i>
<i>regi, lagi, vagu</i>	<i>.....</i>
<i>koda, ladu, vägi</i>	<i>.....</i>

Ains. nimetav	Ains. sisseütlev
<i>meri, tuli, veri uni, lumi maja, oja, kivi tüvi, küla, salu suur, äär, juur keel, hääl, meel seen, soon, huul raamat, sadam vaksal, laager voodi, miljon</i>	<i>meresse e. merre, unesse e. unne, majasse e. majja,  suuresse e. suurde, keelesse e. keelde, seenesse e. seende, raamatusse,</i>

### Ainsuse osastav.

keda? mida?

Vaadelda ainsuse osastava lõppu.

Ainsuse osastav lõputa	Ainsuse osastavas <b>d</b>	Ainsuse osastavas <b>t</b>
<i>(seda) keppi, latti kukke, nurka pilti, kannu kella, maja küla, õuna laevastikku õnnelikku kirjanikku püüdlikku</i>	<i>(seda) maad, tööd teed, suud võid, kraed kantseleid  (seda) und, tuld, merd, verd lund, mõnd</i>	<i>(seda) kõnet, vilet autot, summat aastat, teravat pimedat, aset suhkrut, keelit  seent, südant peenart, akent Tartut, Härma't</i>

Pidada meeles! **Ainsuse osastava lõpp on (nõrk) d**

1) kui sõna lõpeb pika täishäälikuga (*maa*) või kaksiktäishäälikuga (*või, kantselei*),

2) kuuel sõnal: *uni, tuli, meri, veri, lumi, mõni*.

Kõigis teistes sõnades on ainsuse osastava lõpul alati (tugev) **t**, kui neil ei ole l õ p u t a ainsuse osastavat.

Pidada meeles osastav kääne sõnast: *käsi* — **kätt**, *süsi* — **sütt**, *vesi* — **vett**.

**142. Harjutus.** Moodustada ainsuse osastav järgmistest sõnust. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav*.

värske **või**; kirju peoleo; raske puu; suur töö; mässav meri; uus patarei; väike vihik; kõrge tuulik; haljendav oras; noble tüdruk; kolletav rukis; väle poiss; truu sõber; kuulus kirjanik; vilkuv tuli; puhas seen; sulav lumi; vana bolševik; õnnelik võitja; lai kaas; pikk küüs; mõni kallis süda; kare käsi; tuline süsi; külm vesi.

Kuna mitmuse nimetava lõpul on alati **d**, ainsuse osastava lõpul aga nii **d** kui ka **t**, vastavalt reeglile, siis ei või segi ajada ainsuse osastavat mitmuse nimetavaga.

Näiteks: *Vaatlen kõrget tuulikut* (mida? osast.). *Eemal paistavad kõrged tuulikud* (mis? mitm. nimet.). Samuti (*seda*) *kuulsat kõnelejat*, *osavat tüdrukut*, *pikka säarikut*, aga (*need*) *kuulsad kõnelejad*, *osavad tüdrukud*, *pikad säarikud* jne.

**143. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **t** või **d**, nagu on nõutav.

Õpilaste vihiku— ja raamatu— on kõik puhtad. Otsin kooperatiivist neli suur— vihiku— ja kaks raamatu—. Kas

näed seda kõrge—, jämeda— puu—? Õuest kostab laste heleda— naeru ja rõõmsa— juttu. Nobeda— poisi— ruttasid õpetajale abiks. Aias tüdruku— kaevasid maa—. Kas teate juhatada mõn— hoolsa— tüdruku—, kes oskab korralikult vene keel—? Vaatlesin raamatu kirju— kaan—. Sepikoja ees seisid uue— vankri—, katkise— adra—, äkke— ja mitmesuguse— muu— põllutööriista—. Parajasti parandas sepp üht kaariku— ja ta abiline, kes ajas ise lõbusasti vile—, tagus mingi— raudvõre—. Jõin hommikul tassi kakao—. Mesilased heitsid pere—. Kindel tahtejõud võidab kõik takistuse— ja raskuse—. Teda tunti kui huvitava—, mitmekülgse— inimest. Ema silitas tütre heleda— kähara— pea—. Seinud katsid tumeda— tapeedi—.

Võrrelda ainsuse osastava moodustamist *l*-, *n*-, *r*- ja *s*-lõpulistest sõnadest! (III välde on trükitud jämedamalt.)

Nimetav kes? mis?	Omast. kelle? mille?	Osast. keda? mida?	Reeglid
küünal aken peenar kaunis	<b>küünla</b> <b>akna</b> <b>peenra</b> <b>kauni</b>	küünal t aken t peenar t kaunis t	Astmevahelduslikes sõnades (omastavas tugev aste = III välde) saadakse osastav kääne <b>nimetavast + t</b>
pähkel värten suhkur kuulus	<b>pähkli</b> <b>värtna</b> <b>suhkru</b> <b>kuulsa</b>	<b>pähkli t</b> <b>värtna t</b> <b>suhkru t</b> <b>kuulsa t</b>	Astmevahelduseta sõnades (kõigis käändeis III välde) saadakse osastav kääne <b>omastavast + t</b>

**144. Harjutus.** Moodustada eelmiste sõnade eeskujul ainsuse osastav kääne, otsustades omastava käände abil, kas sõna on astmevahelduslik või mitte. Pealkirjaks: *Osastav kääne l-, n-, r-, s-lõpulistest sõnadest.*

number, kannel, meeter, liiter, pulber, naaskel, katel, naaber, pastel, vaagen, kukal, laager, vanker, maaler (kolmas väide), kühvel, küünar, kamber, kelder, kangur, kringel, pannal, korsten, mantel, küünal, suhkur, peenar, pähkel.

Näidis: *number (3), numbri (3), numbrit (3)*  
*kannel (2), kandle (3), kannelt (2)*

**145. Harjutus.** Tarvitada õigesti osastavat käänat klambreis olevaist sõnadest.

3 (meeter); *kilo* (suhkur); 6 (liiter); 2 (haavel); 3 (aken); *mängis* (kannel); *ehitatakse* (kelder); *rehitsen* (peenar); *hiivab* (ankur); *sügab* (kukal); *pühib* (korsten); *määrib* (vanker); *huvitavat* (number); *kannab* (vaagen); 3 (tütar); *kibedat* (pipar); 10 *õppetooli ehk* (kateeder).

**146. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *d* või *t*, nagu on nõutav, ja panna puuduvad vahemärgid.

Et mu kodu asub koolimajast viis kilomeetri— eemal siis on mu teiseks koduks kooli internaat. Kui tunni— lõpeva— alustan hoolsa— ja järjekindla— õpingu—. Kõigepealt õpin oma lemmikõppeaine— vene keel—. Selles aines on mul kõik hinde— viied. Ka matemaatika— armastan ma meelsasti. Õieti öelda polegi õppeaine— mis mulle ei meeldiks. Suur— huvi tunnen ka emakeele vastu eriti meeldivad mulle kirjandi—. Kevadel kui algavad eksami— tahan need sooritada kõik hindele viis. Internaadis on hea õppida sest on kasutada kõik vajaliku— õppevahendi—: kaar—i— mudeli— jne. Abistan ka kah— tüdruku— kel raskusi matemaatikas. Kõik meie klassi pioneeri— lõpetavad klassi—kursuse.

## Mitmuse omastav.

kelle? mille?

Võrrelda ainsuse osastavat mitmuse omastavaga.

Ainsuse osastav keda? mida?	Mitmuse omastav kelle? mille?
<p>(seda) <i>jalga, lehte, tetre</i>   <i>juttu, keppi, kukke</i>  <i>korralikku, mõistlikku</i>  <i>ümbrikku, okslikku</i></p>	<p>(nende) <i>jalgade, lehtede,</i>  <i>tetred</i>  <i>juttude, keppide, kukkede</i>  <i>korralikkude, mõistlikkude</i>  <i>ümbrikkude, okslikkude</i></p>
<p>(seda) <i>maad, luud</i>  <i>sood, kraed</i>  <i>komiteed, patareid</i>  <i>kantseleid</i></p>	<p>(nende) <i>maade, luude</i>  <i>soode, kraede</i>  <i>komiteede, patareide</i>  <i>kantseleide</i></p>

Pidada meeles! **1. Kui ainsuse osastava lõpus on täishäälik või (nõrk) d, on mitmuse tunnus de.**

**2. Astmevahelduslikel sõnadel on mitmuse omastav harilikult samasugusel astmel kui ainsuse osastav.**

Võrrelda ainsuse osastavat mitmuse omastavaga, kui ainsuse osastava lõpus on **t**.

Ainsuse osastav keda? mida?	Mitmuse omastav kelle? mille?
(seda) <i>kätt, uut, keelt</i> <i>küünt, õit, kõrt</i> <i>raudset, julgust</i> <i>nädalat, meetrit</i> <i>kartulit, numbrit</i>	(nende) <i>käte, uute, keelte</i> <i>küunte, õite, kõrte</i> <i>raudsete, julguste</i> <i>nädalate, meetrite</i> <i>kartulite, numbrit</i>
(seda) <i>kõnet, peret, vilet</i>  <i>tublit, piigat, autot</i> <i>lauljannat</i> <i>tütart, akent</i>	(nende) <i>kõnede, perede, vi-</i> <i>lede</i> <i>tublide, piigade, autode</i> <i>lauljannade</i> <i>tütarde, akende</i>

Pidada meeles! **Kui ainsuse osastava lõpul on (tugev) *t*, on mitmuse tunnuseks harilikult *te*.**

**Erandiks on sõnatüübid *kõne, tubli, tütar* ja -*nna*-lõpulised sõnad, kus ainsuse osastava lõpul on *t*, aga mitmuse tunnus siiski *de*.**

Jälgida ja pidada meeles allpool antud lisanäiteid *kõne-, tubli-* ja *tütar*-tüüpi sõnadest, millel ains. osastava lõpus on *t*, aga mitmuse tunnus erandlikult *de*.

***kõne* — *kõnet* — *kõnede***

Samuti käänduvad:

***ime, jume, kabe, kere, klade, male, mure, pere, rahe, sine, tare, vahe, vale, vile, võre, õlu* (m. om. *õllede*) jt. kahesilbilised astmevahelduseta esmavärtelised e-lõpulised sõnad.**

**tubli — tublit — tublide**

Samuti käänduvad:

**draama, foto, hapu, kaabu, kalju, kassa, kiisu, kliima, manna, laava, lilla, nafta, palju, neiu, peiu, piiga, plika, polka, ratsu, roosa, sohva, sooda, soolo, teema, summa, tõmmu, kummi** jt. astmevahelduseta kahesilbilised teisevältelised ja kõik **nna-lõpulised** sõnad: *lauljanna, sõbranna, kirjutajanna* jne.

**tütär — tütart — tütarde**

Samuti käänduvad:

**aken, kaenal, kannel, katel, koonal, kukal, kämmal, küünal, küünar, pannal, pipar, peenar, põial, sõkal, sõstar, tatar, tungal, vemmal, vinnal, västar** jt. astmevahelduslikud sõnad, mille omastav on tugevaastmeline.

**147. Harjutus.** Kirjutada ainsuse osastav ja mitmuse omastav *kõne-, tubli-, tütar-*tüüpi sõnadest, valides igast tüübist 5 sõna. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse omastav.*

**148. Harjutus.** Moodustada mitmuse omastav antud sõnadest. Pealkirjaks: *Mitmuse omastav.*

õhetav põsk; huvitav küsimus; tubli poineer; hoogne

laul; kena valss; sume sügispäev; väle ratsu; suur vaskkatel; sügav järv; kaugel kink (kingu); pikk vahaküünal; raske rahe; kahar kuusk; lahtine ümbrik; mõistlik tegu; tihe võrk; virk sepp; pikk latt; juhuslik asi; uus auto; paljud piigad; mõni vanker; lai peenar; kommunistlik partei; sotsialistlik vabariik; isetegevuslik ring; kino; teater; kirjanduslik loeng; huvitav mõte.

### Mitmuse omastav põhikäändena.

Vaadelda käänamistabelis (lk. 115) sõnade õnnelik kunstnik käänamist *de*-mitmuse käändeis ja võrrelda mitmuse omastavat teiste käänetega, kus mitmuse tunnus esineb. Mis on ühist mitmuse omastava ja teiste käänete vahel?

Vaadelda täiendavalt allpool antud lisanäiteid.

Mitmuse omastav	Mitmuse teisi käänendeid sisseütlevast alates.
<i>teravate</i>	<i>teravatesse, teravates, teravatest, teravatele</i> jne.
<i>nobedate</i>	<i>nobedatesse, nobedates, nobedatest</i> jne.
<i>peenarde</i>	<i>peenardesse, peenardest, peenardele</i> jne.
<i>kasulikkude</i>	<i>kasulikkudesse, kasulikkudele</i> jne.
<i>kannelde</i>	<i>kanneldesse, kanneldega</i> jne.
<i>fotode</i>	<i>fotodesse, fotodes, fotodest, fotodega</i> jne.

Pidada meeles! **de-mitmuse käänded saadakse kõik mitmuse omastava järgi.** Mitmuse omastav käänne on seepärast **põhikäänne**, nagu seda on ainsuse omastavgi.

**149. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *de* või *te*, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Mitmuse tunnus*.

Vihmas— sügispäeva— tulekul koondusid linnud parve—sse ja alustasid lendu kauge—le maa—le. Puu— roheline kate muutus kirevaks. Siis oli tore kõndida veretava— vahtra— ja kollendava— kaskes— all ja kuulata lahkuvate kurge— häälotsusi. Nende tee viib kaugele üle laia— lagendikku—, üle kõrge— mäge—, üle suur— sinetava— järvede ja sügisöös säravate rahvarikas— lina—. Veel hiljuti nurme—lt ja põldu—lt veeresid kolhoosi viljakoorma— pikad voorid. Heinamaa—l istusid kõhuka— heinakuhja— kogud ja rabas paistsid mustava— turbapätsi— kõrged hunnikud. Aeda—s peenar—l lokkasid mitmesugused aedviljad ja viljapuu—oks—l naeratasid maitsvad puuviljad. See kõik kõneles nõukogu— inimes—, kolhoosniku— töökusest ja töörõõmust, mis tagab kõigile õnneliku tuleviku.

Nüüd on maa kattunud lumega. Õpilas—l ja õpetaja—l käib hoogne töö: kogutakse teri tarkusesalve—sse. Sedagi tööd saadab nõukogulik töörõõm.

**150. Harjutus.** Kas *d* või *t*, *k* või *kk*? Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

Metsiku—el kalju—el pesitseb kaljuko—kas, aga tihe—a—es põõsasti—u—es elutseb rebane. Rändajad liikusid mitmekesis—el künkli—u—el maasti—u—el. Merel olija—ele anti märku tõrvi—u—ega ja tungal—ega. Köögis askel—ati taldriku—ega ja potti—ega, söögitoast kostis lusika—e ja tassi—e klirina—. Kalevipoja löögil lendasid mehed otse takukoonal—ena. Aeglasel— liikusid nad raske—e vankri—ega ai—a poole. Uksi—u—es kõrvalis—es kohta—es kõnel—akse veel ehtsat murre—. Kuub oli kaunistatud eestikirjalis—e hõbepannal—ega. Pi—a—el

pime—a—el talveöö—el ehiv põhjamaid virmalis—e valgus. Hele—a—est juulipäeva—est, mil olime kõik heinatööl, on säilinud kauneid mälestusi. Kuuma—el päeva—el on mõnus juua hapukalja. Bakuu ümbruses leidub rohkesti nafta—. Seda haige— inimest tuli läbi valgustada röntgenikiir—ega. Kärbes—e vastu võib võitlust pidada ka kärbeseen—ega. Vaes—e talurentni—u—e raskest elust ja rikas—e mõisni—u—e ülekohtust jutustab muuhulgas Ernst Särghava teos „Uhe härja elulugu“.

### Mitmuse osastav.

Vaadelda järgmiste sõnade mitmuse osastava lõppe.

<b>-sid</b>	<i>külasid, neiused, piigasid, autosid, koisid, peresid, jõgesid, vagusid</i>
<b>-id</b>	<i>nädalaid, vihikuid, sõdureid, vankreid, katuseid, vastastikuseid</i>
<b>-e</b>	<i>jutte, linde, poisse, õnnelikke</i>
<b>-i</b>	<i>suuri, sulgi, lehti, kohti, kingi, inimes-i, nais-i, haigus-i</i>
<b>-u</b>	<i>linnu, hindu, leibu, valdu, saiu</i>

Pidada meeles! 1) **Mitmuse osastava lõppudeks on -sid, -id, -e, -i, -u;**

2) **Mitmuse osastava lõpus ei ole kunagi täishäälikut -a.**

Märkus: Paljudes sõnades (*inimesi, naisi*) on mitmuse osastavas *i* kõrval *s*, kuid see kuulub sõna tüvesse (nn. *se-tüvelised* sõnad).

3) **Mitmuse osastav on alati tugevas astmes** (õnnelikke, kirjanikke, kotte, kappe, sulgi [suled], poisse, rikkaid, mõtteid jne.).

4) Sõnadest nagu kõne, tubli, nimi, jõgi, missugustest ei saa moodustada lühikest (-e, -i, -u) ega id-osastavat, on mitmuse osastava lõpus -sid. Seega siis ka: kõnesid, tublisid, nimesid, jõgesid, imesid, jumesid ... draamasid, fotosid jne.

**151. Harjutus.** Tuletada mitmuse osastav antud sõnadest. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav*.

küla, tuli, toru, plika, sohva, vahe, madal, ilus, lammas, aus, katel, kalju, miljon, õppur, porgand, lauljanna, raha, uni, hani, pahe, pidu, õmblejanna, pale, liige, armas, teos, veis, otsus, madrus, karjane, tüvi, krae, püü, patareid.

**152. Harjutus.** Valida kõne- ja tubli-tüüpi sõnadest 10 sõna ja koostada lauseid, kus valitud sõnad on mitmuse osastavas käändes. Pealkirjaks: *Mitm. osast. kõne- ja tubli-tüüpi sõnades*.

Jälgida mitmuse osastava saamist järgmistes näidetes.

Kui ainsuse omastava lõpus on		Siis mitmuse osastava lõpus on	
e	suur, suure; sulg, sule naine, naise; raskus, raskuse	i	suuri, sulgi naisi, raskusi
i	poiss, pois; kott koti tiik, tiigi; vann, vann	e	poisse, kotte tiike, vanne
u	näpp, näpu; jutt, jutu õnneliku kirjaniku	e	näppe, jutte õnnelikke kirjanikke

Skeem:

**e** annab **i**

**i** annab **e**

**u** annab **e**

**153. Harjutus.** Moodustada mitmuse osastav antud sõnadest. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav e-, i-, u-tüvelistest sõnadest.*

tund, kelk, inimene, saarlane, laul, leht, kivi, kaart, hirv, hunt, mäng, veskiline, kasulik, suur, puravik, toit, noor, õng, lind, pauk, kass, part, tükk, laps, kompvek, näitlik, protsent, arglik, paat, arv, põsk, jõud, sääsk, kaev, aastane, suuline, mesilane, hääl, pilk, iseloom, teine, soine.

Vaadelda mitmuse osastava moodustamist *a-tüvelistest sõnadest* (ains. omastava ja osastava lõpus *a*).

Esimese silbi täis- häälikud	Ains. nimetav ja omastav	Mitmuse osastav	Reegel
<b>a</b>	<i>jalg — jala</i>	<i>jalgu</i>	Kui esimeses silbis on <b>a, i, õ, ei, äi,</b> siis <i>a-tüvelistel</i> sõ- nadel on mitmuse osastavas <b>u</b> ( <b>a</b> annab siis <b>u</b> )
<b>i</b>	<i>hind — hinna</i>	<i>hindu</i>	
<b>õ</b>	<i>mõrd — mõrra</i>	<i>mõrdu</i>	
<b>ei</b>	<i>sein — seinä</i>	<i>seinu</i>	
<b>äi</b>	<i>käi — käia</i>	<i>käiu</i>	
<b>e</b>	<i>vend — venna</i>	<i>vendi</i>	On aga esimeses sil- bis mingi muu hää- lik, siis on <i>a-tüvelis-</i> tel sõnadel mitmuse osastavas <b>i</b> ( <b>a</b> annab siis <b>i</b> )
<b>o</b>	<i>koht — koha</i>	<i>kohti</i>	
<b>u</b>	<i>nurk — nurga</i>	<i>nurki</i>	
<b>ä</b>	<i>märg — märja</i>	<i>märgi</i>	
<b>õ</b>	<i>pöör — pööra</i>	<i>pööri</i>	
<b>ü</b>	<i>külm — külma</i>	<i>külmi</i>	

Erandid: (see) *pikk* — (selle) *pika* — (neid) *pikki*  
*king* — „ *kinga* — „ *kingi*  
*silm* — „ *silma* — „ *silmi*

Pidada meeles! **a-tüvelistel sõnadel on m. osast. lõpus kas u või i.** Erandlikult on mõnedel kahe silbilistel sõnadel e-lõpuline m. osastav: (neid) **nuge, mune, ube, tube, lube.**

**154. Harjutus.** Moodustada mitmuse osastav antud sõnust. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav a-tüvelistest sõnadest.*  
 rühm, sild, relv, lehm, linn, õun, pikk, silm, loom, vend, tiib, koer, koht, king, muna, härg, hein, ait, sepp, kaup, paik, pind, konn, pung, väin, rand, kand, vaip, luud, sukk, halb, põder, oder, leib.

**155. Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad mitmuse osastavasse. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav.*

Koolivaheajal pealinnas.

Talvisel koolivaheajal sõitsid Maili ja Mare pealinna Tallinna tädi poole külla. Küll oli linnas elav liiklemisel Südalinnas olid kõnniteed täis (inimene): (vana) ja (noor), (täiskasvanu) ja (laps), (õpilane) ja (tööline). Kuuldus (mitmesugune keel) ja nähti (mitu rahvus). Sõiduteel aga kihutas (mootorrattur, trammivagun, auto, buss) ja (igasugune muu sõiduk).

Kuna tädi kavatses turult osta (kartul) ja (õun), siis mindi turule. Siin oli palju (hobune, vanker) ja (kiosk), kus müüdi (igasugune kaup). Oli (aiasaadus), nagu (porgand, peet, kapsas, kurk, tomat) ja (sibul), samuti vilja, nagu (oder, kaer, rukis), aga ka (jahusaadus) ja (kruubid, tangud) ja palju muud. Linnas kauplustes müüdi ka (mitmesugune pisiasi), nagu (kamm, lusikas, hari, seep, mõõdupael, püksirihm,

saapanael, nöel, peegel, käärid, paber, piltpostkaart), riidest (nukk, sukk) ja (sokk). Kullassepa-äris müüdi (kell, ehe) ja (hõbeese). Väike Mare soovis (maiustus) ja ostis (sai) ja (kompvek).

Linnas ringi käies vaatlesid Maili ja Mare (kõrge, tore hoone, torn, muuseum) ning (teine ajalooline ehitis). Õhtuti külastasid nad (kino), kus nad vaatasid (huvitav film), ja (teater), kus nägid (ballett, draama) ja (muu teatrietendus). Sel korral ei juhtunud olema kunstinäitust ega (muu näitus), kuid nii palju oli linnas (vaatamisväärsus), et sellest sai kodus mitmeks ajaks rääkida.

**156. Harjutus.** Moodustada mitmuse osastav harjutuses nr. 148 antud sõnadest (õhetav põsk jne.). Pealkiri endine.

### ***i*-mitmus.**

Vaadelda käenamistabelis (lk. 115) sõnade õnnelik kunstnik käenamist *i*-mitmuse käändeis ja võrrelda mitmuse osastavat *i*-mitmuse käänetegal. Mis on ühist mitmuse osastava lõpu õnnelikke kunstnikke ja *i*-mitmuse käänete (näit. õnnelikele kunstnikele) vahel? Missugusel tugevusastmel on *i*-mitmus? Aga mitmuse osastav?

Vaadelda täiendavaid näiteid *i*-mitmuse moodustamisest.

Mitmuse osastav	<i>i</i> -mitmuse käändeid
maid, soid, puid vankreid, käändeid aknaid, tütreid pilvi, jälgi, sõpru puiestikke, ümbrikke summasid, vilesid	maile, soile, puile, puilt vankreisse, käändeisse, käändeist aknaile, tütreile pilvist, jälil, sõbrule puiestikes, ümbriके — <i>i</i> -mitmus puudub.

Pidada meeles! 1) *i*-mitmuse käänded moodustatakse mitmuse osastava abil (*i*-mitmust nimetataksegi seepärast ka osastavaliseks mitmuseks);

2) astmevahelduslik sõna on *i*-mitmuses samasugusel astmel kui vastavas ainsuse käändes (*sõbrale* — *sõbrule*, *kirjanikule* — *kirjanikele*, *mõttesse* — *mõtteisse*, *pilkele* — *pilkeile*; *hüppele* — *hüppeile* jne.).

Lühemat (*i*-)mitmust tarvitame alati sõnades, kus see ei muuda sõna ilmetuks ja kus see tundub ilusam kui *de*-mitmus. Eriti tuleks *i*-mitmust tarvitada järjekindlalt *-lik*, *-mik*, *-nik*, *-stik*-lõpulistes astmevahelduslikes sõnusus nagu *maastik*, *õnnelik*, *kandmik*, *kunstnik*, *mäestik* jne.

**157. Harjutus.** Muuta *de*-mitmus *i*-mitmuseks, kus see on võimalik. Pealkirjaks: *i*-mitmus.

Eesti Nõukogude Kirjanikkude Liit; kuulsate kunstnikkude ettekannetele; raudsetele väravatele; suurtest sõnadest; sügavatest mõtetest; ilusatel päevadel; toredates riietes; parematele tuttavatele; eelseisvatest rõõmsatest päevadest; õitsvatesse toomingatesse; jõukatest kolhoosidest; vihmastel öödel; sinetavatele veelagendikkudele; vanaaegsetesse raamatutesse; õnnelikkudele inimestele; tuhandetel elanikkudel.

#### **maastik — raamat**

**158. Harjutus.** Käänata ainsuse ja mitmuse nimetas, omastavas, osastavas ja sisseütlevas käändes (ka *i*-mitmuses) sõnu *künklik maastik* ja *õnnelik tulevik*. Pealkirjaks: *maastik-tüüpi sõnade käänamine*.

**159. Harjutus.** Koostada jutuke või lauseid, kus esineb alamal järgnevaid sõnu. Uhtlasi kriipsutada alla tugevaste kahe ja nõrkaste ühe kriipsuga. Pealkirjaks: *Lauseid maastik-tüüpi sõnadele*.

stalinliku, bolševike, demokraatlikes, tähestikku, ümbrikesse, ümbrikke, puiestikke, kunstnike, kandmikul, kanarbikku, nõukogulikke, eesrindlik, sotsialistlikus.

Vaadelda sõna **raamat** käänamist.

Käänded	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>raamat</i>	<i>raamatud</i>
Omastav	<i>raamatu</i>	<i>raamatute</i>
Osastav	<i>raamatut</i>	<i>raamatuid</i>
Sisseütlev jne.	<i>raamatusse</i>	<i>raamatutesse</i> e. <i>raamatuisse</i>

Otsustada: Kas sõna *raamat* on astmevahelduslik või mitte? Aga sõna *maastik*?

**160. Harjutus.** Määrata, kumba käänamistüüpi kuuluvad allpool antud sõnad, kas *raamat*-tüüpi või *maastik*-tüüpi.

stahaanovlik, tulevik, tuulik, laevnik, legendik, Lehik, üürnik, lepik, laulik, männik, kodanik, kodanlik, tehnik, kaksik, bolševik, mõistlik, häälik, hommik, ööbik, sepik, kirjanik, lüpsik, sotsialistlik, kommunistlik, liustik, kaevik, leplik, kanarbik, minevik, kunstnik.

Näidis:

Nagu <i>raamat</i> käänduvad	Nagu <i>maastik</i> käänduvad
<i>tuulik</i>	<i>stahaanovlik</i>

**161. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele kas *k* — *kk* või *d* — *t*, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

Otsin kaks vihi—u—, kuid mul ei ole veel sõnasti—u. Nõukogude Liidus on 16 sotsialistli—u vabariiki. Mööda kõrge— mäeseljan—i—u lookleb tee. Siinsete elani—e tööalaks on peamiselt kalan—us ja põllun—us. Palgiparved, juhitud osava—est parvetaja—est, liikusid läbi käresti—u—e ja koske—e, kuni jõudsid N. alevi—uni, kus neid ootasid suured tselluloosivabriku—e katlad.

Tuletada meelde sõna *maastik* käänamist ja võrrelda seda *sepp*-tüüpi sõnadega.

Käänded		Ainsus	Mitmus
Nimetav	kes?	<i>sepp</i>	<i>sepad</i>
Omastav	kelle?	<i>sepa</i>	<b><i>seppade</i></b>
Osastav	keda?	<i>seppa</i>	<i>seppi</i>
Sisseütlev	kellesse?	<i>sepasse e.</i>	<b><i>seppadesse e.</i></b>
jne.		<i>seppa</i>	<i>sepisse</i>

Nagu **sepp** käänduvad: *kukk, kokk, lukk, nokk, nukk, sukk, trükk, tükk, vokk, kepp, kapp, käpp, näpp, lepp, lipp, lõpp, trepp, jutt, kott, latt, rott, tutt, šeff* (šefi, šeffi), *dušš* (duši, dušši), *paat, hoop, pilt, kurk, sõit, kaart* (kaardi, kaarti, kaartide), *sööt, kiik, kaup* jne., aga ka *maastik, leninlik, õnnelik, nõukogulik, kirjanik* jne.

Pidada meeles! **Nagu sõna *sepp* käänduvad kõik astmevahelduslikud sõnad, mille ainsuse nimetav on tugevas, omastav aga nõrgas astmes.**

**162. Harjutus.** Kirjutada sulgudes olev sõna vastavasse ainsuse või mitmuse käändesse (a. — ainsus, m. — mitmus).

## Võidulipud.

Nõukogude armee (lipp — m.) on (võidulipp — m.). Nad on lehvinud uhkelt paljude (riik pealinn —). Nende (lipp —) all on võidelnud miljonid julged sõdurid ja toonud neile (lipp —) suurematu kuulsuse.

Kui väeosa ette tuuakse punane lipp, mis on väeüksuse au, kuulsuse, valvsuse ja pühaduse võrdkuju, haarab iga (võitleja) ülev tunne. Nähes oma väeosa (lipp — a.), meenuvad sõdureile rünnakud ja võitlused, mis lõppesid (hiilgav võit — m.). Venemaal on olnud väeosadel (lipp — m.) juba ammu. Esimestele vene kaardiväe- (polk) annetas Peeter I lipud pealkirjaga: „Nende (lipp — m.) võida!”

Nõukogude Liidus on kõige rikkalikum kogu vaenlastelt võetud (lipp — m.). (Muuseum — m.) hoitakse 360 rootsi (lipp), 370 preisi (lipp), üle 200 Napoleoni väeosade (lipp), ligi 1000 türgi (lipp), samuti itaalia, ungari, soome jne. (lipp — m.).

Võiduparaadil Moskvas Punasel väljakul heideti Lenini mausoleumi ette vastase väeosadelt saadud arvukatest (lipp — m.) 200 haakristiga (lipp). Saksa fašistid lootsid nende (lipp — m.) marssida Moskvasse, kuid nende (lipp — m.) sai osaks olla heidetud põrmu meie (võidukas vägi — m.) ette.

## Põhi- ja peakäanded.

Tutvudes käänamisega leidsime, et käänetest olid ainsuse omastav ja mitmuse omastav põhikäanded, sest nende järgi saab moodustada teisi käändeid, nimelt

ainsuse omastava (*sepa, mõtte*) järgi 1) ainsuse käändeid sisseütlevast alates (*sepassse, mõttesse*) ja 2) mitmuse nimetavat (*sepad, mõtted*);

mitmuse omastava järgi 1) mitmuse käändeid sisseütlevast alates (*seppadele, mõtetele*).

Kuid põhikäänete järgi ei saa moodustada ainsuse osastavat ja ains. sisseütleva lühikest vormi (*tuppa, maha*), samuti mitmuse osastavat ja *i*-mitmuse sisseütlevat (*õnnelikesse*); mis on põhikäändeks *i*-mitmusele. Seepärast siis, et mingit sõna osata vigadeta kõigis käändeis kääntata, peab tundma peale põhikäänete veel neid käändeid, mida põhikäänete järgi moodustada ei saa.

Nii saame kokku 7 käännet, mis on vajalikud käändsõna muutmisel, nimelt:

ainsuse	nimetav,	omastav,	osastav,	sisseütlev	
<hr/>					
					ja
mitmuse		omastav,	osastav,	sisseütlev	
<hr/>					

Neid käändeid nimetatakse **peakäändeteks**.

Harilikult antakse peakäänded kindlas järjekorras ilma käänete nimetuseta, kusjuures paralleelvormid (= sama käände teised vormid) eraldatakse üksteisest sõnaga „ehk“ (lühend e.).

Näiteks:

Õnnelik, õnneliku, õnnelikku, õnnelikusse e. õnnelikku, õnnelikkude e. õnnelike, õnnelikke, õnnelikkudesse e. õnnelikesse.

Kaart, kaardi, kaarti, kaardisse e. kaarti, kaartide, kaarte e. kaartisid, kaartidesse.

**163. Harjutus.** Kirjutada peakäänded sõnadest *lukk, latt, kurk, mäestik, saadik, vanker, kelder*. Pealkirjaks: *Peakäänded*.

Vaadelda sõnade *mõte* ja *hammas* käänamist.

1. Nim.	<i>mõte</i>	<i>mõtted</i>	<i>hammas</i>	<i>hambad</i>
2. Om.	<i>mõtte</i>	<i>mõtete</i>	<i>hamba</i>	<i>hammaste</i>
3. Os.	<i>mõtet</i>	<i>mõtteid</i>	<i>hammast</i>	<i>hambaid</i>
4. Sisseütl.	<i>mõttesse</i>	<i>mõtettesse</i>	<i>hambasse</i>	<i>hammastesse</i>
		<i>e. mõtteisse</i>		<i>e. hambaisse</i>

Nagu nähtub, käänduvad sõnad *hammas* ja *mõte* ühtemoodi: mõlemal on ains. omast. tugevaastmeline.

Nagu *mõte* käänduvad: *hüpe, läte, rike, äke, rake, küte, kate, võte, kõide* (om. *kõite*), *vaade, palge, toode, tõlge, teade, näide, läige* jt. e-lõpulised astmevahelduslikud sõnad (välja arvatud liige-tüüpi sõnad).

Nagu *hammas* käänduvad: *kinnas* (om. *kinda*), *ketas, ratas, urgas* (om. *urka*), *okas, kaigas* (om. *kaika*), *valdas* (om. *valta*), *võõras* (om. *võõra*) jt. s-lõpulised astmevahelduslikud sõnad.

**164. Harjutus.** Kirjutada peakäänded *mõte-* ja *hammas-*tüüpi sõnadest, valides vähemalt 10 sõna. Pealkirjaks: *mõte- ja hammas-tüüpi sõnade käänamine.*

Näidis: *äke, äkke, äket, äkkesse; äkete, äkkeid, äketesse e. äkkeisse; saabas, saapa . . . .*

**165. Harjutus.** Panna klambreis olevad sõnad käändesse, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

*Poisid sõitsid (jalgratas) viima tähtsat (teade). Põlluserval on mitu (läte). Nende (läte) vesi oleks tarvitamiskõlblik, kui korraldada neid (läte), ehitada neile ümber (rake) ja peale mustuse kaitseks (kate). Vähk elutseb (urgas). Jõgedes, kus on palju (urgas), leidub rohkesti (vähk).*

Kevadisel ajal alustame jälle (hüpe) harjutamist. Meie (kaugushüpe) tagajärjed olid võrdlemisi head, kuid (kõrgushüpe) jääme tagaplaanile. Ainult kaks (hüppaja) oskavad stiilipuhast (sisejalahüpe), teised hüppavad kõik (välisjalahüpe). Juba noorpõlves tutvusin (marksistlik maailmavaade). Sügisel proovisin ka (ketas) heita, kuid (ketas + heide) nõuab head (tehnikat), muidu on vähe (tulemus). Ära lase (loomad) (rukis)!

Vaadelda sõna liige käänamist.

Nim.	kes?	liige	liikmed	
Om.	kelle?	liikme	liikmete	
Os.	keda?	liiget	liikmeid	
Sisseütl.	kellesse?	liikmesse	liikmetesse	e. liikmeisse

Nagu sõna **liige** käänduvad: kümme (a. os. kümnet), seitse, seeme, mähe (om. mähkme), juhe (om. juhtme), võli, aste, ripse jt. astmevahelduslikud sõnad, mille ains. omastavas silp *-me* või *-ne*.

**166. Harjutus.** Koostada lauseid, kus on *liige*-tüüpi sõnu ainsuse omastavas ja osastavas ning mitmuse omastavas ja sisseütlevas. Pealkirjaks: *liige*-tüüpi sõnade käänamine.

### Kordamisharjutusi.

**167. Harjutus.** Käänata kõrvuti sõnad *sepp* ja *mõte* peakäändeis ja otsustada, mis erinevused on neil sõnadel käänamisel. Pealkirjaks: *Käänamise võrdlemine*.

**168. Harjutus.** Loetella võimalikult rohkesti sõnu, mis käänduvad 1) nagu *sepp* ja *maastik*, 2) nagu *mõte* ja *hammas*. Pealkiri endine.

**169. Harjutus.** Tuletada meelde *kõne-tubli-tütar-tüüpi* sõnade käänamist ja koostada lauseid, kus esineb nende sõnade ainsuse osastavat, mitmuse omastavat, osastavat ja alaleütlevat. Pealkiri: *kõne-tubli-tütar-tüüpi sõnade käänamine*.

**170. Harjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad vastavasse mitmuse käändesse. Pealkirjaks: *Mitmuse õige-kirjutus*.

*anti* (kukele) *süüa*; *istusime* (mättale); (lati) *otsad tuleb teritada*; *see ei puutu* (sepasse); *laev kinnitati* (ketiga); *tsement kasutati* (kaevurakke) *valamiseks*; *aseta klaasid* (kandmikule); *juttu oli* (lugemikust); *vajatakse* (aednikku); *kalad kasvavad ka* (tiigis); *kirjutati* (vihikusse); *kallati* (vaati); *lisage* (toidusse) *soola*; *lilled asetati* (aknale); *seemned külvati* (peenrale); *istusid* (sohval) ja (toolil); *kõrsviljade õied on* (sõklaga); *mängisid* (mandoliiniga); (kitarriga) ja (kandlega); *parandab* (riket); *tuntud* (võtet); *näen* (keppi, leppa, mändi, pärna, lille, õuna, lammast); *suur tung oli eriti* (esimesel seansil); *kalda ääres seisis palju* (süst, vene, lootsik, paat ja lodi [m. os. lotje]).

**171. Harjutus.** Kirjutada harjutuses nr. 160 antud sõnad mingis *i*-mitmuse käändes. Pealkirjaks: *i-mitmus*.

**172. Harjutus.** Kirjutada sõnaga *nõukogu* (päris- ja üldnimena) vähemalt 15 lauset. Tõmmata sõnale *nõukogu* joon alla. Pealkirjaks: *Päris- ja üldnimi*.

## OMADUSSÕNADE VÖRDLEMINE.

Omadussõnad nagu muudki käändsõnad käänduvad. Peale käändumise esineb omadussõnadel veel **võrdlemine**. Jälgida jämedamalt trükitud omadussõnade võrdeid.

Kalju on **pikk** poiss. Endel on temast **pikem**. Rein on aga meie kooli **kõige pikem** ehk **pikim** poiss. Lillhernes on **ilus** lill, aga punane täidisõieline nelk on siiski **ilusam**. Kuid **ilusaim** ehk **kõige ilusam** lill on ikkagi roos. Hääle kiirus õhus on küllaltki **suur** (340 m/sek). Kuid vees on hääle kiirus **suurem** kui õhus. **Kõige suuremat** ehk **suurimat** kiirust omab siiski valguskiir, mis liigub 300 000 km/sek.

Omadussõnal on kolm võrdlusastet ehk võrret: **alg-**, **kesk-** ja **ülivõrre**. Ülivõrre on kahesugune: pikem kuju, mis saadakse keskvõrdele (*pikem*) sõna *kõige* lisamisega (*kõige pikem*), ja lühike ülivõrre ehk *i-ülivõrre*, mis saadakse mitm. osastavast nagu *i-mitmuski* (*pikim*).

Vaadelda allpool antud sõnade võrdlemist.

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav	Kesk-võrre	Mitmuse osastav	Ülivõrre
<i>punane</i>	<i>punase</i>	<i>punasem</i>	<i>punaseid</i>	<i>punaseim</i>
<i>julge</i>	<i>julge</i>	<i>julgem</i>	<i>julgeid</i>	<i>julgeim</i>
<i>kallis</i>	<i>kalli</i>	<i>kallim</i>	<i>kalleid</i>	<i>kalleim</i>
<i>pime</i>	<i>pimeda</i>	<i>pimedam</i>	<i>pimedaid</i>	<i>pimedaim</i>
<i>väike</i>	<i>väikse</i>	<i>väiksem</i>	<i>väikesi</i> e. <i>väikseid</i>	<i>väikesim</i> e. <i>väikseim</i>
<i>aeglane</i>	<i>aeglase</i>	<i>aeglasem</i>	<i>aeglasi</i>	<i>aeglasim</i>
<i>kartlik</i>	<i>kartliku</i>	<i>kartlikum</i>	<i>kartlikke</i>	<i>kartlikem</i>
<i>õnnelik</i>	<i>õnneliku</i>	<i>õnnelikum</i>	<i>õnnelikke</i>	<i>õnnelikem</i>

Pidada meeles! 1) **Keskvõrre saadakse harilikult *m-i* liitmisega ainsuse omastavale, ülivõrre**

**aga m-i liitmisega mitmuse osastavale**, kusjuures *d* tuleb osastava lõpust ära jätta;

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav	Kesk-võrre	Mitmuse osastav	Ülivõrre
<i>tark</i>	<i>targa</i>	<i>targem</i>	<i>tarku</i>	<i>targim</i>
<i>nõder</i>	<i>nõdra</i>	<i>nõdrem</i>	<i>nõtru</i>	<i>nõdrim</i>
<i>must</i>	<i>musta</i>	<i>mustem</i>	<i>musti</i>	<i>mustim</i>
<i>vana</i>	<i>vana</i>	<i>vanem</i>	<i>vanu</i>	<i>vanim</i>
<i>paks</i>	<i>paksu</i>	<i>paksem</i>	<i>pakse</i>	<i>paksim</i>
<i>hull</i>	<i>hullu</i>	<i>hullem</i>	<i>hulle</i>	<i>hullim</i>
<i>järsk</i>	<i>järsu</i>	<i>järsem</i>	<i>järske</i>	<i>järsim</i>
<i>hea</i>	<i>hea</i>	<i>parem</i>	<i>häid</i>	<i>parim</i>
<i>palju</i>	<i>palju</i>	<i>enam</i>	<i>paljusid</i>	<i>enim</i>

2) **tark (sepp)** ja **vana (pesa)** -tüüpi sõnadel, mille omastava lõpul on **a** või **u**, on kesk-võrde lõpp **-em**, ülivõrde lõpp aga, mitmuse osastava kujust hoolimata, alati **-im**.

**173. Harjutus.** Koostada võrdlemistabel allpool antud sõnadest. Pealkirjaks: *Omadussõna võrdlemine*.

sinine, magus, osav, tugev, valge, roheline, hele, nobe, käbe, kare, õnnetu, hooletu, kannatlik, korralik, lühike, hell, pikk, peen, külm. Vajaduse korral kasutada sõnastikku.

Vaadelda *tu*-lõpulist eitava tähendusega omadussõna käänamist.

*Lahendamatu* ülesanne, *lahendamatu* ülesande, *lahendamatu* ülesannet, *lahendamatusse* ülesandesse, *lahendama-*

**tute** ülesannete, **lahendamatu**id ülesandeid, **lahendamatu****tusesse** ülesannetesse e. **lahendamatu**isse ülesandesse.

Samuti käänduvad: *seletamatu, võitmatu, ettevaatamatu, kirjutamatu, nägematu, talumatu, mõistmatu, rahutu, jõuetu, põhjatu, mõttetu* jne.

Pidada meeles! **Jaatava tähendusega tud-**  
**kesksõna**, mis samuti vastab küsimusele  
missugune? (täiendina) **ei käändu**, näiteks:

*lahendatud* (missugune?) ülesanne, *lahendatud* (missugust?) ülesannet, *lahendatud* (missugusesse?) ülesandesse jne.

**174. Harjutus.** Käänata *tu*-lõpulisi omadussõnu peakäändeis, moodustades neist jutukese või lauseid. Pealkirjaks: Õigekirjutus.

Näidis: See on ju mõttetu jutt. Mõttetu jutu kuulamine on asjatu ajaviitmine.

**175. Harjutus.** Kas **-nud, -tud** või **-nut, -tut**?

Vaatlesime vigasta— laeva. Aidake väsi— poissi! Oh teda vaest ehmu—! Ma ei unusta näh—. Korrata tingimata õpi—! Võtke paki— asjad kaasal! Vaata seda lugema— tähemerd, mis paistab sügisööl! Püüame lahendada seda arusaama— juhtumit. Õpi ümberlukkama— teadust — marksisimil Lained laulavad lakkama— laulu. Võide— fašismi tuleb hoolega silmas pidada, et ta jälle ei tõsta pead ega jälle teosta sellist julma, riiva— hävitustööd, nagu ta tekitas Teises Maailmasõjas. Inimesed olid eruta—. Vaigista neid eruta— inimesi! Ära tee sündsuse— nalja! Kordasime laul— laule ja jutustasime varemkuul— lugusid. Kas raamatuile on kattepaberid ümber pan—? Vastuvõe— vili saadeti jaama. Mälestagem Suures Isamaasõjas lange—!

**176. Kordamisharjutus.** Täita lünk, nagu on nõutav.  
Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

Räästa küljes ri—uvad pikad jääpurikad. Pilv nu—is halle pisaraid. Kolhoosis ha—ati ru—ipõllult ha—e vedama. Kanad ha—asid teri no—ima. Kooliaasta ha—ab juba lõ—ema. Kahe puu hõõrumisel te—ib nii suur soojus, et puud võivad sü—ida. Pa—i asjad kokku ja ha—ame astumal Varsti lo—avad aasad ja heinamaad ning rõ—avad rõõmsad laulud. Kui ha—asin keppi võtma, li—as hiir minema. Kan—ke hoolt, et teie koduümbruses leiduks roh—est— pesi—sevaid kuldnokk—! Kümne—e kilomeetri—e kaupa levis see hiigelmets oma pime—a—e padri—u—e ja samblasoo—ega, kuhu ei pääsenud ligi suurema— loomad—i. Meie tellitava—e õ—eraamatu—e nimesti—u täien—a—i veel uute kirjandusli—e toode—ega. Kõrge männi suur—e oks—e vahele oli ko—kas ehitanud pesa. Sinna suur—e puusse oli raske ronida. Ma ei jõua raske— pa—i (pakk) koju vii—. Postivii— viis posti juba ära.

**177. Kordamisharjutus.** Kirjutada mitmuse omastav ja osastav antud sõnadest. Pealkirjaks. *Mitmuse omastav ja osastav.*

terav nuga, kuulus laulja, võidetud vaenlane, õnnelik inimene, mäslev meri, mõistmatu küsimus, huvitav mõte, tuntud ajakirjanik, võitmatu sõdur, kalarikas karestik, pime nurk, külm relv, suur linn, magus õun, piklik nõu, vana maja, vilkuv tuli, läbipääsematu soo, hapu jook, tõmmu ratsu, kibe pipar, ruumikas tare, kõlisev kannel.

**178. Kordamisharjutus.** Tuletada *i*-ülivõrre antud sõnadest. Pealkirjaks: *i*-ülivõrre.

julge, üllas, leegitsev, palav, suur, pime, leidlik, vaimukas, korralik, uus, hea, vana.

## Liitarvsõnade käänamine.

Vaadelda **arvsõnade** kokku- ja lahkukirjutamist.

11	üksteist(kümmend)
12	kaksteist(kümmend)
13	kolmteist(kümmend)
jne.	jne.
20	kakskümmend
30	kolmkümmend
jne.	jne.
100	ükssada
200	kakssada
jne.	jne.
1000	üks tuhat
2000	kaks tuhat
1 000 000	üks miljon
2 000 000	kaks miljonit
10 000 000 000	kümme miljardit

Pidada meeles! **Liitarvudest kirjutatakse kokku arvud 11–19 ja kümned (kakskümmend) ning sajad (kakssada), kõik teised arvud kirjutatakse aga lahku (kaks tuhat).**

**179. Harjutus.** Kirjutada sõnadega arvud 18, 21, 57, 203, 246, 900, 9999, 6 000 000, 1947. Pealkirjaks: *Arvsõnade kirjutamine.*

**180. Harjutus.** Koostada rahalisi dokumente (arveid, kviitungeid, allkirju jne.) ja kirjutada neis näidatud summad sõnadega, nagu on nõutav.

Vaadelda liitarvude käänamist.

a) põhiarvud.

Nim.	<i>seitse tuhat kakssada viiskümmend kaheksa</i>				
Om.	<i>seitsme tuhande kahesaja viiekümne kaheksa</i>				
Os.	<i>seitset tuhat kahtsada viitkümmend kaheksat</i>				
Sisseütl.	<i>seitsme tuhande kahesaja viiekümne kaheksasse</i>				
Seesütl.	"	"	"	"	<i>kaheksas</i>
Seestütl.	"	"	"	"	<i>kaheksast</i>

jne.

**Juhis.** Liit-põhiarvudel käänduvad ainsuse omastavas ja osastavas kõik arvosad. Kõigis muis käändeis käändub ainult viimane arvosa, kusjuures eelmised arvosad jäävad omastavasse käändesse.

**181. Harjutus.** Käänata 7 ainsuse käändes liit-põhiarve 564 ja 3425. Pealkirjaks: *Põhiarvude käänamine.*

b) järgarvud.

Nim.	<i>saja viiekümne seitsmes</i>				
Om.	<i>saja viiekümne seitsmenda</i>				
Os.	<i>saja viiekümne seitsmendat</i>				
Sisseütl.	<i>saja viiekümne seitsmendasse</i>				

jne.

**Juhis.** Liit-järgarvudel käändub ainult viimane arvosa, kõik eelmised arvosad jäävad põhiarvu omastavasse käändesse.

**182. Harjutus.** Käänata käesoleva aasta arvu kui järgarvu 7 ainsuse käändes.

**183. Harjutus.** Kirjutada alljärgnevad arvud sõnades, käänates neid nagu nõutav; alata uut lauset suure algustähega ja panna puuduvad vahemärgid. Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

### **Meresügavuses.**

11. augustil 1934. aastal tegid mereuurijad katse sukelduda erilises tugevas õõnsas metallkeras nn. batüsfääris mere sügavustesse varem oli tühi batüsfäär lastud üle 850 meetri sügavusse et proovida selle vastupanuvõimet tugevale veesurvele kui sukeldujad hakkasid ületama 200 meetrit ilmus nende vaatepiirile hõbedasi kirveskalu ühtlasi nägid nad 30 pikka saledat ussi piklikkude katsesarvedega lähenedes 300 meetrile muutus valgus üha hämaramaks aga ületades 500 meetrit valitses ümbruses täielik pimedus 530. meetril kohtasid sukeldujad 6 kala kelle soomused helendasid nagu jaaniussid esines kalu kelle valgustalaternad olid kahvatusinised teised paistsid jälle purpürivärvilistena 580. meetrit läbides ilmus erakordselt ilus helendav kala, viiereane tähtkala üldse nägid uurijad väga palju huvitavaid ennenägematuid loomi nad sukeldusid kuni 923 meetri sügavuseni see on pisike murdosa sügavuste uurimistel sest ookeanide suurim sügavus ulatub 10 793 meetrile.

**184. Harjutus.** Panna järgnevas palas kõik vajalikud kirjavahemärgid, alustada uut lauset suure algustähega ja täita lüngad, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

### **Kevad saabub.**

Viimastel päeva—el kui Juku hom—ikul kooliteed sammus märkas ta kõigest et kevad on saabumas päike oli pugunud kül— paksu pilvkat—e taha kuid õhk oli soe ja

lumi aina sulas rentsli—es jooksid veenired ja uulitsa—el raiuti jääd ning pühitu talvist kõntsa.

Uhel õhtupoolikul võimaldus Jukul maale minna seal märk—as ta veel enam kevadetunnuseid. Lepavõsa oli rõõmsalt pruunikas ja kraavikaldail kasvavaid pajupõ—said ehtisid urvad nagu valged kassikäpad lumerüü oli mitmeti katki rebitud ja kohati paistis paljast maad siis äkki Juku peatus ja kuulatas kas kuuled see on ju lõoke hüüdis Juku iseenesele varakevades taevasinas hõljus väike laulev täp—ike ja triller—as nii toredasti et Juku unustas oma märjad jalad seda kevade avalaulu saatis rõõmus vet—e sulin varsti paisub see võimsaks kevadekohinaks varsti vabanevad jõed—i jääkat—est kergitavad järve—e jääkaane ja vabastavad järved—i kevade saabumine meenutab rahvaste ülestõuse oma vallutaja—e ja orjastaja—e vastu.

Jah kevad saabub ütles Juku varsti algab maal külviaeg aga meil koolis lõikusaeg eksamilel lõikame tarkuse vilja mida talvel on külvatud.

**185. Kordamisharjutus.** Määrata järgnevate lausete liikmed, märkides need tähtedega sõnade kohale. Alus ja öeldis alla kriipsutada. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Hele päike paitab palgeid. Lõunatuules lendleb juus. Lähme natukeseks aeda! Varsti puhkevad juba kullased kullerkupud. Juku on tubli pioneer. Jookse, Lindake, ruttu aeda ja palu isa siia! Olen lugenud tänavu palju raamatuid. Võtsin pakid ja viisin tupp. Püüdsin järvest viiekilose kala. Meie klassi tüdrukud mängivad hästi palli. Mehed, appil

a.      ö.      m.      t.      s.

N ä i d i s : Ma ootasin sinult pikka kirja.

**186. Kordamisharjutus.** 1) Panna puuduvad komad ja jutumärgid, 2) tarvitada klambreis olevate tähtede puhul

suurt või väikest algustähte ja 3) täita lüngad, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

Meie tunt—(j)üri (l)episte kes käib (p)alumaa (s)eitsmeklassilises (k)oolis on sel talvel hoolega õ—inud. Kui tal sügisel oli etteütluse hindeks sageli „üks“ siis nüüd esineb kindlast— „kolm“ ja vahel isegi „neli“. Nähtavast— on õ—imiseks tõu—e andnud kuulus unenägu kirjavahe märki—est. Ta õ—is alati õ—ikus leiduvad keelereeglid selgeks ega jätnu— täitmata üht—i ülesanne—. Eil— oli etteütlus suure algustähe kordamiseks. Õpetaja küsis (j)üri (l)episte missugused sõnad kirjuta—akse suure algustähega lauses „(n)õukogude (l)iit kandis peamised raskused (t)eises (m)aailmasõjas, eriti sõjas fašistliku (s)aksamaa vastu.“? Lepiste vastas Riikide nimed, nagu muud—i kohanimed, kirjutame suure tähega. Samuti kirjuta—akse ajaloolised sündmused. Ta kirjutab antu— lause tahvlile täiest— õigesti. Nüüd kirjuta—i tahvlile veel sõnu nagu: sõitsin (n)õmmel (m)ustamäe (k)elgumäel, sõime (t)allinna kilu, õpime (v)ene keelt ja sõidame (v)alge-(v)ene NSV-sse ekskursioonile. (k)arjala-(s)oome (n)õukogude (v)abariigi pealinnaks on (p)etrozavodsk. Kui mitmeid näiteid oli kirjutatu— ja küsimus korratud ütles õpetaja lõ—uks Arvan et emakeele eksamihinded kevadel on kõigil head ja väga head — Aga muidugi vastasime meie kuna teie nii hästi õ—etate siis meie ka hästi õ—ime. Eks nii tule head hinded—i. Õpetaja naeratas se—e jutu peale ja sellega !õ—es—i tund.

**187. Kordamisharjutus.** Täita lünk, kuidas on nõutav, ja kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

lapsed hüü—sid isa; tulime koolist ko—u; püü—sime talle se— asjas (vastu tulla); lei—sin (maan teelt) ilusa (tasku noa); nad jä—sid hobuse (aida ette); kün—sime (kesa põllul); is—usime (aia taga) (kraavi kaldal) ja tegime (paju

pilli); rau—teel käimine on karis—a—av; kiir—ongiga jõu—sime ruttu pärale; kand—e puud tupp; mängisime tu—avat mängu „kas kin—sep— kodus“; ar—elli eesrindlik rä—sep.

**188. Kordamisharjutus.** Kirjutada antud vormid lihtminevikus. Pealkirjaks: *Lihtminevik*.

kannan kompsu; võtan osa; katame lauda; künnan põldu; Linda peseb; seame ruumid korda; sõuavad randa; lapsed hüppavad; nad hakkavad laulma; me lepime kokku; võtame kaasa; kipuvad vilja; lükkame paati; lippame palja jalu; mets rökkab laulust; vikatid välguvad; käod kukuvad; rõõmust süttivad me silmad.

**189. Kordamisharjutus.** Kirjutada mitmuse osastav ja osastav antud sõnadest. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav ja osastav*.

latt, kepp, sepp, kurk (kurgu)), kurk (kurgi), leht, sukk, pikk, leidlik, juhuslik, mäestik, metsik, liblikas, võte, ripse, mätas, aken, peenar, küünal, summa, auto, piiga, õnnetu, inimene, naine, eestlane, soo, büroo, maa, ime, lauljanna, tuli, meri, süda, lill, õun, seen, sein, juur.

**190. Kordamisharjutus.** Kirjutada antud laused lihtminevikus ja panna puuduvad kirjavadhemärgid. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

Kalurid püüavad merel kalu. Nad sõidavad hommikul vara merele et võrke järele vaadata. Võrgud viidi juba eelmisel õhtul merre. Nüüd vaadatakse mis nad on püüdnud. Selgub et saak on mitmekesine. On võrke kus kalu vähe aga on ka neid kus kalu üsna tublisti. Kalurid sõuavad randa kus kalad välja nopitakse ja võrgud tuuakse võrgu-aeda vabedele. Selleks on tulnud tööle kogu artell. Nad raputavad kalad välja ja kes raputades välja ei kuku see

nopitakse. Siis ammutavad abilised kalad korvidesse ja tassivad laoruumi. Sealt pannakse nad veokile ja viiakse kombinaadi vastuvõtupunkti. Punkti töölisel kaaluvad kalad, kirjutavad kaluritele vastuvõtukviitungid ja siis lähevad kalad soolamisele. Kord-korralt kasvab aina kalatünnide virn. Meie hoolsad tublid kalurid aitavad vapralt kaasa viie aasta plaani täitmisele rahva toitlustamise aladel.

**191. Kordamisharjutus.** Täita lünk ja panna puuduvad vahemärgid. Pealkiri endine.

Õie Jalakas kes oli tubli pioneer —eklameeris väga mõjuvalt Ralf Parve luuletust —änane päev. Hulk —elegaate sõitis —on—ressile. Suured sillad ehitatakse nüüdsel ajal kas rauast või sard—etoonist ehitisena. Mu onu on —olhoosis Uus Jõud —rigadiiriks. Kes on jätnud sel—e dres—idu—iruumi? Sel hommikul tõusime vara sest sõitsime Tal—in—asse ekskurs—oonile. —rupp sportlasi liikus supel—as—eini suunas. Lastetuppa sobib kül—bee—mööbel rõõmsa—e punas—e kanti—ega. Homme —emonstree ritakse huvitava—värvilist —ilmi. Kotkas on —õukogude —iidu absoluutne t—empion maadluses. Inimese norma—lseks kehasoojuseks on 36,7° —elsiuse järgi. Mis kuupäevaga oli see —okument —ateeritud? Geograa—a tunnis anti joonistada kaks —iagrammi.

**192. Kordamisharjutus.** Kirjutada antud sõnad kas suure või väikese algustähega, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

eesti keel; eestikeelne; ajakiri „stalinlik noorus“; karl marx; marksist; käin keskkoolis; käin kohtla-järve keskkoolis; narva-jõesuu; ülemiste järv; ungarlane; peeter esimene oli vene tsaar; jüriöö ülestõus; kaukaasia vaip; tartu murre; kasari jõgi; venemaa; naissaar; meie kriimik; muri; tähe tänav; eestimaa kommunistlik (bolševike) partei.

**193. Kordamisharjutus.** Liita *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -gi ja -ki*.

laud, leib, loom, paun, pann, krohv, kapp, latt, söök, dušš, kamm, lehm, sõlg, naer.

**194. Kordamisharjutus.** Kirjutada küsimärgi ees seisev häälik ühe- või kahekordselt. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühend*.

välk?iire; kirs?punane; taevast?inine; ruk?ilõikus; kadus ruk?isse; lõk?eõhtu; lõp?lik; kop?lisse; tantsisin vals?i; küm?ned ja sajad; mul? on nuga; noor vars? jookseb; keetsime hir?siputru; katsus puls?i; mis kel? on; kel? on pliiatsit; seebimul? lendas; vesi suliseb sul?-sul?; valge täp?; täp?ne mees; siin?e ümbruskond; kõrg?rõhk?ond; las? ta tuleb.

**195. Kordamisharjutus.** Kirjutada *h*, kui vaja. Pealkirjaks: *h sõna algul*.

—urtsik, —aganaleib, —aevastama, —igistama, —aigutama, —ärkama, —äbarik, —igivana, —arutama küsimust, —uluma, —allikas —obune, —aige —irv, —eietama, —anguma, tuule—iil, —erilane, —innukas poiss, puu—alud.

**196. Kordamisharjutus.** Kirjutada peakäanded antud sõnust. Pealkirjaks: *Käänamine*.

a) korralik ametnik, hõre tammik, ilus kaart, pikk kepp.

b) kõva pähkel, ilus foto, jäme küünal, kõlav kannel.

**197. Kordamisharjutus.** Kirjutada mitmuse osastav järgmisist sõnust. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav*.

põld, õun, org, soe, mets, raud, teine, mänd (männi), relv, metsatukk, kõik, järv, pärn, oks, linn, laev, kaup, vili, kell, käsi, sukk, sokk, nurk, king, asi, oder, aeg, küps, album, apelsin, vanker, kelder, mantel, peenar, aken, sõdur, iseloom, loom, kull, sulg.

**198. Kordamisharjutus.** Kirjutada peakäänded antud sõnust. Pealkirjaks: *Käänamine*.

pikk hüpe, tähtis teade, juhe, võti.

**199. Kordamisharjutus.** Moodustada lühike ülivõrre antud sõnust. Pealkirjaks: *Lühike ülivõrre*.

kaunis, südamlilik, vana, pikk, suur, ilus, uus, väle, kasulik, kollane, punane, kõrge.

**200. Kordamisharjutus.** Määrata lauseliikmed nagu harjutuses 185. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine*.

Kena kevade on saabunud. Soojad tuuled puhuvad üle maa. Kolhoosides ja sovhoosides algas põllutöö. Meie kooli aias hakati peenraid tegema ja külvama. Sina, Juku, ole hea ja jookse poodi ning too leiba! Teil, kallid noored, on kõik teed lahti. Meie hoolsad tublid kalurid aitavad vapralt kaasa viie aasta plaani täitmisele. Täna on soe.

**201. Kordamisharjutus.** Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku ja täita lüngad, kus see vajalik. Pealkirjaks: *Õigekirjutus*.

### Lõkkeõhtul.

Pioneerid algatasid mõt—e korral—a—a pärast (kooli töö) lõppu lõk—eõhtu, millest osa võtaksid peale (kooli pere) ka (laste vanemad). Õhtu kujunes—i väga meeleolukaks, kuna oli ilus ilm ja —ulk —äid ettekandeid. Kui süü—ati lõk—etuli, palus vanem-pioneerijuht —irektori—pidada pidukõne. Direktor ütles: „Teie, noored, tunnete Nõukogude valitsuse —oolitseva— kät— igal sammul oma elus. Kus—il mujal (maa ilmas) ei hooli—se—a nii hariduse oman—amise eest kui meil, Nõukogude Liidus. Kodanli—es maades on haridus rikaste (ees õigus); (töölis klass) peab

lep—ima ainult kehva (alg haridusega). Sageli ei saavu—a—a algharidust—i. Teil, kallid noored, on aga kõik teed lahti. Teie võite õp—i—a ja oman—a—a ka kõrgemat haridust, kui aga soovite. Seda võimal—ab teile meie —talinlik —onstitutsioon.” Pärast kõne— algasid (et—e kan—ded). Esitati deklamats—oone, kõnekoori ettekandeid, huvitavaid võimlemisi, tantse jne. ning lõp—uks mängiti murul (jooksu mängu). (Lõkke õhtu) jät—is kõigile hea mulje.

**202. Kordamisharjutus.** Määrata järgnevas luuletuses iga sõna välde. Pealkiri: *Sõnaväldete määramine.*

### **Matkalahul.**

(Paul Rummo)

Hele päike paitab palgeid,  
lõunatuules lendleb juus.  
Lähme pikki maanteid valgeid.  
Süda hell ja laulud suus.

Lähme, reisipaunad kukil,  
silmis suvepäikse naer.  
Põllul juba tolmlleb rukis,  
juba looma hakkab kaer.

Matkalaule rõõmsaid, helli  
reipalt helistamas huul.  
Kõrvus kajab karjakelli,  
palgeid paitab päike, tuul.

Näidis: Hele (I v.) päike (III v.) ....

## VI. TÄHENDUSÕPETUS.

Et hästi kõnelda ja kirjutada, peab omama rikkalikku sõnavara ja teadma sõnade täpset tähendust. Vaadelda antud sõnade tähendust järgnevais lauseis.

### **asendada, asetama, asetsema, asuma**

Õpetaja Ojala *asendas* haiget õpetajat sm. Reinu't.

Mööblit toas ümber korraldades *asetati* diivan uude kohta.

Raamatukauplus *asetseb* teatri vastas.

Laskurid *asusid* kohtadele.

### **esitama, esitlema, esindama**

Koosolekul *esitati* ettepanek saata seltsimees Stalinile tervitustelegramm.

Direktor *esitles* meile uut maateaduse õpetajat.

Nõupidamisel *esindas* meie rühma Heino Saar. Õpilaskomiteesse kuulub igast klassist (alates V-st) üks *esindaja*.

**203. Harjutus.** Tarvitades sõnu *asendada, asetama, asetsema, asuma, esitama, esitlema, esindama*, moodustada neist lauseid. Pealkirjaks: *Sõnade tähendus*.

**204. Harjutus.** Leida antud sõnadele vastand-sõnad (antonüümid), s. o. sõnad, mis on vastupidise tähendusega. Pealkirjaks: *Vastandsõnu*.

rõõm, viha, argus, õiglane, algama, kõver, habras, jõuetu, terav, avama, mugav, karistus, sütitama, vaikne, laiendama, hoolas, küps, konarlik, kindel.

Näidis: rõõm — kurbus, viha — armastus...

**205. Harjutus.** Leida järgmistele sõnadele teise sõnu (sünonüüme), s. o. sõnu, mis oma tähenduselt on antud sõnaga sarnased, tähendavad umbes sedasama. Pealkirjaks: *Teisendsõnu*.

vahe, sangar, tiirlema, värisema, kiikuma, aas, vilgas, maldama, range, üha.

Näidis: vahe — terav...

**206. Harjutus.** Leida teisendsõnu järgmistele sõnadele.

hunt, karu, rebane, jänes, heinamaa, põld, tekk, uhke, kuremarjad, tikerberid, kelkima, tõrelema. Pealkiri endine.

Näidis: hunt — kriimsilm, susi...

**207. Harjutus.** Sõnastada tuntud loomade häälitususi. Pealkirjaks: *Loomade häälitususi*.

Näidis: Koer haugub, uriseb, ulub, klähvib...

**208. Harjutus.** Järjestada järgnevad liikumist väljendavad sõnad nende kiiruse järgi. Pealkirjaks: *Liikumist väljendavaid sõnu*.

jooksma, kõndima, sörkima, komberdama, jalutama, lendama (lennukis), roomama, kihutama, sõitma (hobusega).

**209. Harjutus.** Leida järgnevaile omadussõnadele sobivad vastandsõnad. Pealkirjaks: *Vastandlike omadussõnu*.

sirge tee, haritud maa, endine komme, värske aedvili, kiiduväärne tegu, tuntud suurus, põline kasutaja, kuiv pin-

nas, kuiv ilm, kuiv pesu, kuiv hein, seisev vesi, seisev vahipost, seisev masin, toores liha, toores puu, ilus hoone, rutlik inimene, moodne lennuk, kapitalistlik ühiskond, isevalituslik kord.

**210. Harjutus.** Seada järgnevad sõnad mõttesuguluse järgi rühmadesse. Pealkirjaks: *Teisendsõnu*.

grupp, hulk, padrik, jõuk, kogu, koondis, parv, riugas, rägastik, rühm, salk, tihnik, trobikond, vemp, vigur, vingerpuss, võsastik.

**211. Harjutus.** Kirjeldada paati, purjekat või aurikut.

**212. Harjutus.** Kirjeldada sadamat või mõnda tööstust.

**213. Harjutus.** Loetella oma koduümbruses elunevaid linde ning katsuda sõnastada nende häälightsusi lausetes. Pealkirjaks: *Lindude häälightsusi*.

Näidis: Kui varesed pesitsevad, kraaksuvad nad iseäralikult, mis erineb harilikult vaakumisest. Suveõhtul viserdab jõekalda põõsastikes hulk pajulinde.

**214. Harjutus.** Kirjeldada elamut!

**215. Harjutus.** Nimetada tarvilikud tööriistad, mida vajatakse tooli valmistamiseks. Pealkirjaks: *Puutööriistu*.

**216. Harjutus.** Asendada antud sõnad rahvusvaheliste sõnadega. Pealkirjaks: *Rahvusvahelisi sõnu*.  
soojamõõtja; maateadus; loomateadus; taimeteadus; kuivatatud taimede kogu; päevapiltnik; kahekõne; alamäär; ülemmäär; väeteenistusest kojulaskmine; pisikute hävitus; ajakiri; helgiheitja; köitmata raamatuke; rinne.



## Sisukord.

	Lk.
<b>I. Lauseist ja kirjavahemärkidest . . . . .</b>	<b>3</b>
Laiendamata lihtlause . . . . .	5
Alus ja öeldis . . . . .	5
Alusega ja aluseta laused . . . . .	7
Õeldis . . . . .	8
Õeldiseta laused . . . . .	11
Liitõeldis . . . . .	11
Laiendatud lihtlause . . . . .	13
Laiendite seos aluse ja öeldisega . . . . .	15
Täiend . . . . .	17
Sihilised ja sihitud pöörd sõnad . . . . .	20
Sihitis . . . . .	21
Määrus . . . . .	26
Ute ehk kõnetlussõna . . . . .	27
Koondlause . . . . .	31
Koma ühesuguste kõrvuti olevate lauseliikmete puhul . . . . .	31
Liitlause . . . . .	33
Rindlause ja põimlause . . . . .	38
Koma liitlause . . . . .	40
Koma lausetes, kus öeldis puudub . . . . .	44
Otsene kõne ja jutumärgid . . . . .	46
<b>II. Häälikuist ja õigekirjast . . . . .</b>	<b>53</b>
Häälilik ja täht . . . . .	53
Murdelistest ja vöörapärastest vormidest . . . . .	57
Helilised ja helitud häälilised . . . . .	58
Erandlik g, b, d helitute häälilike kõrval . . . . .	60

	lk.
h sõna algul . . . . .	64
Häälikute pikkus ehk vältus . . . . .	66
Väldete erandlik kirjutamine . . . . .	70
Pikk täishäälik ja kaksiktäishäälik . . . . .	75
Silbitamine ja poolitamine . . . . .	80
Silbitamisreeglid . . . . .	81
Sõnade poolitamine . . . . .	82
Sõnalühendid . . . . .	83
Tähtsamad lühendid . . . . .	84
<b>III. Sõna, selle koosseis ja astmevaheldus . . . . .</b>	<b>86</b>
Sõna tähenduslikud osad . . . . .	86
a) Sõna osad ja nende tähendus . . . . .	86
b) Tuletusliited . . . . .	87
Tuletusliidete liitmine . . . . .	87
d) Muutelõpp . . . . .	90
e) Tunnus . . . . .	91
g) Tüvi . . . . .	92
Sõnavälde . . . . .	93
Astmevaheldus . . . . .	96
<b>IV. Sõnaliigid . . . . .</b>	<b>103</b>
Käändsõnad . . . . .	103
Nimisõnad . . . . .	103
Omadussõnad . . . . .	105
Suur ja väike algustäht . . . . .	107
Asesõnad . . . . .	110
Arvsõnad . . . . .	112
<b>V. Sõnade muutmine . . . . .</b>	<b>114</b>
Käänamine . . . . .	114
Käänamistabel . . . . .	114
Käänete tähendus . . . . .	116
Ainsuse omastav põhikäändena . . . . .	118
Ainsuse sisseütlev . . . . .	120
Ainsuse osastav . . . . .	121
Mitmuse omastav . . . . .	125
kõne-tubli-tütar käänamine . . . . .	126
Mitmuse omastav põhikäändena . . . . .	128
Mitmuse osastav . . . . .	130
i-mitmus . . . . .	134



IV trükk.

Vastutav toimetaja V. Ordlik.

Tehniline toimetaja I. Rammi.

Ladumisele antud 1. IV 1950.  
Trükkimisele antud 4. V 1950.  
Trükiarv 18000 Paber 56×79, 1/16.  
Trükipoognaid 10,25. Formaadile  
60×92 kohaldatud trükipoog-  
naid 8,2. Arvutuspoognaid 8,45.  
MB-03363. Tellimise nr. 925.  
Trükikoda „Tartu Kommunist“,  
Tartu, Ülikooli 21/23.

На эстонском языке.

К. Праакли. Учебник эстонского  
языка для V класса.

*Hind rbl. 3.10*

Rbl. 3.10

A-18514

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00454182 9